

МАТЕРИЯЛИ
за
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ
издава „МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“
книга VIII.

СПОМЕНИ
на
ГЬОРЧО ПЕТРОВЪ

съобщава Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ -- ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1927

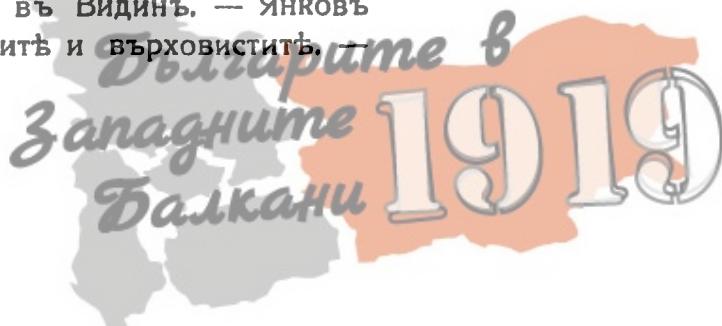
СЪДЪРЖАНИЕ.

Гъорчо Петровъ (образъ).	VIII
Предговоръ	IX
I. Биографични данни. — Изключенъ отъ солунската гимназия, Гъорчо Петровъ дохажда въ Пловдивъ. — Влиянието на Захарий Стояновъ и Д. Ризовъ върху „македончетата“ ученици въ Пловдивъ. Тукъ се заражда мисълта у Гъор- чо за въстаническо движение въ Македония. — Станалъ учител въ Щипъ, почва да проповѣдва тая мисълъ. . .	3
II. Г. Петровъ като учител въ Скопье събира географиче- ски и етнографически материали за цѣлия скопски ок- ръгъ. Премѣстенъ въ Битоля, Петровъ продължава и тукъ да събира подобни материали и действува противъ сръбската и гръцката пропаганда. — Движение у мла- дежъта противъ изключителното влияние на екзархията въ черковно-училищните работи. — Борба съ владишкия намѣстникъ въ Битоля. — Петровъ премѣстенъ въ Солунъ. .	9
III. Полагане първите основи на революционната организация въ Македония презъ 1894 г. — Петровъ издава хектогра- фиранъ революционенъ вестникъ въ Битоля. — Купу- ване първото оръжие — револвери, а също и пушки. — Съставътъ на първия централенъ революционенъ коми- тетъ въ Солунъ. — Два шифъра на централния коми- тетъ и първите псевдоними на по-главните револю- ционни дейци	13
IV. Въстанието въ 1895 год. и вътрешните дейци. — Първите внесени въ Битоля бомби, заловени отъ турцитъ. — Ки- раджията Доне въпрѣки изтезанията нищо не изказва. — Прилепските затворници на чело съ Гавазовъ. — Бор- бата на „екзархистите“ противъ вътрешната организа- ция. — Първоначалната дейност на централния коми- тетъ въ Солунъ	21
V. Първото събиране парични помощи за организацията. — Истината по ученическиятъ вълнения въ солунската гим- назия. — Организацията се отзовава на единъ позивъ	

IV

- на екзарха и му дава подкрепа. — Борбата между двестъ враждебни партии въ Солунъ и напразни опити за споразумение. — Основаването на революционно „Братство“. 30
- VI. Груевъ и Дѣлчевъ въ среци съ върховистите въ София. — Предложение отъ В. К. до Ц. К. за задружна работа. — Напразни преговори. — Мистериозно предложение до организацията да приеме даромъ голъмо количество пушки. — Разговори на Гьорчо съ видни личности въ София. — Пълно разочарование отъ хората около В. К. на чело съ генералъ Николаевъ. 39
- VII. Организаторската дейност на Дѣлчева по границата. — Първъ таенъ конгресъ въ Солунъ. — Първо разпределение Ма едния на революционни окръзи. — Първите шифъри, първиятъ печатъ на организацията. — Гьорчо Петровъ заедно съ Дѣлчева изработва и напечатва първия по-подробенъ уставъ на организацията. — Гьорчо Петровъ дохожда въ София като задграниченъ представител на организацията. — Дружеството „Странджа“ и Одринско. — Лъярница за бомби. 48
- VIII. Гьорчо и Дѣлчевъ. — Доставката на пушки отъ България. — Политиката на бълг. правителство спрямо В. К. и Ц. К. — Българските агентства въ Македония. — Пълно разочарование у вътрешните, решили вече да действуватъ напълно самостоятелно, а населението да се въоржи само съ свои сръдства. — Открито стълкновение съ бълг. правителство. — Ризовъ посръдничи. — Приети пушки безъ патрони. — Преговори между България и Сърбия за раздѣла на сфери на влияние.. 55
- IX. Устройване собствена тайна фабрика за лъгне бомби; майсторите и материали за бомби; разни видове бомби; опити съ задушливъ гасъ. — Фабrikата, открита отъ българското правителство, спира да работи. — Оскѫдни сръдства у вътрешните дейци. — Опити да се набавятъ сръдства чрезъ обири 67
- X. Офицерски спомагателни братства. — Генералъ Цончевъ се сближава съ вътрешните дейци и тайно заминава въ Солунъ. — Правителството противъ офицерските братства; Цончевъ премѣстенъ въ Видинъ. — Янковъ посръдникъ между централистите и върховистите. 67

и Стефановъ нови задграничи представители на В. О.	120
XV. Ролята на Г. Петровъ въ аферата на Мисъ Стонъ. —	
Петровъ интерниранъ въ Търново. — Борбата съ върховистите продължава и се засилва. — Капитанъ Давидовъ отива въ Битолско. — Нападение върху Дълчева въ заседанието на В. К. — Напразни усилия да се предотврати въстанието, подклождано отъ Цончева.	
— Една слабост у Г. Дълчевъ.	133
XVI. Дейността на Хр. Матовъ и Д-ръ Хр. Татарчевъ следъ завръщането имъ отъ заточение. —	
Петровъ интерниранъ въ Казанлъкъ. — Графъ Ламсдорфъ въ София и поведението на представителите на В. О. — Главните причини да се ускори общото въстание. — Една разпоредба на Гарванова отъ решаващо значение.. . .	144
XVII. Влиянието на Гарванова и на Лозанчева да се ускори въстанието. —	
Непреклонната опозиция на Г. Петровъ. Резолюция на събранието на вътрешните дейци въ София противъ тъкменото общо въстание. — Б. Сарафовъ съ седействието на сръбските власти препраща въ Македония четата на Глигора. — Вътрешните дейци негодуватъ противъ тая постъпка на Сарафова. Сарафовъ се оправдава. — Сношенията на Йор. Тренковъ въ Прилепъ съ войводата Глигор.	152
XVIII. Гарвановъ агитира въ полза на взето решение за въстание. Гьорчо Петровъ и Дълчевъ се противяватъ; Пере Тошевъ нерешителенъ. —	
Сарафовъ заминава съ чета за вътрешността. — Дълчевъ въ Солунъ се обяснява съ Груева по въпроса за въстанието. — Настроение у Дълчева за атентаторство.	160
XIX. Гьорчо Петровъ потегля съ чета за Битолско. —	
Мъжнотии при минаването границата. — Следъ големи усилия четата минава Вардаръ. — Настроението и подготвката за въстание у населението отсамъ Вардара.	167
XX. Слабостите на организацията въ Прилепско. —	
Големи жертви на четата на П. Ацевъ въ сражение съ турци-тѣ при „Студенецъ“. — Останки отъ четата на Г. Петровъ се събиратъ съ разбитата костурска чета на Л. Попъ Трайковъ и Иванъ Поповъ и на тиквешката чета на Геле. — Осуетенъ планъ на Г. Петровъ да се разрушатъ железницата отъ Леринъ до Воденъ. — При село Чанища четигътъ, нападнати, отчаяно се сражаватъ и успѣватъ да	

си пробиятъ путь. — Ненадейна среща съ Б. Сарафовъ 181

- XXI. Разформиране на четитѣ и лошитѣ отъ това морални последствия. — Г. Петровъ, останалъ самичъкъ, се присъединява къмъ четата на Толе-паша. — Петровъ се укрива въ Битоля. — Отъ тукъ Петровъ, го чиво разочаруванъ, се прибира въ Прилепъ и следъ това отива въ Велесъ. — Два партизански лагера у дейците въ Велесъ; Петровъ се намѣсва да ги примиря. — Новодошла чета въ Велесъ. — Среща съ Тедоръ Лазаровъ. — Петровъ, отъ вси страни пренебрегнатъ и дълбоко обиденъ, решава да се завърне въ България. 189

XXII. Недоволство у останалите въ Битолско дейци отъ централизаторските планове на Груева. — Петровъ заминава въ Прилепско на организационенъ окръженъ конгресъ. — Конгресътъ става подвиженъ, мѣстейки се отъ село на село. — Проектъ за децентрализация въ организационната уредба. — Груевъ се противи и предлага свой проектъ. И двата проекта се приематъ за проучване отъ другите окръзи. — Петровъ въ Воденско и въ Ениджевардарско. — Реформаторски идеи у Петрова противъ традиционните похвати на В. О. — Петровъ по селата въ Прилепско. — Отъ никъде не срещналъ съчувствие, Петровъ заминава въ Струмишко.

Гьорчо Петровъ

Българите в
Западните
Балкани 1919

ПРЕДГОВОРЪ.

Гьорчо Петровъ е необикновено силна и оригинална личност между главните македонски дейци, които положиха основите на вътрешната революционна организация и които до общото въстание въ 1903 год. направляваха революционното движение въ Македония. Ако той и да прекара повечето време въ България, въ качество на „задграничен предствател“ на организацията, дейността на Гьорчо Петровъ далечъ застъга и въ Македония; влиянието на Гьорчо всъду силно се е чувствувало, така че съвремениците му не безъ основание често съзиратъ пърста на Гьорчо въ всъко важно революционно събитие, при всъко по-значително стълкновение между борещите се за първенство вътрешни дейци съ дейците на македонската емиграция въ България. Това схващане у мнозина се превръща въ предубеждение да се предполага Гьорчова намъса и въдъла, въ които той е билъ непричастенъ, та съ право самъ Гьорчо въ спомените си се оплаква, че така много пъти на правди бога е билъ соченъ за виновеникъ: „Кой кривъ — пакъ Гьорчо!“ И не напразно се бѣ създало мнение за него, че той е главниятъ *spiritus regens* въ повечето важни, таинствени начинания по дѣлото на революцията. И наистина Гьорчо се бѣ издигналъ надъ общия уровеньъ на ръководните личности по дѣлото съ необикновена схватливост по тънки и заплетени въпроси отъ организационенъ и политически характеръ. Неговата ловка стратегия, отъ далечъ да подхваща осъществяването на скроенъ планъ, е правила на

X

съучастниците другари силно впечатление, и Гьорчо рано почва да минава за вещъ дипломатъ съ тайнствени похвati, въ които дори едно изтънчено лукавство нерѣдко изиграва първа роля. И друга една характерна черта у Гьорча е правила впечатление — неговата пословична опоритост въ преследване дадена цель, при което не винаги се прави изборъ на срѣдствата стига да се постига целта. Удивителната енергия, която Гьорчо развива безъ огледъ къмъ лишения, житетски неудобства и всѣкакъвъ родъ спѣнки, отъ самото начало на революционната му дейност го издига като сила, на която мнозина тогава придаватъ съкашъ демонически характеръ.

Въ опорития си стремежъ да осъществи дадена задача, Гьорчо отива до фанатизъмъ, който за него е наложителна, последователна принципност. Принципътъ, че вѫтрешната организация трѣбва да бѫде въ действията си самостоятелна и независима отъ заинтересовани влияния на външни фактори, е върховната догма, която Гьорчо съ всички срѣдства ревниво защищава. Поради това той не винаги се указва реаленъ политикъ та въ последствие постепенно губи престижъ между съмишленниците си, принудени въ силата на обстоятелствата по нѣкога да смекчаватъ постъпките си, да правятъ известни отстѣшки — компромиси. За непроклонния Гьорчо това е опортунизъмъ, егоизъмъ, безпринципност и пр., вследствие на което той не веднажъ се поставя въ рѣзъкъ конфликтъ съ другари и съ обществената срѣда. Фанатиченъ защитникъ на независимостта на В. О. спрямо всѣки опитъ на вмѣшателство отъ страна на дейците около Върховния революционенъ комитетъ въ България, а особено отъ страна на българските правителствени срѣди, Гьорчо въ своята неотстѣжчивост често на мнозина е правилъ впечатление на македон-

ски „сепаратистъ.“ Въ споменинте си той енергично протестира противъ такъво криво разбиране истинските му родолюбиви побуждения и изобщо се оплаква отъ едностранична преценка на неговата дейност, дължима споредъ него на късогледство и на личенъ егоизъмъ у сподвижниците му.

Гьорчо Петровъ, споредъ собственото му убеждение, често се е издигалъ надъ интересите на момента, гледайки по-далечъ въ бѫдещето, когато напротивъ другарите му, ръководени отъ ефемерни изгоди за дългото безъ да могатъ прецени лагубни последствия, сѫ се подавали на олортюнистични увлѣчения, поради което лични конфликти и огорчения между тѣхъ и Петрова сѫ били обикновена последица.

Безспорно Гьорчо Петровъ се указва отъ самото начало твърде способенъ организаторъ и неуморимъ агитаторъ съ демагогски похвати, така че не веднажъ неусътно е успѣвалъ чрезъ тайна агитация да подготви масово недоволство и да разстрои не единъ планъ на свои „принципиялни“ противници. Колкото и въ своя животъ да се е показвалъ невзискателенъ и скроменъ, обикновено и небреженъ къмъ своята външность, парадиряки съ своя крайно снизенъ демократизъмъ, при все това отъ друга страна Гьорчо е убеденъ, че умствено стои по-високо дори и отъ най-видните ръководни сили на В. О., счита се по съобразителност и по конкретни заслуги за дългото най-малко равенъ тѣмъ и смѣта, че по право му се пада да има ръководна роля въ В. О. Въпрѣки всичката му външна скромност въ душата на Гьорчо се тай силно честолюбие, което граничи съ суетно себенадценяване. Ала слабите страни на Гьорчевата природа, особено фанатичната му настойчивостъ безогледно да се налага и манията му да счита своето мнение най-право, ставатъ причи-

XII

на щото другаритѣ му да го избѣгватъ и постепенно да го пренебрѣгватъ и по въпроси отъ решаваще за дѣлoto значение. Гьорчо почва болезнено да чувствува това отнасяне къмъ него, счита се незаслужено обижданъ, незачитанъ; той вече не може хладнокръвно да понася да стоятъ на чело на В. О. по-слаби личности и тѣ да заповѣдватъ. Въ това си лично огорчение Гьорчо за редъ неуспѣхи на В. О. съзира главна причина въ централизацията на В. О., която съсрѣдоточава всичката власт въ ръцетѣ на нѣколко личности въ централния комитетъ, и става решителенъ привърженикъ на една децентрализация, която ще позволява на всички способни дейци да взиматъ прямо участие въ управлението на организацията и чрезъ която би се наложилъ и по-сигуренъ контролъ по изпълнението на всички важни решения. Затова споредъ Гьорчо се налага да се премахне тайнствеността въ дѣлата на Ц. К., да се демократизира управлението и пр. Когато по време на Илинденското въстание, на чието прокламиране Гьорчо бѣше решителенъ противникъ, той се видѣ явно изоставенъ почти отъ всички, дѣлго сподайваното у него огорчение се засилва до степень да гледа всички на криво; неговата логика е смутена, и той, използвайки неуспѣшния изходъ на въстанието, вече явно почва да осаждда дотогавашните ржководители на В. О., правейки главнитѣ дейци прямо отговорни за сполетѣлите народа нещастия. Гьорчо смиѣта, че е дошелъ най-сгодниятъ моментъ да се реформира организацията въ казаната „демократична“ посока и че това лесно ще се покара. Главенъ противникъ на тая реформа Гьорчо срѣща у Груева, който не вижда нуждата отъ проповѣданата децентрализация и твърдо стои на старата система, която следъ Илинденското въстание той иска да съживи. Когато и следъ смъртъта на Груева се явяватъ нови, върли

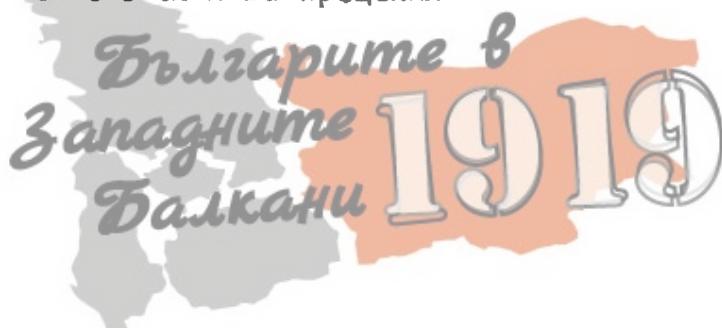
привърженици на отживѣлата споредъ Гьорчо система въ лицето на по-млади ржководни сили, Гьорчо е извънъ себе си отъ негодование; той не може да понесе мисъльта, че пакъ ще се наложи мимо него нѣкакъвъ всесиленъ Ц. К. на В. О., че той пакъ безапелационно ще решава и пр. Въ това си настроение Гьорчо отива въ опозиция все по-налѣво и въ последствие, както се знае, той става противникъ и на самата В. О. въ лицето на представителитѣ и въ Ц. К.

Личността на Гьорчо Петровъ и неговата дейност правдиво ще се оценятъ тепърва, когато бѫдатъ публикувани повече данни отъ тогавашния първъ, основенъ периодъ на освободителното македонско движение. Затова много ще спомогнатъ и личните спомени на Гьорчо, обнародвани въ тази книга. Записвайки споменитѣ на другитѣ активни македонски дейци непосрѣдствено следъ Илинденското въстание, азъ все имахъ предъ видъ да не изпусна Гьорчо Петрова, чието голъмо значение като факторъ въ историята на В. О. бѣхъ овреме оценилъ. Най-сетне това ми се удаде презъ лѣтото въ 1908 година, когато успѣхъ да склоня Петрова да почнемъ съ записването на споменитѣ му. Той се съгласи и на 29 май 1908 г. стана първата среща съ него у дома ми. Гьорчо сериозно се отнесе къмъ задачата ми и обеща подробно да разкаже всичко по-важно отъ дейността си по дѣлото. И наистина Гьорчо при излагане споменитѣ си бѣше словоохотливъ; вдълбочавайки се въ миналото той все повече се увеличаше да разказва и много нагледъ незначителни подробности, но характеристични лично за него и за тогавашната срѣда на македонските революционери. Особено върху задкулисната борба между вѫтрешнитѣ дейци и така нареченитѣ „върховисти“ подробноститѣ, които дава Гьорчо, хвърлятъ немалка свѣтлина. Докато Дѣлчевъ, другарътъ на Гьорчо, въ

качество на задграниченъ представителъ на В. О. главно се е занимавалъ съ чепосрѣдствената подготовка на революцията като буенъ агитаторъ и организаторъ въ вѫтрешността, на Гьорча е било предоставено да се разправя и съ върховистите въ София и да създаде правилни връзки между македонската емиграция въ България и В. О. въ Македония. Затова никой отъ онова време не е тъй добре посветенъ въ всичкитѣ интимни начинания и побуждения на ржководнитѣ македонски личности, отразили се сетне и въ самия развой на революционното движение, както Гьорчо Петровъ. Схващайки цената на тоя родъ данни, които Гьорчо съ увлѣчениси предаваше, азъ не скажъ времето си и издържахъ да записвамъ подробно разказа му редомъ въ течението на 23 срещи, които се почнаха отъ 29 май и траяха до иключително 30 юни 1908 г., както е отбелязано и въ самите ми записи. Въ тѣзи срещи частъ отъ времето отиваше за въпроси, които азъ му задавахъ, както и за странични разговори, така че срещитѣ, почвани следъ вечеря, обикновено дълго продължаваха презъ нощта, нѣкои и до призори. Гьорчо не успѣ до край всичко да разкаже: сломенигъ му се спиратъ до лѣтото 1904 г., когато той на връщане отъ Македония пристига въ Струмишко, гдето тогава се е готовѣлъ окръженъ революционенъ конгресъ, на който и Гьорчо е искалъ да присѫствува. Щѣхме да продължимъ и по-нататъкъ; срещитѣ временно се прекъснаха, защото Гьорчо замина нѣкъде, ала въ туй време се прогласи младотурскиятъ хуриетъ та въ настѫпилото голѣмо възбуждение срѣдъ македонскитѣ срѣди вече не стана възможно пакъ да се ставимъ съ Гьорча.

Въ самото начало, преди да почнемъ записването на споменигъ, Гьорчо сериозно обеща, че ще избѣгва всѣка субективностъ въ изложението си и въ преценки-

тъ на събитията. Струва ми се, че той докрай се ста-
раеше да бъде обективенъ, доколко това е възможно
на човѣкъ, който разказва за събития, въ които е взе-
малъ живо участие и отъ които не веднажъ е билъ от-
близу и чувствително застѣганъ. Петровъ въ спомените
си никого не щади, прямо се произнася за личните до-
стоинства и на своите сподвижници, не скривайки и лични-
тъ си симпатии и антипатии. Поради нараненото често-
любие, отъ което Петровъ тайно страдаше, въ него-
вите лични характеристики неминуемо ще да е влия-
ло и субективно настроение, така че читателътъ, безъ
съмнение, съ резерва ще приеме нѣкои негови твърде-
ния, докато съ време критиката не потвърди самата ис-
тина. И за личната характеристика на самия Петровъ
спомените му ще трѣбва да се допълнятъ съ данни отъ
други източници. Затова и самите спомени, вѣрвамъ, ще
дадатъ потикъ.

Х. 1927.

Л. М.

СПОМЕНИ
на
ГЬОРЧО ПЕТРОВЪ

I.

Биографични данни. — Изключен отъ солунската гимназия, Гьорчо Петровъ дохажда въ Пловдивъ. — Влиянието на Захарий Стояновъ и Д. Ризовъ върху „македончетата“, ученици въ Пловдивъ. Тукъ се заражда мисълта у Гьорчо за въстаническо движение въ Македония. — Станалъ учителъ въ Щипъ, почва да проповѣдва тая мисъл.

29 май 1908 г.

Родомъ съмъ отъ село Варошъ (до Прилепъ); сега съмъ на 42—43 год. Баща ми, Петре Николовъ, е родомъ отъ село Трояци (Прилепско), а майка ми, Злата Тоскова, отъ Варошъ. Баща ми се занимаваше съ дюканджилъкъ, съ вино, ракия и др. Първоначално образование получихъ въ селото си, учихъ по псалтиръ, евангелие. Сетне се учихъ въ Прилепъ, гдето бѣха учители Никола Ганчевъ и Йосифъ Ковачевъ, около 5 години. Като свършихъ въ Прилепъ — то бѣ въ 1880 г., руско-турската война бѣше се свършила, дойдохъ въ София да постъпля въ гимназията като стипендиянинъ. Имахъ силно желание да се уча, а имаше и силно настроение между учениците въ Прилепъ да дохаждатъ тукъ да се учатъ, разбира се, безплатно. Не сполучихъ и се върнахъ. Ганчевъ и Ковачевъ по-рано бѣха напуснали Прилепъ; азъ при Ковачева даже не съмъ училъ, той държеше по-следнитѣ две години. Върнахъ се следъ $1\frac{1}{2}$ месецъ стоеше въ София и си станахъ бакалинъ въ Прилепъ. Презъ коледнитѣ празници 1881 г. идва въ Прилепъ Димитъръ Ризовъ, на пътъ отъ София за Битоля, гдето той живѣеше като търговецъ и почетенъ драгоманинъ на руското консулство и играеше вече видна общест-

вена роля не само въ Битоля, но и въ цѣла Македония. Той бѣше вече авторитетъ по екзархийските работи, по общинските и политическите работи въ Битоля чрезъ руското консулство. Ризовъ бѣше ирвалъ въ София презъ Цариградъ, съ Методий Кусевъ въ противовесъ на екзарха да действува предъ българското правителство, то да дава подкрепата си за нови училища въ Македония не чрезъ екзарха, а по други канали, посочени отъ него, именно, струва ми се, той препоръчваше щото българското правителство да се споразумѣе съ турското правителство и пр. и пр. Ризовъ бѣше издействувалъ срѣдства отъ българското правителство да се открие чрезъ него класно училище въ Битоля. Той идваше заедно съ четирма учители отъ България да открива това училище. Понеже въ Битоля нѣмало ученици за II класъ, Ризовъ предложилъ на прилепската община и училишното настоятелство да убедятъ бащите на учениците отъ последния класъ на прилепското училище, между тѣхъ и мене, да отидемъ въ Битоля. Отидохме 14 души и образувахме втори класъ, само прилепчанчета; първи класъ състоеше отъ битолчанчета та стана училището второкласно. Понеже на баща ми не се даваха пари, искаше да ме зедържи ба-калинъ; азъ ходихъ на издръжка на общината. Следната учебна година Методий Кусевъ бѣше успѣлъ въ екзархията да прекара идеята, класното училище да бѫде не въ Битоля, а въ Прилепъ, съ нови учители, а именно да има и III класъ. Това бѣше конкуренция на Ризовското училище. Ние, като прилепчанчета, разбира се, бѣхме принудени и отъ бащите си па и поради локаленъ патриотизъмъ да напустнемъ Битоля и дойдохме въ Прилепъ. Ризовото училище си продължи, но само първи и втори класъ, а въ Прилепъ имаше три класа! Следната учебна година въ Солунъ за първъ пътъ се

откри четвърти класъ. Продължихъ учението си тамъ съ полустипендия и то до половината на шести класъ поради това, че бѣхъ немиренъ; въ сѫщност азъ не бѣхъ особено подвиженъ, но все ме мислѣха, че съмъ замѣсенъ въ ученишките бунтове. Изключиха ме заедно съ 12—13 другари отъ разни класове, между които бѣше и Пере Тошевъ, въ сѫщия класъ съ мене и въ Прилепъ и Битоля, и то по следната причина: въ София се бѣше образувалъ кръжокъ противъ екзархията и противъ гимназиялната дирекция въ Солунъ. Въ тоя кръжокъ влизаха Ризовъ, Китанчевъ, Таневъ, Божилъ Райновъ (сега е въ Варна, радославистъ). Директоръ на гимназията бѣше Кандиларовъ, родомъ отъ княжеството, сега директоръ въ русчушката девическа гимназия. Той е свършилъ въ Русия духовна академия, имаше йезуитски приеми. Учениците и въ пансиона и въ училището не годувахме противъ директора. Азъ пишехъ дописки още въ V класъ, въ вестникъ „Балканъ“, противъ управлението въ гимназията и противъ общината. Бѣха ни повлияли Таневъ, Ризовъ, Китанчевъ, които бѣха божества за насъ, а тѣ бѣха противъ гимназиялния директоръ. Подушиха, че азъ пиша, и за следната година ме лишиха отъ стипендията. Въ шестия класъ освенъ съ дописките бѣхъ се заселъ да пиша и брошура противъ гимназията по подобие на една брошура отъ пловдивската гимназия. Събирахъ материали. По една случайност една част отъ тоя материали попадна въ ръцете на директора. Положението ми стана много опасно. Работата се проточи до второто полугодие, стана новъ бунтъ въ гимназията, изключиха ни 8 души, а къмъ насъ се присъединиха и други, между които бѣше и Ляпчевъ, единъ класъ по долу отъ насъ.

Следъ като ни изключиха, заминахме за Пловдивъ. По внушение отъ екзархията, Величковъ, тогава дирек-

горъ на просвѣщението, не ни прие, защото ако да бѣше ни приелъ, половината отъ солунската гимназия щѣше да избѣга. Ние останахме да се занимаваме съ надежда да ни допуснатъ до изпитъ та се надѣвахме да постигнемъ въ гимназията идещата година.

Презъ лѣтото бѣше станало първото въстаническо движение въ Македония, предвестникъ на Съединението. На чело на движението бѣ застаналъ Калмуковъ. Цѣлата компания бѣхме въвлѣчени въ това движение. Като ученици до тогава, не бѣше у насъ минавала мисъль за революционна организация, за освобождение на Македония. Презъ 1881 година бѣше станало комитско движение въ Прилепъ, и ние живо се интересувахме затова, макаръ и деца, а Пере Тошевъ бѣше даже въ връзка съ тия комити, но това нѣмѣ послѣдствие за насъ.

Въ Пловдивъ тої година се прояви у насъ желание за отмъщение срещу търцитѣ, пловдивските гърци, понеже се видѣхме на свобода и въ сила — на българска територия. Спиро Костовъ (сега пожарникарь) първъ ни увлѣче въ движението на Калмукова. Идеалитѣ — авторитетитѣ, звездитѣ ни бѣха Захарий Стояновъ и Д. Ризовъ. Първата ни работа бѣше да съборимъ старото македонско дружество въ Пловдивъ и да го замѣнимъ съ ново. Старитѣ македонски дружества въ Източна Румелия бѣха всѣко за града си, напр. за Пловдивъ, за Стара Загора и пр. и бѣха подъ влияние на правителството, главно за избори. Ризовъ, Паница и Захарий Стояновъ бѣха си поставили задача да организуватъ всички македонски дружества съ центрове Пловдивъ, Русе, София. Ризовъ бѣше инициаторъ и деятелинъ. Борбата срещу старитѣ дружества бѣше да се постигне тази цель. Ние, учениците „македончета“, бѣхме по-гюрултаджии.

През лътото, когато да заминат Калмуковъ и Куртевъ, имаше вече въ гимназията ученици, записани за въстаници, въ това число и ние: азъ, Пере Тошевъ, Ляпчевъ и Никола Генадиевъ, който бъше съ насъ и даже бъше водителът ни. Но Ризовъ не позволи да се завличатъ учениците въ чети. Вместо това на всички ни възложиха роля да отиваме по градовете низъ Източна Румелия да събираме помощи въ пари и оржние за въоружаване четитѣ, които се готовеха да заминатъ. Азъ бъхъ изпратенъ въ Казанлъкъ за пари, препоръчанъ бъхъ до попъ Караджовъ и Стоковъ, тогава „казионни“, и въ Карлово — да обера съ тамкашни хора единъ складъ съ оржние, който се намираше въ една джамия.

Бъхъ тогава 18-годишенъ. Въ Карлово получихъ телеграма да се върна, а въ Пловдивъ ми се съобщи, че работата се измѣнила, но не ми казаха, какъ и що е станало. После разбрахъ следното: въ Пловдивъ душата на туй движение сѫ били Тончевъ, и, мисля, Странски, като „казионни“ види се въ връзка съ София. Намѣрението е било да се изпратятъ нѣколко чети въ Македония за да се поотклони вниманието отъ готвещето се тайно отъ тѣхъ Съединение. Това бъше, значи, предъ Съединението, презъ лътото. Ние сме били просто мамени, — това ни го каза Захарий Стояновъ, който се възмущаваше и псуваше, че си играели съ такова едно дѣло. Види се, че и Зах. Стояновъ е вървалъ, че движението е сериозно. Той ги псуваше. Въ сѫщото време се е готовъ споразумение съ Пашичъ, който бъше емигрантъ въ София, да му се дадать срѣдства и хора та да нахлуе съ емигрантите сърби въ Сърбия — да се разбъркатъ работитѣ въ Сърбия та Съединението по-лесно да стане. Ризовъ е билъ вжтре въ тая работа. Македонското движение въ Пловдивъ се преустанови.

Презъ ваканцията, по съветитъ на лъкаръ, понеже бъхъ боленъ, страдахъ отъ стомашенъ катаръ, заминахъ си дома въ Прилепъ и се излѣкувахъ главно съ гроздье. Презъ септемврий вече бъхъ добре и ме назначиха общински учителъ въ Щипъ, въ новооткритото четирикласно училище. Тогава изведенажъ се отвориха четири класа. Въ Щипъ прекарахъ две години — 1885/6, 1886/7 учебна година. Другари нѣмахъ отъ сегнешните дейци; тѣ останаха въ Пловдивъ и свършиха тамъ.

Нека забележа, че по-рано, докато бъхъ още въ Пловдивъ, пловдивскиятъ централенъ комитетъ на македонските дружества, на които душата бъше Захарий Стояновъ, действувалъ да сг подготви въстание, — именно Калмуковото щѣше да биде негово дѣло. Презъ време на движението на Калмукови заминаха, изпратени отъ пловдивския комитетъ, Димитъръ Церевъ и Головъ (книжари) да основатъ революционни комитети въ Македония за въстание. И тѣ проплтуваха Солунъ, Велесъ, Прилепъ, Крушево, Битоля. Какво сѫ направили, не зная, но сигурно нищо особено не сѫ направили.

При заминаването ми отъ Пловдивъ имахъ пълномощно въ централния комитетъ въ Пловдивъ да образувамъ комитети за въстание въ Македония, гдето мога. Въ пълномощното личеше портретътъ ми на чело, изведенъ съ моментална фотография, съ подписитъ на Спиро Костовъ и Зах. Стояновъ, съ печата.

Въ Щипъ веднага, въ единъ месецъ, месецъ и половина, основахъ комитетъ съ 46 души членове. Нѣкаква дейност не прояви комитетътъ, понеже и войната между Сърбия и България повлия та съвсемъ се спрѣ тая работа.

Третата година останахъ безъ работа, презъ първото полугодие, а второто полугодие, презъ февруари — мартъ 1888 год. заминахъ за Солунъ, гдето станахъ

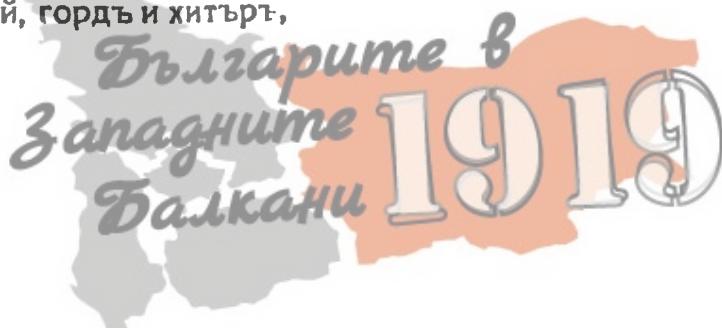
коректоръ въ печатницата на Самарджиевъ. Нѣмаше още нищо по дѣлото. Презъ 1888/9 учебна година станахъ екзархийски учитель въ Скопската прогимназия по ходатайството на архимандрита Методий Кусевъ.

II.

Г. Петровъ като учитель въ Скопье почва да събира географически и етнографически материали за цѣлия окръгъ. Премѣстенъ въ Битоля, Петровъ продължава и тукъ да събира подобни материали и действува противъ срѣбската и гръцката пропаганда. — Движение у младежъта противъ изключителното влияние на екзархията въ черковно-училищните работи. — Борба съ владишкия намѣстникъ въ Битоля. — Петровъ премѣстенъ въ Солунъ.

Веднага подиръ срѣбско-бѣлгарската война вече се почна срѣбската пропаганда въ Македония, сърбитѣ вече имаха консули въ Скопье, Битоля и Солунъ и развиваха дейностъ. Ние, учителитѣ, доста живо се занимавахме съ въпроса да се противодействува на пропагандитѣ. Но нѣмаше нищо организирано. Стояхъ въ Скопье три години все учитель и всецѣло се бѣхъ вдалъ да изучвамъ Скопския окръгъ въ всѣко отношение — география, фолклоръ (пѣсни, гатанки и пр.), и събирахъ материјалъ чрезъ ученици, учители, познати, а лично изходихъ цѣлия окръгъ. Това е изложено въ обнародванитѣ отъ мене „Материали по географията на Македония“. Пере Тошевъ ми бѣше презъ туй време писалъ отъ Солунъ да се срещнемъ и да почнемъ да работимъ вече за организацията за освобождение. Азъ, вдаденъ въ своите изучвания, съмъ му отговорилъ, че не вѣрвамъ да излѣзе нѣщо отъ такава работа. Това после ми спомни Пере Тошевъ.

Скопскиятъ владика Теодосий и екзархътъ бѣха въ конфликтъ и се борѣха, а причината бѣше, че не си вѣрваха: екзархътъ по калугерски тактъ е искалъ да бждатъ владиците покорни раби, а пѣкъ Теодосий, гордъ и хитър,

се противи всичко да изпълнява. По подозрение, че ще поддържамъ Теодосия въ тая борба, екзархията ме премѣсти въ Битоля, въ четвъртокласното училище, презъ уч. год. 1891/2. Директорътъ въ Скопье ни бѣше Наслѣдниковъ, тогава свестенъ човѣкъ, който добре се държеше. Въ Битоля бѣше директоръ пакъ Наслѣдниковъ, премѣстенъ преди година отъ Теодосия, понеже Наследниковъ държеше повече страната на екзарха. Въ Битоля учителствувахъ петъ години — до 1895/6 уч. година. Тукъ преработихъ своите материали отъ Скопско и продължавахъ въ сѫщата посока да събирамъ материали и отъ Битолско. Все подъ влиянието на сѫщия директоръ Наследниковъ, и въ Битоля всичкото ми внимание поглъщаха общинските работи, църковно-училищните работи въ града и сръбско-гръцката пропаганда въ Битоля и околните. Бѣхъ много живо заинтересуванъ въ тия работи, и покрай директора бѣхъ най-много излѣзълъ на лице, играехъ вече видна роля въ тия борби. Въ последната година на учителството ми въ Битоля бѣхъ назначенъ училищенъ инспекторъ и въ това си ново положение трѣбваше вече да водя самостоятелно тая борба, толкова повече, че и Наследникова го махнаха. Сръбскиятъ консулъ Боди бѣше много далечъ простиранъ своята пропагандска мрежа, но подушихме това съ Наследникова и успѣхме да му попрѣчимъ. Бѣхъ доста ревностенъ въ тая своя работа и писахъ на екзархията единъ дълъгъ рапортъ отъ 16 коли, въ който изложихъ, по кой путь би могли да се спечелятъ най-лесно гъркоманските села, но казвахъ, че самъ не се ангажирамъ да извърша тая работа.

Около 1890 година неосетно въ всички по-живи български центрове се яви настроение у младежъта противъ владиците, общините, екзархийските учители и служители, и едно течение срещу домогванията на ек-

зархията безконтролно да господарува въ черковнитѣ и училищни работи въ страната. Еснафитѣ, които въ македонските градове образуватъ мощно съсловие, скоро въ тая борба минаха на страната на младежите. Брожението бѣше почти стихийно съ немного опредѣлени искания: недоволство изобщо отъ строя на екзархийските учреждения. Опредѣленото, до което се домогваха младежите, бѣше щото общинитѣ да минатъ въ рѫцетѣ не на старцитѣ и на духовниците, както до тогава, а въ рѫцетѣ на младежите. Отъ директоритѣ, които бѣха екзархийски чиновници, се искаше да се подчинятъ на мѣстните училищни настоятелства. Младежите искаха въ общините да влѣзатъ младежи, общините да бѣдатъ истинска община, а не председателите да си вършатъ всичко на своя глава, както бѣше по екзархийския уставъ, споредъ който общинските членове бѣха само съветници на председателите. Владиците, общинските председатели и класните екзархийски учители, като се противопоставиха на това течение, младежъта и еснафите на всѣкїде поведоха борба срещу тѣхъ. Нѣмаше владика и по-виденъ екзархийски учитель, който да не беше подложенъ на обиди и преследвания отъ страна на населението. Това движение съвпада съ проявата на тѣй наречения отъ нѣкой македонски „сепаратизъмъ“, изразенъ чрезъ списанието „Лоза“ въ София, ржководено отъ Арсовъ, Баласчевъ, Хаджи Николовъ и пр. Кржжокътъ „Лоза“ претендира и днесъ, че това движение въ Македония се дѣлжало на тѣхна агитация. Въ Солунъ се прояви между учителите въ гимназията сѫщото това „сепаратистично“ движение. Реченото брожение, което трая нѣколко години, го тѣлкувамъ просто като реакция противъ дѣлгогодишния стремежъ на екзархията да съсрѣдоточи въ свои рѣце дирижирането на общественния животъ, а освенъ това го смятамъ първа стъпка

къмъ самодейност въ страната. Така че не може ни най-малко да се каже, че онзи кръжокъ около „Лоза“ е подигналъ това брожение. То неосетно се прероди въ революционно движение. Отъ начало въ революционното дѣло неусетно първо и главно участие взеха сѫщите хора, които водѣха борбата противъ екзархията.

30 май.

Съ владишкия намѣстникъ въ Битоля, като инспекторъ, бѣхъ въ борба, понеже и азъ бѣхъ съучастникъ въ реченото движение противъ екзархията, и второ, понеже си съмътакъ, че владишкиятъ намѣстникъ не вършеше каквото трѣбва, не бѣше на мястото си, прѣчеше. Той бѣше архимандритъ Неофитъ, сега владика въ Цариградъ. Напр. въ битолската окolia има две сърбомански села Свинища и Метимиръ (близу до Смилево) — отъ дълги години тѣзи села останали гъркомански, сътне становали сърбомански. Никой не е можалъ да ги отвърне. Азъ успѣхъ да се сближа съ тѣхъ, влѣзохъ подъ кожата имъ и тѣ дори изгориха срѣбъските книги (два чувала), съгласиха се изобщо да преминатъ къмъ екзархията. Тържествувахъ съ тая сполука. Тѣ дойдоха въ Битоля да дадатъ заявления. На Неофита казахъ, да посрещне селянитѣ любезно, да вземе заявлението и да го даде на правителството. Нѣмаше го дѣдо Григория тамъ, бѣше отишель въ Цариградъ. Неофитъ откѣза да вземе заявлението, не е искалъ да се мѣси въ села отъ друга епархия (Охридска епархия) и пр. и пр. Стана то и безъ него. Но сътне на великденъ пакъ ходатайствувахъ да имъ се даде свещеникъ, и пакъ Неофитъ бѣше противъ това. И Григорий сътне се разсърди, че съмъ се бѣркалъ въ епархията му и др. дивотии. Азъ бѣхъ предложилъ начинъ, какъ съ общински приходи да се подържатъ училищата въ всѣко село, а архиман-

дритът отказа да се заеме съ тоя въпросъ. Рапортирахъ въ екзархията, но отъ тамъ ми се отговори да не съмъ се бъркалъ въ тая работа. Въ същностъ нѣмаше никакви селски училища, но екзархията предпочиташе това състояние отколкото да се погрижи да уреди училищата както трѣбва на по-самостоятелна нога. Тогава учителите получаваха годишно по 6—8 лири въ село, колкото да се каже, че има училища; владѣеше пълна безсистемностъ. Азъ станахъ неприятенъ на екзархията, че я подканяхъ къмъ реформи. По тѣзи спорове азъ напротивъ съ помощта на еснафитѣ направихъ архимандрита невъзможъ въ Битоля. Уволниха го, но и мене премѣстиха въ Солунъ, учителъ. Туй бѣше презъ мартъ месецъ 1895 г. Понеже нѣмаше уроци въ мжжката гимназия, преподавахъ география въ девическата гимназия. Директоръ и на дветѣ гимназии бѣше М. Сарафовъ.

III.

Полагане първите основи на революционната организация въ Македония презъ 1894 г. Петровъ издава хектографиранъ революционенъ вестникъ въ Битоля. — Купуване първото оръжие, револвери, а същне и пушки. — Съставътъ на първия централенъ революционенъ комитетъ въ Солунъ. — Първите два шифъра на централния комитетъ и първите псевдоними на по-главните революционни дейци.

Презъ 1894 уч. година, по мое настояване и на директора Наследниковъ, Пере Тошевъ биде отъ Скопье премѣстенъ въ Битоля. Съ познати отъ младежите П. Тошевъ образува първия революционенъ кржжокъ тамъ. Dame Груевъ въ това време бѣше въ Солунъ. Въ този кржжокъ следъ единъ месецъ и азъ формално влѣзохъ като членъ, а въ скоро време дружеството влѣзе въ сношение съ Груева. Пере и Dame се сношаватъ по този въпросъ, и тогава въ новото течение влизатъ и хората

въ Солунъ, които ги обвиняваха въ сепаратизъмъ— д-ръ Татарчевъ, Х. Николовъ и пр. Презъ ваканцията 1894 г. Пере и Даме направиха обиколка по селата да основаватъ дружества. Скоро мрежата на кржжока се простръбъ въ Ресенъ, Охридъ и Прилепъ.

Първиятъ ни планъ, до колкото си спомнямъ, почиваше на много скромни и неопределени искания: всички членъ да внася по половина лира годишно вноска и при „кръщаването“ да даде доброволна помощъ споредъ желание и споредъ състоянието си. Немахме още определени цели. Спомнямъ си едно желание на Перета: съ свои сърдства да изпратимъ единого въ Европа да изучи „бомбаджилъка“, та съ него да съборимъ Турция. Изобщо имаше детински планове. Първото ни желание главно бъше да образуваме по възможность колкото по-вече можемъ кржжоци, чисто „конспиративни“, между близки другари, които си върватъ единъ други— по градовете и по селата та да предприемемъ нѣщо съ „бомби“ противъ Турция. Че въ „бомбаджилъка“ е била надеждата ни, се вижда отъ това, че подиръ движението отъ 1895 г. на чело съ Сарафова първата ни грижа бъше да си доставимъ отъ България бомби.

Само ний-близките, по-събудени младежи въ Битоля, Прилепъ, Охридъ и Ресенъ се посвещаваха. Струва ми се, че Даме презъ туй време отъ Солунъ е пустналъ такива клонове въ Кукушко и Щипско.

Приемътъ между младежите, близки познати намъ, бъше окуражителенъ още отъ начало, — посветените скоро се ентузиазираха. Въ кжо време, въ много кжо време се направи опитъ на по-широка нога да се вербуватъ единични членове и отъ еснафите въ града и по селата. Първите опити бъха сполучливи. Между еснафите първия опитъ да ги привлечатъ въ кржжока направиха местните двама-трима младежи Георги Попето,

Георги Пешковъ, Христо Ченковъ и дяконъ Тома Николовъ, който е сега въ битолския затворъ, осъденъ на 10 години. Като се ползувахъ съ широки познанства въ града, по-нататъкъ главната агитаторска роля между еснафите остана върху мене. Азъ много се движехъ между народа — по кръчми, кафенета, панаири. Пере бъше по-скритъ, а азъ излизахъ на лице. Първиятъ опитъ по селата направихъ азъ съ още единъ двама отъ търговците младежи — Григоръ Попето и Пешковъ (сега Григоръ Попевъ е голѣмъ търговецъ въ Солунъ, а Пешковъ е сега тукъ, бежанецъ). После главната роля за селата остана върху мене, понеже бѣхъ инспекторъ. На пазарите въ Битоля (отпазарь, битпазарь и пр.) азъ се намирахъ рано-рано: уловя нѣкого, водѣхъ го у дома и го кръщавахъ. Първите опити и предъ селяните бѣха много насырдителни за насъ. Наистина, правѣхме строгъ подборъ на кандидатирани лица, бѣхме много внимателни въ избора, много предпазливо подканвахме хората та може би на туй се дѣлжи, че никой не отказа, а съ въодушевление приемаха. А може би защото и не си представяваха възможната бѫдеща картина, отъ която биха се уплашили.

Както и да е, почвата се указа много благоприятна. Ние се нахвърлихме съ оствърченение въ агитация, безъ разборъ, разширихме кръга, съ което и безъ да мислимъ първоначално скромните цели трѣбаше да се разширятъ. Нѣколко месеца подиръ началото агитацията бѣше вече въ пъленъ разгаръ и стана единствена главна задача на членовете на кръжока: всички като луди тичахме да привлѣчемъ повече хора, а за друго като че ли и не мислѣхме.

Така усилено вървѣше тогава агитацията; тѣй на по-широка нога — и въ Прилепъ. Алекс. Пановъ, студентъ, бѣше тамъ; той умрѣ, а следната година дойде

Попъ Ярсовъ. Въ Ресенъ въ по-тъснъ кржгъ се действуваше между младежите отъ по-първите фамилии — Ляпчевци, Татарчевци, Стрѣзовци. Въ Охридъ се работеше въ още по-тъснъ кржгъ. Захванахме да си пробиваме путь и въ другите околии на битолския санджакъ — въ Леринско, Костурско, Крушевско, Кичевско — предъ единични личности. Още въ първите времена на агитацията въ Битоля почнахъ да издавамъ хектографиранъ вестникъ „На оржие!“ Издѣзоха 9 броя. Разпратахме го въ 30-40 екземпляра. Списвахъ го и заедно го вадѣхме по цѣли нощи съ Попето и Пешкошъ. Едновременно и Даме издаваше въ Солунъ такъвъ вѣстникъ, мисля подъ име „Въстаникъ“. Презъ лѣтото 1894 година следъ това Пере и Даме се срещнали въ Битоля и се съгласили битолскиятъ кржжокъ съ клонопетѣ му да се счита подвидомственъ на солунския. Солунскиятъ вѣстникъ на Дамета минаваше като по-тежъкъ по съдѣржание и по стилъ по-сдѣржанъ, а нашиятъ бѣше по-буенъ, по-живъ.

Решихме вече да почнемъ да купуваме оржие, най-напредъ револвери. Първата нужда отъ револвери се появи, когато се установи да има револверъ при даване клетва; имаше нужда отъ револвери и за куриеритѣ. Дадохъ идеята да се купуватъ револвери. Яви се неосетно желание у всички членове всѣки да си носи револверъ — като признакъ на революционерство — револверъ и кама. Купуваха се най-много отъ Солунъ и отъ Битоля. Револверите послужиха като видимо доказателство, че има сериозни революционери на дѣло, а не само на думи. Това нѣщо много помагаше на агитацията. Доставката на тоя материалъ лека-по-лека стана една първа задача на мѣстните комитети.

Покупката на револвери налагаше на битолския комитетъ да се погрижи за пари — фондъ, да може да

се купи оржжие. Втора грижа бѣше сетне да се продаватъ револверитѣ въ Битоля, Ресенъ и пр. Първите нужди се посрѣщаха освенъ отъ членските вносове още и отъ доброволни пожертвования на видните членове търговци. Попето даваше до 150 лири годишно отъ своя кесия. Тогава се направи и първиятъ опитъ да се искатъ пари, въ името на дѣллото, и отъ нечленове. Следъ колебания много страхливо се направи предложение на Нико Биолчевъ чрезъ лични негови приятели за 5 лири, безъ да се взима за членъ, безъ да му се разправя подробно, а само като му се каже, че има кржжокъ и пр. Той посрещналь добре, далъ 3 лири и обещалъ, че ще дава и повече, като се увѣри, че има сериозно нещо. Този първъ примѣръ бѣше наследчителенъ. Нѣмаше система за събиране пари, а въ моменти на нужда комитетитѣ сетне сегисъ - тогисъ се обрѣщали по сѫщия начинъ къмъ единични лица за помощъ безъ насилие. Паралелно съ револвери почна се покупка и на пушки. Първите пушки, които купихме, бѣха мартинки, мѣстна направа — тетовски и дебърски. Нужда отъ пушки най-напредъ почувствували нѣкои отъ селяните членове. Имаше напр. такъвъ случай: агитирахъ предъ единъ Хр. Самарджиевъ отъ Битоля, посвещавамъ го и се раздѣляме. Отивамъ другия денъ при него. Той ми казва, че въ сѫщностъ той трѣбвало вчера да ме закълне, защото тия работи той съ свои другари отдавна е вършилъ. Разкри ми, че той съ още 18-тина другари е ималъ по селата другари, та нощно време излизали съ оржжие и гдето има нѣщо като разбойникъ, пакостникъ на народа „ке го суредакъ“, а на заранита — пакъ мирни хора, си работятъ занаята. Това ни очуди. Тая самобитна компания-организация веднага влѣзе въ нашата, посветихме 48 души и си послужихме съ тѣхъ за доставка на оржжие отъ Дебърско. Подобна компа-

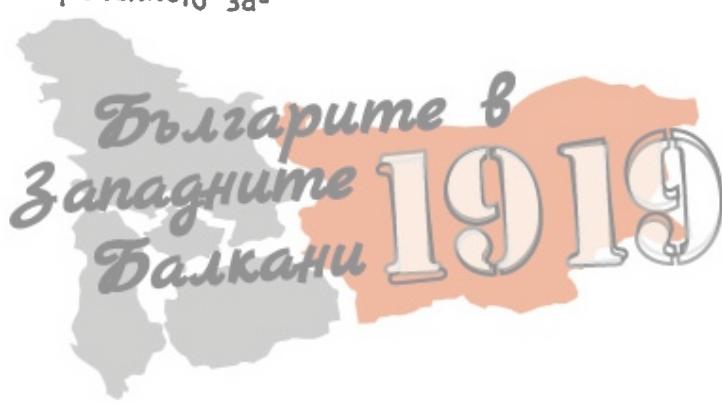

ния открихме същне и въ други села по полето. Първата компания е действувала около Битоля по пътя за Крушево, а другата компания, що открихме, — отъ Битоля къмъ Мориовско. Нищо разбойническо въ тъхната дейност нъмаше, а само изтръбване лоши турци.

Широката народна маса искаше видимъ изразъ на отвлъчената идея — пушки и пр. Селяните чувствуваха нужда да иматъ пушки, за да може нъщо да се върши, когато притръбва. Първиятъ стремежъ бъше, купените пушки да съж на разположение на комитета; пазъха се у по-добрите работници, даваха се по нужда и се прибраха. Прикриването и преноската на оръжието послужиха за ново средство за настърчение: хората се съживяваха съ тая нова задача. Въ Битоля нъмаше формално управително тъло. По-близкиятъ приятели направиха веднажъ предложение да се конституирате, но азъ и Пере Тошевъ не се съгласихме, искахме всичко да се крепи на другарска нога. Аслж азъ не обичамъ това, никога азъ не съмъ се наричалъ съ официално име като представител на организацията, азъ винаги съмъ „Гъорче“: Гъорче—Дълчевъ, Дълчевъ—Гъорче, духъ на другарство. Специаленъ касиеръ нъмахме. Всъки отъ по-близкиятъ другари си оставаше като началникъ по право на онъзи лица, които той е вербувалъ и покръстилъ. Той за всичко сътъхъ се сношаваше, той събираще отъ тъхъ и вноситъ, а когато тръбаше да се харчи за нъщо, тъ даваха паритъ. Десетина-дванайсетъ души образувахме ядката на организацията въ Битоля, и въ постоянните срещи другарски уреждахме всички въпроси, както ги разбирахме. Такъвъ ни бъше редътъ. Безъ да сме били формално избрани, азъ и Пере водехме първа дума, играехме първа роля. Това бъше дошло само отъ себе си и си остана така докато бъхъ въ Битоля.

Паралелно съ тая дейност въ Битолско подобна дейност се е развиваала въ Солунъ. Турятъ се така основи въ Кукушъ, Щипъ, Воденъ, Велесъ и Гевгелия. Сама по себе си се яви нужда да има взаимни връзки и нѣкакъ формално да се обедини тая отдѣлна работа на комитетитѣ. Презъ ваканцията на 1893 учебна година, както вече се спомена, Даме и Пере заедно ходиха въ Прилепъ, Смилево, Ресенъ, Охридъ — на гости ужъ у Даме въ Смилево, у Ляпчевъ и Татарчевъ въ Ресенъ, у Филипчевъ въ Охридъ. Тогава Солунъ се прогласява за централенъ градъ, а солунскиятъ комитетъ, начело съ Татарчевъ като председателъ, за централенъ комитетъ съ Даме Груевъ като секретарь, Антонъ Димитровъ, учителъ по турски езикъ (сега е членъ въ апелат. съдъ въ Битоля) и Хаджи Николовъ съветници. Тогава Даме прави кратъкъ проектъ за уставъ (правилникъ) и го разпраща като проектъ само на най-близки — на Перета само въ Битоля. Прегледахъ го и азъ. Тоя проектъ не се приложи. Ц. К. въ първото време юще не бѣше известенъ, бѣше начало. Името му още не бѣше разгласено. Нѣмаше никаква наложителностъ. Трети опитъ отъ Солунъ се направи да се разпредѣли организацията административно. Съобщи се, че такова и такова разпредѣление е направено, основано главно съ огледъ къмъ по-крупните личности: гдето имаше по-видни деятели, бѣше центъръ. И тоя бѣше единъ отъ първите опити на Ц. К. да се установи като върховно тѣло. Тогава се дадоха псевдоними на по-главните деятели напр. Марко = Гьорче, Лефтеръ = Пере и пр. Тогава се почувствува нужда и отъ шифъръ. И въ Солунъ и въ Битоля едновременно се изработиха два шифъра: прие се първомъ битолскиятъ шифъръ. Въ основата му бѣше латинската азбука, за основа служи известно изречение, което обхваща по възможность цѣлата азбука. Изречението за-

хващаше съ Стамболовъ, та се наричаше „стамболиката“. Приехме редъ, щомъ нѣкое писмо съ една азбука се залови и се открие, или щомъ нѣкой отъ посветените пропадне и може да я издаде, да се промѣни шифърътъ. И затова до въстанието до 9 шифъра се промѣниха. Когато на 1897 г. дойдохъ въ София като представител на Ц. К., донесохъ и новъ шифъръ за сношение само между София и Солунъ. Сетне всѣки революционенъ окръгъ имаше шифъръ за сношение съ околните; специаленъ шифъръ за сношение съ четитѣ и пр. После и оклийските ржководители си съставяха свой шифъръ за сношение съ селата.

Азъ измислихъ „стамболиката.“ Бѣхъ на много добро мнение за Стамболова, чието име тогава турцитѣ съ респектъ произнасяха; знаеха, че Стамболовъ е силенъ и че България съ Стамболова е силна.

Въ Битоля още тогава се появи въпросъ, да приемаме ли гъркомани въ организацията или не. Решихме да ги приемаме, но съ голѣма предпазливостъ, съ голѣми резерви, за да не ни издаватъ на грѣцкия владика. Имаше много наши приятели-другари, които бѣха въ приятелски връзки съ млади гъркомани, за които допусках, че може да станатъ добри работници. Па имаше и сведения, че и гърцитѣ иматъ организация, че иматъ складове съ грѣцки пушки, та чрезъ нѣкои членове гъркомани искахме да разберемъ истината та да туремъ ржка и на тия складове. Посветиха се нѣколко младежи гъркомани въ града.

IV.

Въстанието въ 1895 год. и вътрешните дейци. — Първите инасени въ Битоля бомби, заловени отъ турцитъ. — Кираджията Доне въпръки изтезанията нищо не изказва. — Прилепскиятъ затворници на чело съ Гавазовъ. — Борбата и „ексархистите“ противъ вътрешната организация. — Първоначалната дейност на Централния комитетъ въ Солунъ.

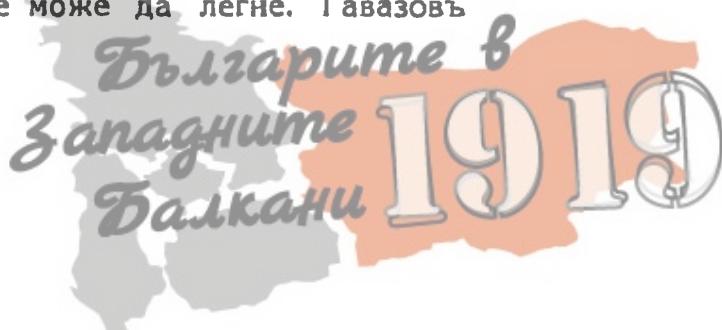
31 май.

Въ 1895 година въстанието ме завари въ Битоля. Мърка ми се въ паметта, какъ се отнесохме къмъ това въстание. Никакво предизвестие нямахме, че ще става подобно нѣщо. Следѣхме съ просто люболитство — нито го осъждахме, нито му дадохме нѣкакво голѣмо значение. Но повече клонѣхме къмъ симпатия. Нашата психология на чисто мѣстни рожби не допускаше мисъльта, че може България тукъ да играе нѣщо за свои цели. Ни най-малко не повлия това събитие на нашата дейност — нито да ни спре, нито да ни измѣни пжтя. Дошелъ бѣше въ Битоля офицеринътъ Луковъ, участникъ въ движението презъ 1895 г. въ Одринско, гдео бѣше влѣзълъ 4-5 километра отъ границата заедно съ Гарофаловъ. Той предприе пжтуване въ Македония и дойде въ Битоля. Ние го посрещнахме като господъ, а после тукъ въ София видѣхъ, че той съвсемъ не е заслужавалъ голѣми почести. Такива сме били тогава неопитни и наивни. Презъ лѣтото 1895 г. подиръ въстанието нѣкой си отъ България дошелъ въ Солунъ (презъ Виена) за да покаже, какво нѣщо е динамитъ и какъ се прави фитилътъ. Специяленъ човѣкъ пратихме отъ Битоля да види това чудо и да изучи, какъ се употребява динамитътъ. Ние все бѣхме още на стария умъ — имахме голѣма наклонностъ къмъ взривните вещества, макаръ че не имъ знаехме употреблението. Азъ позна-

вахъ София — всъка ваканция идвахъ въ София, гдето печатихъ книгата си (пръвъ пътъ въ 1892 г., сетне въ 1893, 1894 г.).

Презъ 1895 г., подиръ въстанието, бъше вече нареденъ начинъ за вноска на материали чакъ отъ България: презъ границата се носеше материјалъ отъ селяни (нелегални) до Кочани, Виница, Щипъ (бомби, револвери, пушки — Туфекчиевска работа). Презъ това време Дѣлчевъ бъше въ Щипъ. Въ Битоля пристигнаха 8 бомби отъ щипския комитетъ — отъ Кочани. Втора пратка стигна 4 бомби. Кираджията Доне, организационенъ човѣкъ, при влизането въ Битоля го заловиха. Бомбитъ бъха турени въ чуvalи съ оризъ. Колджийтъ съ шишове бъркатъ за тютюнъ; шишътъ удря въ желъзото и се заповѣдалъ скоро да се растоварятъ чувалите. Доне гъртилъ да бъга, хванаха го. Опита се съ подкупъ — не сполучи; огнесоха го като великъ престъпникъ. Насъ обхвана ужасъ — пръвъ пътъ стълкновение съ властьта. Валията Абдулъ Кязимъ паша наредилъ бомбитъ на масата си и нико консулитъ да имъ ги показва, какво правятъ българите. Всички поискали бомби отъ Дѣлчева, да ни прати нѣколко да ги видимъ, какъ изглеждатъ, да се насърдчимъ, да имъ се порадваме. Тъ бъха празни. Още бъхме въ неопределъленостъ. Не се наредяхме още на народната сила, а търсихме спасение въ бомбитъ. И турците не сѫ знаели, какво сѫ бомбитъ, и тѣ съ страхъ бъха ги изнесли въ кошница вънъ отъ града. Отъ кираджията ни бъше страхъ да не изкаже. Всехме мѣрки да му се внуши да не изказва, и ако се види, че ще изказва, да го унищожимъ въчте въ затвора. Докато ние вземахме тѣзи мѣрки, въ самия затворъ покойниятъ Гавазовъ (затворенъ отъ Прилепъ) взелъ отъ себе си мѣрки. Кираджията бъше туренъ въ долапъ — влажна тѣмна дупка, да не може да легне. Гавазовъ

откъртилъ дъски отъ тавана надъ него, и за да го изпита го подканнилъ да изкаже, кои сж комититъ, що му дали бомба. По отговоритъ му Гавазовъ се убедилъ, че нѣма намѣрение да изказва. Следъ два-три разговора Гавазовъ му се открива и влиза въ сношение съ него, чрезъ него и съ настъ. Въ долапа Доне почна да яде печени кокошки и пити. Доне биде много изтезаванъ; горенъ по гърба съ желѣзо, битъ, но остана до край твърдъ — съ отговоритъ си „не знамъ нищо, другъ ги е турилъ безъ да ме е питалъ.“ Осѫдиха го на 101 година и лежка въ Битоля, а после биде амнистиранъ. Това бѣше първа афера, неприятность за настъ. Това събитие мина на времето си, като първо, за много крупно, направи силно впечатление на нашето и на турското общество. Твърдостта на Доне ни направи сильно впечатление и много ни окуражи. Доне е щипянецъ, сега е въ Кюстендилъ търговецъ. Примѣрътъ на Доне изигра голъма, окуражителна роля. Разбра се, че съществува революционна организация, „толчокъ“ за прогресъ. Турцитъ не се досетиха по-нашироко да изтълкуватъ работата.

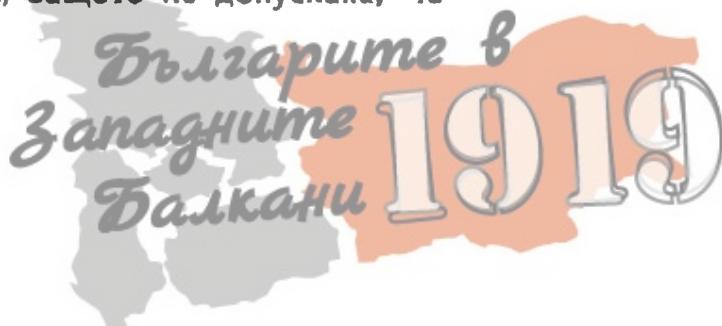
Питате за Гавазова. Не знамъ, по какъвъ случай направиха арести въ Прилепъ. Около 40 души затворници, въ вериги, на чело съ бащата и синътъ Гавазови, демонстративно бидоха изпратени отъ Прилепъ въ битолския затворъ за сѫдене като комити. Съвсемъ неочаквано за турцитъ, цѣлиятъ градъ Прилепъ при затворена чаршия много демонстративно изказа съчувствие къмъ затворниците и ги изпрати далечъ отъ града. Самите затворници съ бунтовнически пѣсни марширували низъ града Прилепъ и пѣсните се подземали отъ народа съ открити псувни противъ властите. Даже ескортата стражари и войници били принудени да стѣснятъ кръга безъ да сж въ сила да направятъ нѣщо. Подобна непри-

ятна изненада очакваше турцитѣ и въ Битоля, приготвяше се демонстративно посрещане. Турцитѣ взеха мѣрки и вкараха затворницитѣ въ Битоля по странични пѫтеки. На времето си голѣмо бѣше впечатлението отъ куража на самите затворници и отъ смѣлостта на прileпчани. Азъ бѣхъ още въ Битоля. Тамъ бѣхъ и когато стана Доневата афера, но презъ ваканцията бѣхъ излѣзълъ вънъ отъ Битоля. Всичко туй ни доказваше, че има брожение у населението. Имаше подобни случаи отъ заловено оржжие тогава и въ Щипско, въ Виница. Куриерътъ и тукъ не издаде въпрѣки изтезанията: наеженъ вжгленъ въ устата, желѣзенъ, наеженъ ръженъ въ дирника. Селянинътъ виничанинъ онемѣ отъ изтезанията и следъ една година проговори. Не издаде нищо. То бѣше едновременно съ Доневата случка и туй много ни насырдчи. Доне си създаде име въ организацията като праотецъ на твърдостта при най-голѣми страдания. Така се създаде традиция, — единъ духъ да не се изказва, да не се издава нищо. Надпреварваха се, кой повече мжки да изтрае. Претенцията на Донета бѣше само, да се дава по единъ чуваль брашно на децата му, и това правѣхме. И оня селянинъ въ Виница е поискълъ само да се дадатъ до две лири на децата му. Доне, като излѣзе отъ затвора, съ смѣхъ разказваше за мжкитѣ си като за обикновено нѣщо.

2 юлий.

Борбата противъ екзархията неволно се преобрърна въ революционна, и за мнозина отъ солунските дейци може да се каже, че се намѣрили въ чудо, че работата излѣзла по-сериозна отколкото си я мислили. Екзархията и нейните хора въ Солунъ, Битоля и другаде въ началото не вѣрваха, че новата дейностъ ще даде нѣкакви действителни резултати, защото не допускаха, че

населението ще се повлече по такива леки хора, за каквото тъмнатаха своите противници, главно солунските. Тъмнатаха, че всичко произлиза от Солунъ, и върваха, че тези „сепаратисти“ наречени, го правятъ това не съскрено намърение да дигатъ революция, а просто като една партийна тъхна маневра за да съборятъ тъхъ и да се издигнатъ тъ, да си създадатъ популярност като съборятъ противниците си. Така съм мислили екзархистите като Шоповъ въ Цариградъ, секретарь на екзарха, Селджобалиевъ; Кънчевъ, Тошевъ, А. Наумовъ, учители въ Солунъ, Самарджиевъ, Кондовъ, граждани въ Солунъ. За екзархистите революционното дъло представляваше толкова, доколкото виждаха въ него, като партия, сръдство да бждатъ бити отъ противниците. Относително немалко личности екзархисти не съм се лъгали. Именно някои отъ действите не съм били чужди на това тъсно партийно схващане на дълото. И Даме дори бъше неволно увлъченъ, но сетне той се свести и се сепна и се залови — съ това бъхъ и азъ съ него съгласенъ — да изкореняваме чисто партийните елементи въ дълото и да си гледаме чисто и неуклонно нашето велико дъло. Пере Тошевъ бъше чистъ. Въ Солунъ бъха дошли отъ Кукушъ, струва ми се въ 1894 г., около 400 лири въ Ц. К. Това бъха подушили екзархистите, а бъха и други работи дошли, отъ които съм разбрали, че влиянието на „вагабонти“ не е тъй малко (ние пъкъ ги наричахме „умните“) и че работата имъ е по-сериозна отколкото си я мислели. Стреснати отъ това, по взаимно споразумение отъ Солунъ и Цариградъ изпратиха Самарджиевъ да проптува по Македония за да поизучи, какъ стои дълото, и да агитира колкото се може противъ него. Самарджиевъ въ Костурско, като е агитиралъ, явно е говорилъ: „Тези хубави села ще бждатъ опропастени, крепете църквите и училищата. България има 200,000 щика и ще

се освободи Македония". Съ тази мисия е обиколилъ Солунско, Битолско и частъ отъ Скопско; ходилъ и проповѣдавалъ въ Охридъ, Леринъ, Костуръ, Битоля, Ресенъ, Крушево, Прилепъ, Велесъ, Скопье, Щипъ, Струмица, Гевгели, Воденъ. Заключението му е било — изказа го той самъ въ Битоля, — че тая „агитация“ (сир. дѣлото) е взела много широки размѣри и че е пуснала клонове и по селата. Това по-напредъ екзархистите не сѫ го подозирали. Научилъ факти, отъ които се убедилъ, че работата е много по-сериозна, отколкото си представлявалъ. Добилъ е и впечатлението, че младежъта е силно и идеално увлѣчена по това дѣло въ страната. Всичко това той и съмишлениците му сѫ го посрещнали просто съ голѣмъ страхъ вече не като отъ партия, която пада, ами като умни и сериозни хора, които се убеждаватъ, че се опропастява не само учебното дѣло, но и системата, че това, което екзархията е създала и което тѣ сѫ считали единствено полезно за Македония, пропада. Настанала паника, и то главно, че революцията се е подела отъ несериозни хора, хора, които въ тѣхни очи не сѫ нищо друго освенъ едини „вагабонти“. За Пере Тошевъ, за Матовъ и за мене сѫ имали по-добро мнение. Споредъ Самарджиевъ, единствено утешително било туй, че въ тая работа били замѣсени и „сериозни“ хора — Матовъ (въ Скопье), Пере Тошевъ въ Битоля и азъ (и азъ още въ Битоля). Лично не видѣхъ Самарджиева, защото той бѣше пѫтувалъ презъ ваканцията, когато отсѫствувахъ отъ Битоля.

Вследствие на тия разкрития на Самарджиева настава превратъ у екзархийските хора спрямо „организация.“ Тя още не се наричаше „организация“ — тоя терминъ после излѣзе. Вместо да я отхвѣрлятъ решително, тѣ усвояватъ друга тактика, види се, защото се примирили съ сѫществуването на организацията като

съ необходимость, а съм ѝло решили да я взематъ въ свои ръце като се отстранятъ „несериозните“ хора. Като посрѣдници за тая цель сѫ искали да употребятъ споменатитѣ по-горе „серииозни хора“ — Перета, мене и Матова. Веднага подиръ завръщането на Самарджиева Пере бѣше сондиранъ за да се премѣсти въ Солунъ, но понеже азъ вече заминахъ за тамъ, ролята на посрѣдничество въ съгласие съ Пере остана на мене. Тѣ сѫ вѣрвали, че Пере ще биде съ тѣхъ, а понеже азъ отивахъ, приеха и мене, увѣрени, че азъ ще работя съ „умните хора“, а не съ ония „вагабонти“. Съ Пере се съгласихме, че ще трѣбва до се опитаме да се махне онova партизанство, като остатъкъ отъ бивши борби. Ние вече подозирахме, че искатъ екзархийскитѣ хора да взематъ дѣлото въ свои ръце. При все това присхеме да посрѣдничимъ да се съгласятъ партизанскитѣ противоречия, да се приематъ всички въ организацията на общи начала. Самарджиевъ казваше: „Искаме и ние да работимъ, но не можемъ съ ония вагабонти да работимъ“. И ние съ Пере допускахме, че и нашитѣ приятели въ Солунъ малко го прекаляватъ въ партизанскитѣ си настроения, като сѫ взели вече въ свои ръце дѣлото. Имаше вече нѣщо като бойкотъ на Самарджиевата книжарница, понеже бѣше при „умниците“, а всички младежи отиваха въ книжарницата на Х. Николова, понеже бѣше отъ „вагабонти“. Това всичко бѣ станало безъ разпореждане, а само по себе си. Раздръзнатостта бѣше голѣма. Бѣхме съ Перета на мнение, че нѣкои работи трѣбва да се изгладятъ, че трѣбва вратитѣ на организацията да се отворятъ и на Самарджиевата партия и да се изгуби името на старитѣ ежби: „екзархисти“ и „антиекзархисти“.

Щомъ пристигнахъ въ Солунъ, веднага бидохъ зачисленъ въ Ц. К. То бѣше 1895 год. въ мартъ месецъ. Заварихъ въ Ц. К. като председател Татарчева; секретар

таръ бъше Даме Груевъ, касиеръ Андонъ Димитровъ и членъ Хаджи Николовъ. Тъ небъха избрани, нѣмаше формалности, просто най-видните другари се събираха и образуваха Ц. К. И азъ влѣзохъ въ Ц. К. като виденъ деецъ, просто безъ разискване. Срещитѣ ставаха най-често при Д-ръ Татарчевъ отъ време на време и по от-дѣлни случаи. Протоколи, записвания — никакви. Вече се получаваха писма отъ ржководителитѣ въ доста много градове, повече отъ Солунския вилаетъ и отъ града Битоля. Идѣха по пощата, писани съ шифъръ и съ химиическо мастило, на разни адреси; идѣха и по кираджий-курieri. Имаше опредѣлени хора да ги получаватъ, да ги донасятъ. Даме, като всецѣло преданъ на тази ра-бота, вършеше най-много практическитѣ работи, особено за града Солунъ, като най-добре запознатъ. Дамета бѣхъ виждалъ по-рано като селски учителъ въ Битоля, а по дѣллото сега лично се запознахъ съ него въ Солунъ. Даме бѣше уволненъ отъ екзархията, и ако и да не е билъ формално опълномощаванъ за дѣловодителъ на комитета, фактически бѣше такъвъ, той най-много ти-чаше, защото и бѣше свободенъ. Той най-много устно се споразумяваше по работитѣ на дѣллото съ хора, които дохождаха въ Солунъ, и най-много той пишеше писмата за Солунско. За Битолско азъ повече пишехъ. За София до Дѣлчевъ пишехме и двамата, всички по-серизни писма ги пишехме двамата, а двамата дешиф-рирвяхме писмата. Ние двамата останахме като по-силно предадени на работата, а другитѣ повече формално при-надлежаха; Татарчевъ подписваше по-важните писма. Всичкитѣ писма, които се получаваха, четѣхме ги всички заедно, а за по-важните се разискваше и се знаеше вече, кой ще отговори — за Солунско обикновено, както се каза, пишеше Даме, за Битолско азъ. Повече вър-вѣше и по лични познанства, — който познаваше вой-

водата, комуто тръбаше да се пише, той пишеше. Писмата, архивата се пазеха, давахме ги на някои членове да ги криятъ. Сетне ги изпращаха, следъ като минахъ въ София, тукъ за да ги пазя (1896 и 1897 г. до края, докато Ц. К. пропадна, до затварянето на Ц. К.). Систематическа преписка на Ц. К., както сега се разбира, съ околията още нямаше. Централизирана власт — също тъй нямаше. Съобщенията повече имаха характеръ на осведомяване. Сега-тогизъ идващия случай да се даватъ наставления повече съ другарски характеръ, а съвършено редко се даваха заповеди. Още нямахме правило да налагаме. Централният комитетъ, когато пишеше писмо, обикновено освътляващо външността по положението въ България. Всички се интересуваха за комитските работи въ България. Нямахме още ясни понятия за тия работи, не бяхме въпръзка.

Когато дойдохъ въ Солунъ, Дѣлчевъ бѣше въ Шипъ и будно я караше тамъ, най-будно отъ всичките. Презъ ваканцията дойде Дѣлчевъ въ Солунъ за конгреса. Пръвъ пътъ се запознахме съ него тогава.

Работите по околийните си се водеха почти на самостоятелна нога. Ръководителството бѣше почти въ единични ръце или поне ние си работихме само съ по едно лице въ градовете. Отношенията ни имаха винаги характеръ по-скоро на другарство, отколкото на иерархическа подчиненостъ. Касата ни бѣше винаги слаба, издържаше се повече отъ самия градъ Солунъ; отъ провинцията повече искаха отколкото даваха.

V.

Първото събиране парични помощи за организацията. — Истината по ученическият вълнения въ солунската гимназия. — Организацията се отзовава на единъ позивъ на езарха и му дава подкрепа. — Борбата между дветъ враждебни партии въ Солунъ и напразни опити за споразумение. — Основаването на революционно „Братство.“

Презъ лѣтото 1895 г. първъ пътъ се опитахме да събираме пари отъ Солунъ, — доброволни пожертвования (вънъ отъ членските вносове). Ние отъ Ц. К. си разпредѣлихме търговците по лични познанства и лично събирахме пари срещу разписки. Разписките бѣха (първите) хектографирани, подпечатени съ печата на Ц. К., подписани съ псевдонима на Татарчевъ и на касиера. Обърнахме се до ограничено кръгъ хора, гдео разчи-
тахме на успехъ. Отъ хората на противната страна ни единъ не закачихме. Първиятъ опитъ бѣше сполучливъ. Поискахме отъ двадесетина души. Азъ поискахъ отъ Попъ Стефановъ, Петрушъ Сарафовъ, кукушанецъ и др. Отъ 20 до 50 лири се искаха. Имаше и еснафъ хора, отъ които се искаха 30 до 10 лири. Отъ Шавкулови (браторчеди ми сѫ) вземахъ 90 лири: „Приятелство, приятелство — сиренето съ пари!“; „ще бждемъ прия-
тели или неприятели?“ Като му извадихъ разписката на попъ Стефановъ, остана като гръмнатъ. „Приемате или неприемате?“ Страхъ го бѣше да вземе разписката, а даде ги. Сетне у Петрушъ Сарафовъ 35 лири — даде ги. Татарчевъ ходи у Х. Мишеви, 100 лири имъ взема отъ дветѣ фирми. Изобщо добре ни посрещнаха. Но тѣ вече имаха и доста доказателства за нашата дейност, че е сериозна. Бѣше наскоро станало и движението отъ Княжеството, авантюрата на Сарафова до Мелникъ и пр. Това въстание даде силенъ потикъ на дѣлото, въз-
буди надежди у македонците и на нашето дѣло почнаха

да гледатъ по-сериозно. Това събитие популяризира нашата идея между обществото, даде поводъ то да мисли, че нашата работа е въсвръзка съ България, па и намъни даде потикъ. Четниците, 40 души отъ кумановската чета на Геройски, която бъше заловена, ги прекараха презъ Солунъ. И това е наелектризирало духоветъ. Събирането пари си стана традиция, кръгътъ се разшири. Измъни се и системата, постепенно, — намъсто известни лица почнали да се явяватъ да искатъ пари и неизвестни лица. Вестниците, които бъхме почнали въ Битоля, бъха временни, 7—8 броя. Сега въ Солунъ подкачихме заедно съ попъ Коцевъ хектографиранъ вестникъ, отъ който излъзоха 4—6 броя, струва ми се съ старото название на вестника, който Dame издаваше. Не помня, дали не бъше нашето „На оржие!“, а тъхното „Въстаникъ“, или обратното.

Истината по гимназиялните училиния, които станаха презъ зимата, кжде коледа, е следната. Настроението у учениците бъше вече революционно. Въ класъ 1895 г. I полугодие, именно въ VI класъ, на урокъ на учителя Д-ръ Лука Димитровъ става единъ ученикъ, Нацевъ, (отъ Леринско) и му заявява натъртено: „Господинъ учителю, имамъ да Ви заявя отъ страна на цѣлия класъ, че по-добре ще сторите, ако си вземете каменитъ (преподаваше минералогия) иси излъзвете та правете каквото щете съ тъхъ. Сега не е време да се занимаваме съ камени, а съ революция!“ Учениците изобщо бъха настроени и съ симпатия се отнасяха къмъ всички, които боравеха съ „дѣлото“. Азъ бъхъ именно за това добре гледанъ отъ учениците. Преподавахъ география и се увличахъ и ги увличахъ. Напр. като говорехъ за „управлението“, азъ имъ говорихъ четири урока и, разбира се, 3-тѣ за турското управление. Учениците просто гълтаха. Въ урока по занаяти, търговия и земедѣлие азъ въ осъмъ

урока разправяхъ и то все за условията въ Турция. Давахъ имъ класните карти, искахъ отъ тъхъ да научатъ фактическиятъ работи, а имъ разправяхъ вънъ отъ туй големи подробности. Това сильно настройваше учениците. Имаше между тъхъ и чисто революционенъ кръжокъ, и по решение ние ги приемахме за членове отъ четвърти класъ на горе. Ученическиятъ кръжокъ беше подъ висшето ръководство на Дамета. Ученици, разбира се, ръководеха. Даме беше вече окончателно освободенъ отъ партизанство.

Самиятъ бунтъ въ гимназията нѣма нищо общо съ организацията, освенъ до толкова, до колкото учениците бѣха революционно настроени и чувствително вече показаха своето недоволство спрямо учителите и началството. Мене не ме интересуваше бунтът. Намѣсихъ се само, когато Наумовъ послуша покойния Ганевъ та го прати да вика полицията противъ учениците „да се извържатъ тия чапкъни“. Азъ затворихъ вратата и казахъ на Наумова да размисли хубаво, какво прави като иска да вика турска полиция. Наумовъ се свести и не направи това. И въ учителския съветъ, като искаха да решатъ пакъ полиция да се вика и пр., азъ се възпротивихъ. Лазаровъ дойде и добре се държа — по-либераленъ се показва и умно послуша.

Да разправя за една случка съ екзарха. Азъ разяснихъ на Лазарова да не дава по-голѣмо значение на събитието, защото е проява на настроението у учениците. По това време беше се подигналъ нѣкакъвъ въпросъ, отъ Русия струва ми се, да се дигне екзархията. И въ екзархията бѣха почувствували нужда отъ една подpora отъ местното население въ видъ на манифестации, декларации и пр. Агентите на екзархията бѣха се поотчаяли, съмняваха се, че ще получатъ исканите манифестации отъ всички общини — съ подписи и печати —

ст, които се изказва довърие въ екзарха и се иска отъ правителството да задържи екзарха, да не лишава населението отъ екзархията. Какъвъ бъше въпросътъ, който бъ толкова сплашилъ екзарха, ние го не знаехме, но ние показахме, че не сме чужди и на тоя въпросъ. Таневъ, секретарь въ училищния отдѣлъ, който се считаше по-близъкъ до насъ заедно съ Лазарова (Кънчевъ се считаше по-вече нашъ противникъ) се обрна къмъ насъ, Централния комитетъ, съ подкана да подкрепимъ и ние това искане на екзарха. Предложението го приехме безъ всъкакво съпротивление; подканахме нашитъ другари низъ провинцията, и екзархията биде претрупана съ заявления. Нѣкои отъ тия заявления бѣха много оригинални и сърдечни. Ние отъ сърдце приехме това, защото ние бѣхме убедени, че екзархията, като учреждение, трѣбва да си съществува въ Цариградъ, и ако сме се борили съ нея, борили сме се по екзархийки работи въ свръзка съ нашата идея.

Въ първите времена при започване на дѣлото недѣлните училища послужиха за агитационно срѣдство за групирване и възбуждане по-интелигентната младаждь. По инициатива на младежите и съ съучастие на първите работници на дѣлото недѣлни училища бѣха открити въ повечето чистобългарски градове въ страната. И тѣ служеха като общественъ факторъ за противовесь спрямо общините, които все тежнѣеха къмъ владиците и не можеха да станатъ духовенъ центъръ на всичките слоеве на населението. Сказки отъ учителите, често близки до бунтовнически, макаръ и не открыто (въ Шипъ с имало и открыти бунтовнически сказки отъ Даме Груевъ), библиотеки, книги за прочитъ — това сѫ тритъ роли на недѣлните училища. Главната роля бѣше, че бѣха място, гдето се събираще и закрепваше младежъта. И по този въпросъ имахме решително сражение съ екзархийските

агенти. На Кънчевъ, Наумовъ и С-ие дошла хитрата мисъл да образуват въ Солунъ читалище и да образуват една организация отъ всичките читалища въ Македония, като направятъ солунското недълно училище централно, увърени, че то ще биде въ тъхни ръце, защото по-крупните учителски и граждански сили бъха на тъхно разположение. По този начинъ съм мислили да подбиятъ авторитета на Ц. К., да издигнатъ своя и да спечелятъ на своя страна младежъта. Уговоренъ планът предварително въ тъсень партиенъ кръгъ, Наумовъ го поднесе на решение на цъллото учителско тъло въ Солунъ — класно и първоначално. Свика общо учителско събрание и предложи въпроса. И се прие отъ большинството. Азъ се сетихъ, къде отиватъ, и по мое настояване се реши да се приеме идеята за основаване недълно училище въ Солунъ безъ да се споменва за организиране на другите читалища и безъ да се споменва, че солунското ще биде централно. Мотивът ми бъше, че първомъ тръбва да се основе въ Солунъ недълно училище, а че сетне може да се види, ще ли стане то централно. Тъ не ме разбраха, и се прие тъй. Свика общинаата по-събудени 30—40 граждани за да се основе недълно училище. Бъха взели мърки да се свикатъ повечето тъхни партизани. Съ една агитация отъ наша страна събранието стана по-голямо и се наложи да бждатъ всички приети, а не само поканените. Недълното училище се основа и за председател изкохна Татарчевъ, а за секретаръ азъ. Инициаторите веднага се отказаха отъ недълното училище и напустнаха. Гарвановъ на сръда стоеше. Той бъше съ тъхъ, но повече съ мене бъше, — лично бъхме привързани. Опълномощени бъхме азъ и Гарвановъ да съставимъ устава на недълното училище и се взе решение, че то, като ново и младо, не може да се прогласи само отъ себе за

централно. Недълното училище просъществува няколко време — свърши съ 7—8 сказки, а уроците се преподаваха на неграмотни и малограмотни. По редъ преподаваха и повечето първоначални учители. Ние държахме сказки. Недълните училища не траяха дълго, останаха безъ значение и изчезнаха. Капиталитъ имъ се прибраха въ комитетските каси.

Да се повърнемъ къмъ въпроса за главната ми работа — мисията ми за посрещането. Щомъ дойдохъ въ Солунъ, бяхъ добре посрещнатъ отъ противната страна: Сарафовъ, Самарджиевъ, Наумовъ. Въ дълги разговори дадоха мнението си, изказаха и желанието си на широко. Извадихъ заключение отъ всичко, че искатъ Ц. К. да се дъли между дветѣ партии. Тѣ ми говориха открыто. И Сарафовъ говори — въ канцелариата си даже — все въ посока, щото Ц. К. да се дъли на половина, да се погаждатъ като две страни. Но се виждаше, че интимното имъ желание е да взематъ работата въ ръцете си и да се отстранятъ отъ Солунъ нѣкои отъ неприятните имъ лица. Колушевъ, Гарвановъ и азъ бяхме образували тѣсна другарска компания. Азъ умишлено дружехъ съ тяхъ съ намѣрение да ги увлѣка и да ги зачисля въ организацията. Даже имъ направихъ формално предложение за туй, но ми отказаха. Гарвановъ ми каза, че е вече късно за тѣхъ, че редници не могатъ да ставатъ. Гарвановъ минаваше като близъкъ и намъ и тѣмъ, та му довѣрявахме. Колушевъ бѣше новъ и не бѣше се опредѣлилъ още. Между лицата, които искаха да отстранятъ, щѣше да бѫде и Даме Груевъ.

Азъ се убедихъ, че тия хора нито мислятъ сериозно за дѣлото, нито сѫ годни за това. Внесохъ въпроса въ Ц. К. и поискахъ мнението на другарите отъ комитета. Приеха всички посрещничеството да стане и бѣха съ-

гласни да влъземъ въ разбирателство, защото въпросът беше злободневенъ и имаше и у насъ сериозно желание да му се тури нѣкакъвъ край. Преговоритѣ въ нѣколко среци станаха. Опитахъ се да имъ въздействувамъ омекчително, но излъзе безуспешно. Говорихъ повече съ Сарафова, Самарджиева, Наумова, Ганева. Най-сетне, по решение на другаритѣ отъ Ц. К., имъ направихъ ясно и опредѣлено последно предложение, че и тѣ и тѣхнитѣ хора безъ разлика ще се приематъ въ организацията на общо основание. Даме, азъ, Пере Тошевъ искрено желаехме това, да се освободимъ отъ тия въпросъ. Татарчевъ и Х. Николовъ малко още дипломатствуваха, — у тѣхъ отъ партизанските ежби следитѣ още не бѣха изчезнали. При все това не можахме и ние току тѣй на тия хора да позволимъ да влъзатъ направо въ Ц. К. Тѣ не приеха, което бѣше глупаво, защото ако да бѣха влъзли на общо основание, безъ съмнение, скоро щѣха да влъзатъ въ комитета. Единъ човѣкъ като Сарафовъ, стига да искаше, щѣше да влъзе. Но, види се, тѣ това не сѫ искали. Тѣ сѫ искали безъ клетва, безъ формалности да се вмъкнатъ. Никой не дойде да даде клетва, и отношеніята пакъ по старому си продължиха. Разлика обаче имаше въ туй, че и противниците почнаха да се отнасятъ съ по-голѣмо уважение къмъ насъ, па и дѣлото се бѣше издигнало. Това, което не можаха да постигнатъ чрезъ мене, се надѣваха да постигнатъ чрезъ Перета. Пере дойде презъ ваканцията 1896 г. и съ наше съгласие и той се зае съ тази роля, но и той дойде до сѫщия безрезультатенъ край, само съ тая още разлика, че се раздѣли съ тѣхъ остро, изпсува ги. Подиръ това изгубиха всѣка надежда да се докопчатъ до ржководството по тоя путь. Трѣбаше да търсятъ другъ путь. Да отхвърлятъ „дѣлото“ изцѣло, това бѣше вече невъзможно и късно. И затова

тъ се принудиха да уловятъ другъ пътъ: излъзоха да проповѣдватъ ужъ сѫщото, което и ние, само съ пре-
генция на умѣреностъ. Опредѣленитѣ имъ проповѣди
бѣха тѣзи: „България ще ни освободи и отъ България
да чакаме всичко, ние трѣбва само да се готовимъ.
Пушки да не се купуватъ и да не се внасятъ, защото
когато потрѣбва, България ще ги даде. Революционер-
ство да не се проявява въ действия, а само въ морална
подготовка“. Това бѣше основата на „Братството“, което
тѣ по-сетне основаха — въ 1898 година.

Презъ сѫщата ваканция въ 1896 г., когато Пере
въ Солунъ водѣше преговори, азъ бѣхъ дошелъ въ Со-
фия, временно изпратенъ. И тукъ направиха сѫщия опитъ
чрезъ Върховния комитетъ въ сѫщата посока и чрезъ
мене (както по-напредъ съ Перета), но безъ успѣхъ.

Следъ това тѣ — въ Солунъ и Цариградъ — пре-
станаха да правятъ подобни опити и съвсемъ-открито и
враждебно се заеха съ агитация да разрушатъ органи-
зацията. Кънчевъ, като инспекторъ, систематично пре-
следваше учителитѣ, наши съмишленици, и ги замѣстяше
само съ „незамѣсени“ учители. Наумовъ, като бивши
директоръ на педагогическото училище (педагогически
курсъ въ Солунъ) действуваше енергично въ тая посока и
между учителитѣ. Цѣлата екзархийска машина услуж-
веше на тая контраагитация. Едновременно се почнаха
интриги противъ организацията предъ Върховния коми-
тетъ въ княжеството и предъ бългрското правител-
ство, за да се създаде настроение противъ организа-
цията. Окончателно се оформи това течение съ устрой-
ството на „Братството“ — „Революционното Братство“.

3 юни.

Това бъше последен опитъ на екзархистите да вземат въ свои ръце влиянието въ страната, което имъ се изпълзваше. Кънчевъ въ съгласие съ екзарха и Селджобалиевъ съ дали идеята за Братството. Тъ намърили Гарванова подходящъ да го противопоставятъ на нашите хора. Понеже Гарвановъ бъше по-наклоненъ отъ всички екзархиски съпартизани да се предаде на революционната дейност, той сигурно щъше да влезе въ нашите редове да бъше билъ поканенъ по-отрано за членъ въ Ц. К. Именно, за да придобиятъ Гарванова, съгласиха се да турятъ Братството на ужъ революционна база, колкото да могатъ по-лесно чрезъ близостъта на целите да се превзематъ позициите на Ц. К. Братството нѣмаше друга идея, а надеждите му бѣха на България, и затова центърътъ на дейността на Братството бъше агентството ни въ Солунъ, где то Колушевъ бѣше секретарь.

Бѣха тогава пращани отъ Ц. К. презъ България пушки за организацията та около 250 пушки бѣха стигнали до селото Туши въ Гевгелийско. Селяните не знаеха да криятъ предъ Колушева. Колушевъ ги излъгва селяните, че ужъ България ги пратила пушките не звъ Ц. К., а за тѣхното село. Цѣла престрѣлка между селяните щъше да стане докато се разбератъ. Така се агитираше съ всички простени и непростени срѣдства.

VI.

Груевъ и Дѣлчевъ въ срещи съ върховистите въ София.— Предложение отъ В. К. до Ц. К. за задружна работа.— Напразни преговори.— Мистериозно предложение до организацията да приеме даромъ голѣмо количество пушки.— Разговори на Гьорчо съ видни личности въ София.— Пълно разочарование отъ хората около В. К. на чело съ генералъ Николаевъ.

Даме бѣше дохаждалъ една година, — преди 1895 — въ София. Бѣше изпратенъ отъ Ц. К. въ Белгия да изучи тамъ отъ студентитѣ изкуството за борба съ динамитъ. На връщане отбилъ се въ София. Срещналъ се съ Върховния комитетъ подъ председателството на генералъ Николаевъ. Даме отишель при генерала и безцеремонно го запиталъ съвсемъ интимно: „Е, господинъ генерале, какъ върви вашиятъ върховизъмъ?“ Това, казано небрежно и съ тѣнка ирония, направило лошо впечатление на генерала и той отъ тогава не можеше хладнокрѣвно да си спомни за тоя „гаменъ“ — Груева. Груевъ се срещналъ тукъ съ всички отъ комитета, и съ Туфекчиева и съ братя Иванови. Върховниятъ комитетъ не останалъ доволенъ отъ Груева нито Даме отъ тѣхъ — не могли да се разбератъ. Ние бѣхме въ ентузиязирано настроение, а тѣ, върховистите, въ друго настроение, и за това не се разбрали.

Дѣлчевъ сѫщо така бѣше два пѫти идвалъ да се срѣща съ В. К. и се раздѣлилъ съ тѣхъ по-остро отъ Дамета. При тѣзи срещи се указа, че има мѣжду насъ и тѣхъ единъ въпросъ отворенъ, въпросъ, който еднакво ни интересува. Щипскиятъ край вече бѣше отворилъ врата въ България, купуваха се материали, завързваха се врѣзки съ хора подъ ржководството на Дѣлчева. Па и нашата мрежа се бѣше разширила достатъчно, задачата ни се бѣше усложнила и бѣхме вече обърнали погледа и на вѣнъ за подкрепа и засилване. Ние вече

почнахме да се чудимъ, какво да правимъ, — далечъ отидохме. И въстанието въ 1895 г. ни обърна погледитѣ къмъ България. Луковъ, офицеринътъ отъ въстанието 1895 г., който бѣ дошелъ въ Македония, ни бѣше обри-
сувалъ положенното въ България относително В. К., че имало тукъ въпросъ за да се постави В. К. на друга нога.
Но ние още не бѣхме въ състояние да разберемъ, какъ стои тая работа, а само се бѣхме заинтересували за това. Случи се, че дойде и Борисъ Сарафовъ въ Со-
лунъ (съ руски паспортъ). Бѣше се заинтересувалъ, че въ св. Гора имало нѣкакви заровени пари (излъгалъ го нѣкакъвъ авантюристъ) та искаше нашето съдействие да иде въ св. Гора. То излъга пѣтъръ (ходи и се върна).
Отъ Бориса узнахме пакъ подробности върху тушаш-
нитѣ въпроси около В. К. Тогава Туфекчиевъ съ бра-
тия Иванови и офицеритѣ — между тяхъ Бозуковъ и
Б. Сарафовъ — бѣха като пѣрки се отцепили отъ В. К.
и бѣха образували свой комитетъ, подържанъ и отъ
правителството, отъ Рачо Петровъ, воененъ министъръ.
По разни пѫтища офицеритѣ ни дадоха да разберемъ,
че тѣ биха се турнали на разположение на Ц. К. Особено
ни дразнѣха съ оржжие, отъ което се чувствуващите
нужда. Дѣлчевъ въ Щипско бѣше така буйно подка-
ралъ работитѣ, че хората сѫ мислили, че се намиратъ
предъ въстание. Затова понесе се чувака въпроситѣ:
Где ни сѫ пушкитѣ? Дайте ни пушки! Ние, макаръ че
нѣмахме ясна представа за работитѣ въ България,
все пакъ по-съчувствено се отнасяхме къмъ офице-
ритѣ, — едно че по темпераментъ ни бѣха по-близки, а
друго, че ги съмѣтахме за по-годни да ни бждатъ по-
лезни, да влѣзатъ въ работа. Така симпатизирахме
азъ, Dame и Дѣлчевъ, но особено Дѣлчевъ бѣше на-
строенъ въ полза да се използватъ офицеритѣ. Бѣше
дошло вече формално предложение отъ В. К. до Ц. К.

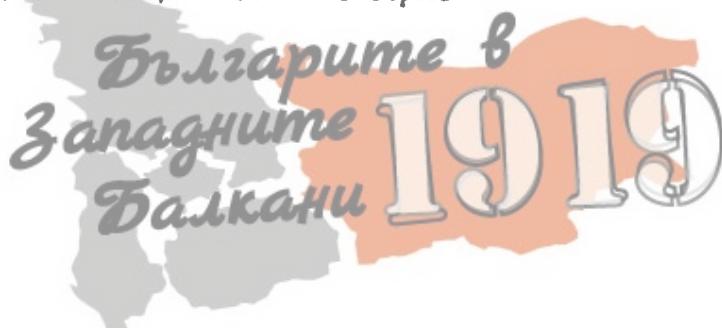

и задружна работа. Азъ бяхъ въ Солунъ още, разисквахме това предложение. Основата на предложението, което ни обърна вниманието (писмото беше дълго, приложенъ и уставътъ на В. К.), беше, че В. К. се смяташе глава и висшъ водителъ на освободителното дѣло (съгласно съ устава), който си запазва правото на обща директива за дейностъ вжтре, а въ противоположность на туй нашата организация си бѣ прогласила като върховенъ принципъ да се спази автономна по всички работи по революционното дѣло въ границите на вжтрешностъта. Писмото ни направи впечатление съ своята надменностъ, много отъ високо са говорѣше, па не липсаха, чини ми се, и закани. Писмото беше писано презъ 1896 г. Тѣ въ София очевидно не сѫ смятали, че ние сме нѣкаква силна организация. Ние решихме противъ предложението, но не прекъснахме преговоритѣ, защото не искахме да се използува едно съвършено прекъсване на преговоритѣ като агитационно средство противъ насъ въ Македония. Ние вече съзнавахме, че на казаната почва — като си присъяващъ В. К. право на хегемония — не ще се споразумѣемъ. Презъ ваканцията 1896 г. азъ дохаждахъ въ София съ мисия. Отъ източникъ отъ В. К. поискъ се човѣкъ отъ Ц. К. да дойде тукъ по важна работа, а именно по нѣкакво английскско предложение за пушки отъ Англия. Ц. К. реши да дойда азъ, решихме просто азъ да дойда. Даме не искаше да дойде, защото беше развалилъ отношенията съ В. К., Дѣлчевъ нѣмаше тогава значение между насъ, а Пере бѣше въ Битоля. И тъй азъ трѣбаше да дойда. Същевременно по сѫщата работа е билъ повиканъ Пере Тошевъ отъ Цариградъ. Кънчевъ е уведомилъ Перета, съ него водѣше преговоритѣ.

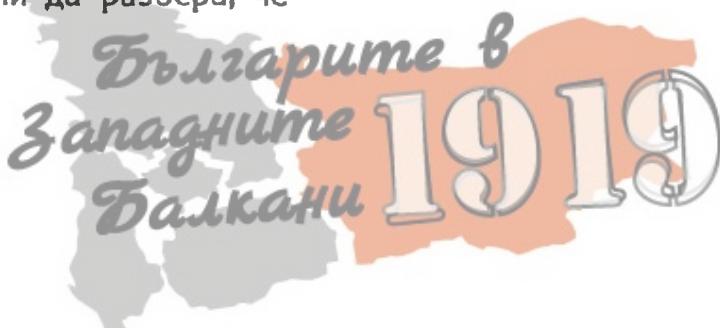

Да зъ пристигамъ въ София и се срещнахъ тукъ съ Ляпчева и Ризова за общи разговори; съ генералъ Николаевъ и Карайовевъ по специалната работа за пушките. Съобщиха ми, че отъ Англия имало предложение на В. К. да му отпуснатъ голѣма сума пари и пушки, колкото сѫ потрѣбни за Македония, че 3000 отъ тѣзи пушки били натоварени вече на параходъ, който вече плавалъ въ Средиземното море като първъ опитъ да се стовари отъ това оржие въ Македония. Тѣхното условие било, че искали въ Македония скорошно въстание. Съобщението на В. К. къмъ мене бѣше полуоткровено, мистериозно: не ми показваха никакво писмо отъ Англия нито ме туриха въ пълното течение на тази работа. Искането имъ отъ насъ бѣше, да приемемъ 3000 пушки, които щили да се стоварятъ въ Солунското пристанище, за да се увѣрятъ англичаните, че наистина има сериозна революционна организация, която ще върши работа. Освенъ това са искали отъ насъ щото още презъ сѫщото лѣто да видимъ въ една-две околии въстание, за да можелъ В. К. да докаже, че разполага съ сили въ вътрешността. — Първото предложение, за приемане пушките, посрещнахъ съ удоволствие; веднага писахъ въ Солунъ, и Даме, за по-голѣма сигурностъ, самъ съ една компания отъ селяни и граждани урежда място въ Гъюла, гдето ще прикриятъ пушките; наематъ лодки и хора, за да приематъ пушките, да ги пренесатъ на сула и отъ тамъ до скривалището. Радостта въ Солунъ е била велика, 3—4 дена Даме кисналъ въ Гъюла, въ шавара скрити, та бѣха се изпоболѣли чакайки.

Второто предложение, спомнямъ си добре, отхвърлихъ най-категорично. Мотивите ми, че по съображения, да се подига авторитетъ на В. К. въ София, никога не ще се съгласимъ да подигаме акции отъ по-серий-

зенъ характеръ, макаръ и открыти облаги да виждаме отъ това. На тая почва тогава застанахъ и сетне фанатично стояхме все на тая почва до край па и сега стоимъ. Имахме дълъгъ — споръ Карайовевъ, азъ, генералътъ. Азъ си останахъ съ впечатлението, че тия хора не градятъ мислите си възъ широката наша основа. Остана да приемемъ само пушките. Карайовевъ ходи въ Варна, сръщалъ се тамъ съ човѣкъ отъ Цариградъ, този се върналъ назадъ, все въ свръзка съ тая история на пушките, която предъ мене не се разкриваше, та азъ все оставяхъ въ неудомение. Върнахъ се презъ Цариградъ. Тукъ съвсемъ неочеквано въ хотела се сръщамъ съ Перета Тошевъ. Той не е знаялъ, защо съмъ ходилъ азъ въ София, и азъ не знаехъ, защо е дошелъ въ Цариградъ. Скоро се похвалихме единъ другиму — и разбрахме веднага, че отъ единъ и сѫщъ изворъ сме били канени. Тукъ, въ София, строго ми се забраняваше отъ Карайовева и генерала да изказвамъ тая тайна на Груева (генералътъ не можеше да го търпи), а пъкъ на Перета въ Цариградъ Кънчевъ му забранявалъ да съобщи тая тайна на мене и на Груева. Разбира се, азъ веднага писахъ, както казахъ, и Груевъ бѣше взелъ мѣрки. Въ Варна Карайовевъ се сръщалъ именно съ Кънчева. И двамата останахме подъ впечатлението, че сме жертва на нѣкаква мистификация. Пере се раздѣли съ Кънчева, като му се закани, че ако излѣзе тая работа мистификация, ще го счита отговоренъ заради тая подигравка. Кънчевъ бѣше казалъ на Перета, че ужъ и екзархътъ е знаялъ за тая работа. Паrahодътъ не се яви, пушки не видѣхме, и ние се убедихме сетне, че тая работа е скроена отъ нѣкъде, може би за да ни изпитатъ. Първомъ ужъ екзархътъ е билъ сондиранъ отъ странство, чрезъ Кънчева, сетне — и В. К. Тукъ въ София тогава имахъ срещи съ Ризова и Ляпчева. Дадоха ни да разбера, че

следъ несполуката имъ да се споразумѣятъ съ Дамета разчитвали на мене като „уменъ и разбранъ човѣкъ“, както ме нарекоха, че ще съмъ за идеята имъ, че само В. К. може да бѫде сериозенъ ржководителъ на освободителното дѣло. Азъ само ги изслушахъ и нарочно не имъ казахъ нищо опредѣлено, и тѣ не можаха отъ мене нищо да разбератъ. Генералъ Николаевъ ясно ми каза, че той не вѣрва въ македонското население да е способно да се бори, да дига революция, че той не може да приема такива „детински“ наши планове за подигане народа за освобождение, че даже не желае такива работи; за освободителното дѣло споредъ него е потрѣбенъ само В. К., като авторитетно нѣщо, и той, като генералъ, на чело на тоя комитетъ ще поведе подире си 20—30 хиляди запасни войници и ще дигне въстание въ Македония. Съ селяни нищо не може да се върши, нищо сериозно. Вътрешната работа споредъ него била потрѣбна на В. К. само да може чрезъ нея да служи за плашилище предъ политическия свѣтъ въ България и въ странство и да си служи съ нея въ политическите комбинации предъ българското правителство и предъ европейската дипломация. Горе-доле такава картина ми нарисува той. Той ми се хвалѣше, че ималъ писма отъ нѣкой си испански генералъ, отъ нѣкой италиянски генералъ и пр. и пр. При единъ подобенъ разговоръ съ генерала Дѣлчевъ се бѣше енервирали, плюнали и избѣгали. Даме иронически само слушалъ и се подсминалъ та за това и генералътъ па и Йосифъ Ковачевъ не можеха да търпятъ Дамета. По темата за нашите отношения съ В. К. имахъ разговори и съ Ризова и Ляпчева. Тѣ съ всичката си убедителност и съ всичкото си влияние, което имаха надъ мене (особено Ризовъ, когото азъ въ младини боготворѣхъ), искаха да ме убедятъ, че В. К. трѣбва да бѫде центъръ на освободителното дѣло и че

ние въ България не тръбва да имаме работа съ никого другого освенъ съ тъхъ та да иматъ тъ потребния авторитетъ предъ българското правителство и предъ европейската дипломация. Имаше пълно безвъдрие въ нашата способность, у хората отъ Ц. К., да ръководимъ и да подигнемъ сериозно движение. Азъ бъхъ напротивъ дълбоко убеденъ, че тоя пессимизъмъ спрямо настъ е неоправданъ, понеже имахъ дълбока, силна, фанатична вѣра, че ние сме избрали най-правия пътъ, че инакъ не може да се постголя. Ясно бъше за мене, че всъко противоречие съ тъхъ бъше излишно, — тъ не можеха да гледатъ инакъ, то бъше вънъ отъ тъхните представления, а само вървяхъ, че съ време тъ ще прогледнатъ и ще дойдатъ до убеждение, не че азъ и другаритъ сме били наивни хлапета по тая работа, а че тъ сѫ били деца, които въ своето безогледно вироглавство и въ своя егоизъмъ не искаха да разбератъ нашите ясни, убедителни доводи.

И тъй ние се убедихме, че тукъ въ София имаме противъ себе си хора, които имаха вече нравъ и традиция на македонструющи като Ризова, хора авторитетни като ген. Николаевъ, Ковачевъ, и че ще се боримъ съ една идея, вече възприета тукъ отъ всички, а именно че само емиграцията въ княжеството може да ръководи освободителното дѣло. Азъ и другаритъ ми не можехме да имъ противопоставимъ нищо друго освенъ своята дълбока вѣра въ правотата на дѣлото си и вѣра, че тръбва само да работимъ и да чакаме денътъ, когато ще се убедятъ всички, ще разбератъ всички истината. Ето защо и азъ се свихъ въ себе си, избѣгвахъ всички излишни преговори и прения на казаната тема, мълчахъ като си оставяхъ непреклоненъ на своята почва. Това даде поводъ да говорятъ хората и да върватъ, че Гьорче Петровъ само мълчи и хитрува като прѣчи на всъки опитъ за споразумение между Ц. и В. комитетъ.

Имаше опитъ от страна на В. К. и агресивно да се намесятъ въ нашата организация. Като ми се направиха аванси и комплименти отъ Ризовъ, Карайовевъ, Николаевъ, че азъ и Пере сме били сериозните хора, на които тъ разчитвали, и като съм знаели, че Даме играе важна роля въ Солунъ, въ когото — „гаменъ“ — нямали никакво довърение, увъщаваха ме дасе махне Даме отъ Солунъ, а азъ и Пере Тошевъ единъ въ Солунъ, единъ въ Битоля, да работимъ съ тяхъ, както тъ го разбираятъ. Аслж азъ преди да дойда въ София вече въ разговоръ си проектирахме (азъ, Даме, Пере, Дълчевъ) да се разпределимъ по провинцията. Даме да отиде въ Съръ, азъ да остана въ Солунъ, Пере въ Битоля, Дълчевъ да си остане въ Шипъ, а Матовъ бъше навикналъ въ Скопье, — за да не сме на купъ, та да се върши по-добре работата. Но когато се върнахъ и въ Солунъ отъ София и когато разправихъ горните работи, решихме, тъкмо за да покажемъ своята солидарностъ, Даме да остане именно въ Солунъ. Предвиддяхме, че ще се правятъ опити да ни разстроятъ.

Имахъ въ София среци съ офицератъ отъ 1895-та год. — Сарафовъ, Бозуковъ, Венедиковъ, Гарофаловъ и пр. Тъ бяхъ противъ В. К. и искаха да влеземъ ние въ дружба съ тяхъ, да имъ дадемъ подпората си, за да се издигнатъ тъ въ комитета. Имахъ една среща съ Бориса и Бозукова, когато скришно бяхъ слезълъ въ хотелъ Роялъ (тогава Булевардъ), още инкогнито, следъ като се срещнахъ съ Николаевъ е Cie. Съобщихъ ми, че ротмистъръ Морфовъ, тогава инспекторъ на полицията, искалъ да се срещне съ мене и отъ страна на министъръ Стоиловъ да ми каже нъщо. Срещнахъ се съ него въ присъствието на Бориса и Бозукова. Следъ купъ обвинения по адресъ на В. К., откриха ми същата велика тайна, че ужъ В. К. сполучилъ да получи отъ

Англия отъ нѣкой богаташъ голѣма сума пари, но че правителството влѣзло въ диритѣ на тая работа и щѣло да направи, щото тия пари намъ да се дадатъ, ние съ тѣхъ да вършимъ работа за дѣлото, а не да се дадатъ на В. К. за да вършатъ съ тия пари тукъ политика, да свалятъ и качватъ правителства и пр. Борисъ и Бозуковъ веднага дадоха съветъ: „Да ги вземемъ тия пари!“ и си предложиха услугитѣ, ако има нужда отъ тѣхъ. И Морфовъ и тѣ останаха просто очудени, когато имъ отговорихъ категорично, че каквito и да сѫ хората, но щомъ тоя комитетъ си наредилъ възможность да си на мѣри срѣдства, нѣма да се съглася да му ги ограбя, защото съмъ увѣренъ, че ще ги употребятъ за македонското дѣло макаръ и по свой путь и по свой начинъ. Не се поднови вече този опитъ отъ страна на Морфова. Срещунахъ се и съ госп. Туфекчиевъ, който бѣше съ офицеритѣ се отдѣлилъ противъ В. К. И той бѣше на мнение да не даваме подръжката си на В. К. Впечатлението отъ Туфекчиева не бѣше добро; инакъ си го представяхъ, а не такъвъ мазень, съ маниери. Представиха ми се и два-трима социалисти: Стоянъ Ивановъ (сега околийски наачлникъ въ Ловечъ), Стоянъ Поповъ (мжжътъ на Роза Попова), ужъ членове на особено дружество, и пр.

Всички тия среши тукъ ми размжтиха паметъта и ме разочаруваха. Все пакъ се почувствувахъ по-близко до офицеритѣ, които скоро се бѣха подвизавали, и на тръгване азъ предложихъ на Димитъръ Венедиковъ, който ми се видѣ по-разуменъ отъ другитѣ, да се обръщаме къмъ него за нѣкои услуги, временно, докато си изпратимъ свой човѣкъ.

Вижда се, че подъ впечатлението на тая бѣркотия, която видѣхъ тукъ, се бѣше у мене родило убеждение-то, че ще трѣбва да си имаме тутка свой човѣкъ за на-

ши специални работи. И наскоро Дълчевъ, който стана невъзможенъ като легаленъ въ Разлога, гдето бъше учителъ, се прехвърли въ България, и отъ Солунъ му предписахме да остане тукъ като нашъ човѣкъ да изпълнява по границата нашите нужди, да ни изпраща вестници и книги и да ни държи въ течение на тукашнитѣ работи по макед. въпросъ, — но да не се бърка не само въ политическитѣ но и въ комитетскитѣ работи въ България.

VII.

Организаторската дейност на Дълчева по границата. — Пръвъ тленъ конгресъ въ Солунъ. — Първо разпределение Македония на революционни окръзи. — Първите шифъри, първият печатъ на организациите. — Гьорчо Петровъ заедно съ Дълчевъ изработва и напечатва първия по-подробенъ уставъ на организацията. — Гьорчо Петровъ дохажда въ София като залграниченъ представител на организацията — Дружеството „Странджа“ и Одринско. — Устройва се собствена лаборатория на бомби.

4. юни.

Азъ бѣхъ въ Солунъ, когато Дълчевъ дойде въ София; то бѣшо презъ есента.

Въ София Дълчевъ, пай-напредъ бѣше свързалъ редовни сношения съ Никоп. и Вишица, за кждето изпращаше и материали. Също бѣше наредилъ и съобщения съ Джумая, Разлога и Съръ. Наредена бѣше по пощата и кореспонденция съ Солунъ. Работата му бѣше определена.

Съ В. К. почти не е билъ въ сношение, макаръ официално да не бѣха скъжсани връзките. Дружилъ е повече съ офицерите-комитаджии на частна другарска нога, но си е водилъ работата съвършено самостоятелно. У тѣхъ е срѣщалъ доста радушно другарско спомагателство. Въ Кюстендилъ и Дупница бѣше наредилъ хора,

до които се обръщалъ на частна нога: въ Кюстендилъ Димитъръ попъ Георгиевъ, малешевецъ, малешевски войвода, и въ Дупница Малешевски Никола, добъръ и въренъ на вжтр. организация и сега, идеалистъ, безкористенъ (не приема организационни пари). Тъзи сѫ били довърените хора на Дѣлчева. Съ тѣхно съдействие си нареди пунктове по границата и канала за Щипско — Кочанско, за Малешевско—Струмица, Джумайско-Сѣръ и за Разлога. Нуждата отъ срѣдства я бѣше почувствуvalъ. Отъ часть му се изпращали пари отъ Солунъ, а тукъ бѣше наредилъ чрезъ офицеритѣ тайно, съ месечни вноски да му се доставятъ срѣдства отъ близки приятели отъ София и провинцията въ много ограниченъ размѣръ. Пращаше малки пратки — револвери, нѣкои бомби отъ Тюфекчиевъ, дребна работа.

Презъ ваканцията 1896 г. направихме единъ видъ конгресъ въ Солунъ, 15—16 души. Бѣхме отъ Солунъ 6—8 д., отъ Битоля Пере Тошени, отъ Воденъ Кирилъ Пърличевъ. Отъ солунските бѣхме азъ, Татарчевъ, Dame, Анд. Димитровъ, Николовъ. Тогава първъ путь се видѣхме съ Матова, Дѣлчева, Попъ Арсова; първъ путь тогава се опознахме помежду си. Работата ни бѣше взела по-широки размѣри и всички бѣхме почувствуvalи нуждата по-силно да се организува работата. Това събрание бѣше, тъй да се каже, учредително. И отъ тогава датува солунската организация, тогава вече Ц. К. се призна. До тогава още не се знаеха членовете на Ц. К., всичко до тогава вървѣше на другарски начала и всѣки работѣше въ своята срѣда главно по свое усмочение и само другарски се съветваше. Въ разговори — като въ компания (ни бюро, ни председателъ, ни протоколи) стана размѣна на мисли, всѣки се запозна съ положението въ другите райони.

Спомнямъ си само туй, че тамъ установихме разпределението на окръзи. До колкото си спомнямъ, окръзитѣ бѣха първъ Солунски, 2-ри Битолски, но съ право щото градъ Прилепъ да може и направо да се сношава съ Ц. К.; Скопски другъ окръгъ; после имаше окръгъ Щипски, окр. Струмица и Джумая (а не Сѣръ). Въ Джумая бѣше Тане Мурджевъ. Единъ окръгъ Велесъ и Тиквешъ съ право да се сношаватъ съ Ц. К. направо. Одринъ го приехме за окръгъ. Въ Одринъ бѣше Попъ Коцевъ, въ Цариградъ бѣше Димитъръ Ляповъ, който претендираше Цариградъ, ако не да бѫде центъръ, то поне самостоятеленъ и да върши посрѣдническа роля между България и Македония. Реши се Цариградъ съ Одринъ да съставлява единъ окръгъ. Даме Груевъ не понасаше Ляповъ и настоя да не му се дава значение, че ще си имаме гланоболие.

Тогава първъ пъти се направи опитъ за административно наредяване на организацията и се предвидѣ редъ, съобщението съ Ц. К. въ вжтрешността да ставатъ само чрезъ окръзитѣ, и то чрезъ едно лице, прието за главно въ окръга, безъ назначение и изборъ. Всѣки самъ съ работата си се бѣ наложилъ и просто се признаваше.

Тогава се предвидѣ шифъръ за Ц. К. съ окръзитѣ и шифъръ за окръзитѣ, също шифъръ между Ц. К. и София. Въпросътъ за печатитѣ (да има печати) бѣше подигнатъ. На първо време си остана, щото само Ц. К. да има печатъ и съ него да се подпечатватъ разписките за цѣлата организация. Даме бѣше за туй, а Пере бѣше противъ тая централизация; той искаше да си има печатъ за Битоля отдельно. Тамъ се изтъкна нуждата отъ уставъ и правилникъ. До тогава бѣше въ сила единъ кратъкъ правилникъ отъ нѣколко члена, изработенъ отъ Дамета (клетвата и пр.). Това правилниче бѣше

несистематично, литографирано. Реши се да се изработи единъ пъленъ правилникъ, уставъ. Като дойдохъ въ София, тукъ го изработихъ въ София (съ Дѣлчева), напечатахъ го и го изпратихъ. Поканихъ Ризова и Ляпчева да ми спомогнатъ. Ляпчевъ ми бѣше написалъ само единъ членъ, първия, който гласѣше горе долу: „Основава се въ Македония революционна организация като клонъ отъ общата македонска революционна организация“. Това му бѣше нему въ главата, да бѫдемъ ние клонъ. Следъ това азъ самъ изработихъ устава. На конгреса Пере Тошевъ поднови опита да стане сближение съ екзархийските хора — съ Самарджиева и пр., и на конгреса Пере докладва, че не може да се дойде до помирение, и тогава се реши да се прекъснатъ всъкакви преговори, но да имъ се съобщи, че сѫ отворени вратите на организацията и тѣмъ, да влѣзе, който пощелае, на общо основание. Принципътъ на автономията бѣше вече изтъкнатъ въ София, и ние говорихме по този въпросъ изобщо. Отвори се въпросъ да приемаме жени членки въ организацията, защото вече имахме жени членки. Азъ бѣхъ противъ, но не помня, какво решение се взе. Дребни въпроси се засекваха, но нищо по-серозно не решавахме.

Дѣлчевъ въ нѣколко писма изказваше нуждата, другъ човѣкъ да дойде въ България на негово място. Но-вече искаше човѣкъ тука да води официалнитѣ работи, а той е билъ по наклоненъ да стои повече по границата. Нуждата да се разширятъ нашите връзки съ България бѣхме я и ние почувствували. Освенъ това изпъкна въпросътъ за пушки, понеже тогава правителството бѣше продало пушките кримки на братя Иванови. Даме още по-напредъ, когато бѣше миналъ презъ София, бѣше се срещналъ (чрезъ Бориса и Бозуковъ) съ Рачо Петровъ, и Рачо, воененъ министъръ, на своя лична отговорност бѣше

обещалъ 2000 мартини за вътрешната организация. Братя Иванови бъха повдигнали въпросъ предъ Дѣлчева тука, че тъ, като взели пушките, сѫ готови да подарятъ нѣколко хиляди за Македония. Дѣлчевъ е знаялъ, че това става съ знанието на правителството и че има надежда да се получи оржжие и направо отъ правителството.

За всичкитѣ тѣзи работи намѣрихме за добре да дойда и възъ въ София. Туй бѣше още презъ зимата 1896 година. Азъ дойдохъ чакъ презъ мартъ 1897 год.

Минахъ презъ Цариградъ. Съ екзарха не се видѣхъ. Криехъ се отъ турската полиция; съ български параходъ излѣзохъ на Варна. Въ Цариградъ наредихъ комитети тамъ. Изгладихъ недоразуменията съ наасъ и съ одринци. Въ Цариградъ нѣмаше опредѣленъ комитетъ. Тамъ бѣше Ляповъ, Симео (тогава ученикъ) и други нѣколко души. Бѣха вече посветили нѣкои отъ българитѣ. Най-действеленъ бѣше единъ младъ печатарь, словослагателъ, интелигентъ, събуденъ момъкъ.

Въ Варна се раехъ да уредя отношенията съ друго дружеството „Странджа“, одринско дружество съ Петъръ Драгулевъ на чело. Когато бѣхъ въ Цариградъ, бѣха ми описали дейността на дружеството „Странджа“, опасността за Одринско отъ претенциите на това дружество и ми изтѣкнаха нуждата да се уредятъ тия въпроси така, щото да не имъ се мѣсятъ въ Одринско, а да имъ пращатъ само помощи и материаль. Въ Варна срещнахъ Драгулева, говорихме дѣлго, прие предложението ми да не се бѣркатъ вътре въ работите, а желанията си за тамъ сѫщо и помошитѣ да ги изпращатъ чрезъ насъ въ София или чрезъ наши прями хора на границата — за каквъто ми бѣше съобщенъ тогава Пѣтъръ Мишевъ въ Хибибчево (учитель). Претенциите на „Странджа“ за Одринско бѣха сѫщитѣ, каквито на В. К. за Македония. Капитанъ Петко, като старъ войвода, бѣше ходилъ въ

Чепеларско за да прокара тамъ влиянието на „Странджа“ въ запад. половина на Одринския вилаетъ, а чрезъ Бургазъ, Айтосъ и Ямболъ сж опитвали да влияятъ въ източната половина.

Павелъ Генадиевъ първъ популяризира идеята на организацията въ Одринско, именно въ Мустафа паша, а попъ Коцевъ — въ Одринъ.

Драгулевъ не устоя на обещанията си, продължаваше по старому да дига шумъ около „Странджа“, но не прояви нѣкоя особена дейностъ ни тука ни вжтре.

За сѫщата цель ходихъ въ Бургасъ и се запознахъ съ Георги Минковъ (родомъ отъ малко Търново), който стана нашъ приятель тамъ. После въ Айтосъ ходихъ при единъ Стоянъ . . . книжаръ, социалистъ; въ Ямболъ — при Йорданъ Джамбазовъ, и двамата председатели на дружествата „Странджа“, да ги убедя да действуватъ съгласно съ нашите принципи, да помогатъ безъ да се вмѣсватъ въ работите на Одринско. Въ Хибибчево на Петъръ Митовъ (тамкашъ жителъ и учитель), който е билъ въ връзка съ Мустафапашенско, дадохъ му сведения и наставления, и той остана като нашъ посрѣдникъ между София и цѣло Одринско. На границата отъ Хибибчево се срещнахме съ Янакий . . . отъ Мустафа Паша, кондураджия и ржководителъ въ Мустафа паша, гдето бѣше най-силната организация. Павелъ Генадиевъ бѣше вече напусналъ Мустафа Паша. И съ Янакий уредихъ бѫдещите отношения спрямо „Странджа“ и спрямо България, именно да се разбиратъ само чрезъ насъ, съ мене и Дѣлчева, а вжтре—чрезъ Одринъ съ Лазаръ Димитровъ.

Въ Пловдивъ Павелъ Генадиевъ и Апостолъ Димитровъ (служащъ по източните желѣзници) оставаха като познати да си служимъ съ тѣхъ единично. Това ми бѣше единиятъ маршрутъ. Отъ Варна ходихъ въ

Разградъ да се срещна съ Бозукова и Венедикова за взаимно освѣтление. Отъ тъхъ първъ пътъ чухъ, че сѫ разочарувани не само отъ В. К., но и отъ дейността на тъхния комитетъ съ братия Иванови—разочарования повече отъ личенъ характеръ.

Въ Варна намѣрихъ неочеквана възможность да удовлетворимъ най-въжделеното наше желание, да заловимъ изкуството на бомбитѣ. Запозналъ се бѣхъ преди време презъ една ваканция въ Цариградъ съ единого отъ виднитѣ арменски революционери съ псевдонимъ Леонъ. Указал се, че той билъ химикътъ и устроителъ на атенатитѣ имъ. Въ София Тюфекчиевъ ме запозна съ единъ арменски пратеникъ, и се оказа сѫщиятъ, съ когото се запознахъ въ Цариградъ. Забравихъ му името. Въ Варна ми казаха, че имало нѣкои арменци революционери и ми обещаха да ме запознятъ и сближатъ съ тѣхъ. Уреждаме по скритенъ начинъ срещата, указа се пакъ сѫщиятъ арменецъ. Имаше и двама други, отъ които единъ бѣше председателъ на тъхния комитетъ въ Женева и бѣше дошелъ въ България да урежда и да дава наставления по арменските комитетски работи. Безъ всѣкакви уговорки, на другарски начала, но сигурно съ надежда на бѫдещи връзки съ настъ, тѣ ми дадоха на разположение единъ свой майсторъ, който фабрикуваше бомби, нѣкой си Киркоръ, когото взимахъ съ себе си въ София. Всичко ставаше мистериозно, — излишни предпазливости. Арменцитѣ се боеха отъ шпиони. Нека спомена, че въ едно по-предишно идване въ София, офицеритѣ ме запознаха съ единъ чехъ, който имаше на булевардъ Патриархъ Евтимий желѣзарска работилница. Наредихме тогава да му дамъ пари (150—200 лири) да си нареди калъпи и леярницата съ условие да изучи нѣкое наше момче да лѣе бомби. Бѣхме недоволни отъ Тюфекчиева, който съ голѣма мистериоз-

ностъ ни продаваше бомбитъ, не искаше да ни каже, какъ се лъятъ, а сжиятъ чехъ му ги лълъ. Изучихме тогава Димитъръ Зографовъ, телеграфистъ (прилепчанинъ) и го изпратихме после въ Радовишкото село Дъдино за да лъе на мястото бомби (въ 1896 г. презъ ваканцията). Въ свръзка съ бомбитъ имаше единъ Кочо, въ Броди, гдето има железарски работилници, когото видяхъ въ Варна съ арменеца Киркоръ. Съ тоя Кочо наредихме работилница въ София, скришно да прави бомби. Не можахме да направимъ много бомби, нито можахме да изучимъ нѣкое момче, а целъта ни бѣше и него да изпратимъ въ Броди да лъе бомби както оня въ с. Дъдино. И у В. К. имаше също таково настроение противъ Тюфекчиева, да се освободятъ отъ неговата опека, понеже бѣхме всички забележили, че много шмекерува съ бомбитъ, които ни продава: само за изглажддане на една бомба взимаше 2 лева, когато едно момче съ турция можеше на денъ да изглади до 20 бомби!

VIII.

Гьорче и Дѣлчевъ. — Доставката на пушки отъ България. — Политиката на бълг. правителство спрямо В. К. и Ц. К. — Българските агентства въ Македония. — Пълно разочарование у вѫтрешнитъ, решили вече да действуватъ напълно самостоятелно, а населението да се въоржи само на свои срѣдства. — Открито стълкновение съ бълг. правителство. — Ризовъ посрѣдничи. — Приетитъ пушки безъ патрони. — Преговори между България и Сърбия за раздѣла на сфери на влияние.

5. юни.

Когато дойдохъ въ София, работихъ заедно съ Дѣлчева на другарски начала, безъ всѣкакви формални раз предѣления на работата. До загинването си Дѣлчевъ все стоя заедно съ мене. Като представитель на организацията, Дѣлчевъ повече клонѣше да крепи работитъ по пограничнитъ пунктове въ Кюстендилско, Дупнишко,

като лично познатъ, азъ пъкъ къде Одринско и Ахър-челебийско. И двамата знаехме всичко. Силата на Дълчева предъ момчетата бъше по-голъма, та той повече се въртеше около момчетата, а пъкъ въ тукашното общество — и двамата въ своя кръгъ. И тука извършвахме формалностите, клетвата, по приемане нови членове, кръщавахме. Довърието помежду Гоце и мене бъше голъмо, никой не можеше да ни раздели, и така останахме докрай единъ къмъ други. Писмата до Солунъ пишехъ обикновено азъ.

Главниятъ въпросъ, за който бъхъ дошелъ, заварихъ въ следното състояние:

Дълчевъ бъше уговорилъ съ братя Иванови безплатно да взема отъ тъхъ пушки, кримки, въ видъ на подаръкъ. После заседно двамата продължихме същата работа и получихме около 4140 пушки безъ патрони. Патроните струваха 13 лв. касата. Уговорихме съ тъхъ да ги вземемъ безъ печалба. Да имахме пари, щъхме да ги вземемъ. Бр. Иванови ни увърояваха, че отъ себе си подавявали 3000 пушки и че имали разрешение отъ правителството да дадатъ още други 3000. Тъ бъха купили пушките по 2 лв..70 ст. парчето, но главното е туй, че тъ купиха цѣли складове, на които смѣтката не се е знаела, че дигнаха може би двойно повече пушки, отколкото официално бъде явено, а между тия пушки имаше не само кримки и шнайдеръ, но и пушки, останали отъ турско време. Не по-малко отъ 6000 мартинки е имало между тъхъ, които братя Иванови продаваха презъ Сърбия на албанците по 50, най-малко по 40 лв. едната. Въ тая сдѣлка бъше замѣсена цѣла тайфа. Братя Иванови направиха кѫща на полк. Иванова, военния министъръ, и пр. Стоиловъ си правѣше оглушки.

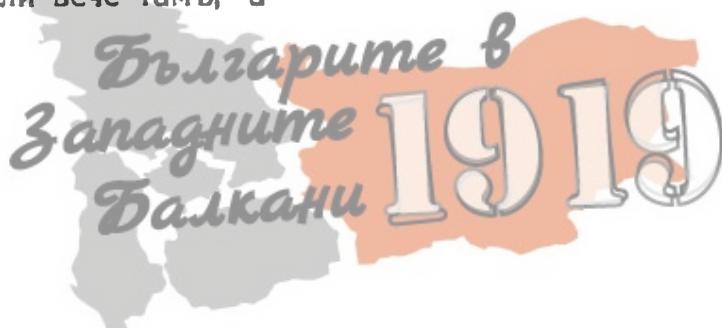

Като приехме 4043 пушки, се прекъсна приемането на пушките, защото се развалихме съ правителството. Това стана, защото правителството се опитваше да се намеси въ нашите вътрешни работи. От тукъ искаше да ни се мъси, да не пращаме отъ това оръжие въ Одринско; ние не се съгласихме и изпратихме Стоиловъ намираше, че не тръбва въ Одринско да дигаме революция, за да не пострада бъл. елементъ тамъ. Ние стояхме твърдо: „гдето има наши робъе, тръбва да действуваме еднакво да подгответъ революция“.

По тоя въпросъ имахъ личенъ споръ съ Стоилова.

Опитаха се да откриятъ нишките, къде препращахме оръжието, а ние секретно вършехме това отъ тяхъ. Отъ екзархията бъха постъпили оплаквания противъ наши другари тамъ, и правителството се застъпваше предъ насъ, но то не ни повлия.

Въ Велесъ младежи, работници, на своя глава бъха заграбили детето на Весова, богаташъ, за да получатъ пари. Макаръ че то да не бъде сторено по наша инициатива, въ Солунъ Ц. К. взе тая работа въ свои ръце, и ние тукъ защищавахме, та правителството не успѣ. Детето се освободи, но се взеха гаритъ. Азъ бъхъ противъ това дѣло, но веднажъ станало, тръбваше да се защища. Екзархията — Шоповъ, а тука Мих. Сарафовъ, Кънчевъ дигаха голъма врѣва по това дѣло, за да ни компромитиратъ. Такива конфликти ни правѣха неприятни предъ правителството. Екзархията и нашите противници вътре обсилаха правителството съ купъ доноси противъ насъ, — представляваха цѣлата ни дейност за голъма народна опасност. Въздействуваха на правителството да не ни подкрепя, за да не се усилваме. Нѣкой отъ агентите, особено Шоповъ, не по-малко енергично отъ екзархията е действувалъ предъ правителството въ тази посока. Търговските агенти бъха отишли вече тамъ, а

правителството като имаше тъхъ, съмташе, че е достатъчно силно вътре щото чрезъ тъхъ да ни държи въ известни граници и даже да ни унищожи. Агентитѣ се назначиха насокро подиръ моето дохождане въ София, та ми предложиха даже да стана азъ секретарь при Шоповъ. Мотивът на Стоилова да ни се даватъ пушки бъше именно за да се парализира силата на върховния комитетъ. Но понеже върховниятъ комитетъ бъше вече поотслабналъ, то и тоя мотивъ бъше отстраненъ.

Стоиловъ бъше по партизански съображения голъмъ противникъ на В. К. и живо бъше се заетъ, какъ да е да се парализува неговото значение. Личеше, че едно отъ побужденията му да ни подкрепва бъше, ние да можемъ да останемъ самостоятелни, та да не се засили В. К., ако бихме са пристединили къмъ него.

Най-силенъ потикъ, за да се усили работата за отваряне търговски агенства въ Македония, бъше туй, че екзархията съзираше въ нашата организация опасенъ врагъ, който ще разруши всичкото екзархийско дѣло. Отъ друга страна екзархията и хората му постоянно се обръщаха къмъ правителството и отъ него чакаха спасение.

За да може да се предотврати опасността отъ революц. организация, се откриха агенствата та тѣ да ни спиратъ и да ни парализуватъ. Съ тая цель турнаха въ агенствата хора, близки до дѣлото — Ризовъ, Наумовъ, Карайовевъ, за да парализуватъ. Ризовъ игра дволична роля — отъ една страна като познатъ на нашите тамъ се сближи съ тъхъ и искаше да имъ даде да разбератъ, че тѣ безъ българското правителство нищо не могатъ и че ако то се обяви противъ организацията въ България и тамъ чрезъ тъхъ, агентитѣ, може да я унищожи. Като приятель на дѣлото и на по-виднитѣ дейци,

той си е прадлагалъ услугите да отстранява тая опасност при условие, че неговите съвети ще се слушат вънтури и че дейността на организацията ще се води във тая посока, която той намира за добра. За да играе по-голяма роля, Ризовъ още тукъ бъше подействувалъ азъ да не стоя въ България, да не стоя тукъ въ София, ами да отида въ Одринъ. Той бъше наредилъ въ екзархията, щото Dame да бъде премѣстанъ въ Съръ, за да не бъде въ Солунъ, а Пере Тошевъ да бъде въ Солунъ. На него е разчитвалъ като е билъ въ лично приятелство. Отъ друга страна предъ правителството Ризовъ се е застъпвалъ за нашата кауза, изтъквалъ въ по-широки размѣри нашата стойност и сила, представлявалъ организацията за сила въ страната и пр., но е давалъ да се разбира, че той ще съумѣе да крепи положението като агентъ на българското правителство и като близъкъ съ революционеритѣ. Той се е сношавалъ и съ князя. Той е далъ отлични рапорти за нашата организация, главно да се представи необходимъ. Инакъ Ризовъ като агентъ на българското правителство особено предъ турските власти най-добре се държа отъ всички. Никой не го замѣсти до сега откъмъ тая страна.

Върховниятъ комитетъ, който бъше лишенъ отъ срѣдства и съвсемъ игнориранъ отъ правителството, ослабна и бъше поизгубилъ значение за правителството. Ние тогава единствени имахме нужда отъ материална поддръжка, а той тогава не можеше да ни даде такава поддръжка, и за това и за насъ В. К. не представляваше вече никакъвъ интересъ.

Дойде въпросът между правителството и насъ до открито сблъскновение. Стоиловъ се бъше заканилъ, мене и Дѣлчева да арестува. Отъ Ц. К. му са внуши, че подобна постъпка ще се смѣта като посегателство върху организацията и че него лично ще държатъ отговоренъ.

Ризовъ бѣ опредѣленъ да посрѣдничи, за да се изглади тоя конфликтъ. Стоиловъ бѣше го натоварилъ съ тая мисия. Стоиловъ искаше открыто да излѣземъ и противъ В. К., а пѣкъ азъ съ Дѣлчева си я карахме тѣй, че съвсемъ нѣмахме намѣрение да изпълняваме това желание на Стоилова. Изобщо съ една дума станахме неприятели.

Ризовъ, като посрѣдникъ, натоваренъ отъ Стоилова, нарочно ходи отъ Скопье въ Солунъ да заяви, че правителството нѣма нищо противъ организацията, ами само били лично противъ мене зле настроени. Въ доказателство на тая благосклонност на правителството, обещавалъ, че ще даде направо на Ц. К. помощь отъ правителството 20 хиляди лева и още тогава е предложилъ въ брой 6000 лева. Ц. К. дѣлго е отказвалъ, но Ризовъ е настоявалъ заради него лично да приематъ поне тѣзи шестъ хиляди, ако се отказва другата помощь. Чрезъ този въпросъ се прокарваше идея, връзкитъ на правителството съ организацията да ставатъ направо въжtre чрезъ агентитетъ въ Македония. Това бѣше желание на Стоилова. Нашитѣ, — тамъ е билъ и Пере Тошевъ — най-сетне приели шестъ хиляди лева, но помощта отъ 20 хиляди лева е била отхвърлена. Обратното по този въпросъ и ние тукъ въ София и въ Солунъ Ц. К. установихме опредѣлено положение: организацията да се сношава въ България съ правителството и изобщо съ всички външни фактори само чрезъ настъ, представителитетъ. Тоя принципъ, установенъ тогава за пръвъ пътъ, си остана до край принципъ на организацията. Азъ въ много случаи тоя принципъ подчертавахъ тукъ, за да го разбератъ, а и въ Солунъ другаритѣ се придѣржаха вече строго о тоя принципъ.

Подиръ Ризовското посрѣдничество ние вече съ Стоилова не се срѣщахме.

Разноски за пушките се даваха временно отъ нась (азъ и Дълчевъ), а сепак окончателни разписки даваше Ц. К., следъ като пушките вече биваха приети във вътрешността. Всичките ни постжлки за патрони оставаха напразно. Правителството се боеше да имаме годно оржжие, защото не ни ги даваше съ искрена цель да ни засили, а сигурно само за подмамка. Ние отъ своя страна се задоволявахме и само съ пушките, защото във вътрешността словесната агитация като че ли бъше си изиграла ролята, а натискътъ отъ населението да му се даде оржжие бъше голъмъ. Ръководителите навсъкъде чувствуваха нужда отъ веществени доказателства за силата на организацията и за ефикасността на сръдствата и тъхната приложимост въ случаи на въоружена борба. Тези пушки създадоха епоха въ организациите, защото подигнаха нейния авторитетъ сръдъ населението — тъ бъха материално доказателство, което закрепи върата у населението, че въоружената борба е нѣщо постижимо.

Не можеше да се мисли тогава още, населението само да се въоружава, особено въ мѣстата отсамъ Вардаръ, гдето очите на населението бъха все обърнати къмъ България. Организацията тогава още не бъше се сетила да развива нашироко агитация за самовъоружаване, а много отъ агитаторите имаха слабостъта да обещаватъ пушки и патрони отъ страна на организацията, а нѣкои даже и отъ страна на България. При тези обстоятелства пушките изиграха споменатата по-горе роля макаръ и безъ патрони. Министъръ Ивановъ изрично ми каза: „Не сме будали да ви дадемъ и патрони; така силата държимъ въ ръцете си, а инакъ вие ще се отвърнете отъ нась“. Ние пъкъ приехме пушките и така, съ надежда, че патроните като сѫ ефтини ще може да си набавимъ и съ свои пари.

Повечето от тия пушки останаха въ Скопския и Струмишкия окръзи. Само нѣколко стотини се прекараха презъ Вардара въ Битолско и нѣколко стотини въ Солунско. Предвидените нѣколко стотини за Одринско останаха по границата (въ Чепеларско 200 пушки). Въ Сърско се изпратиха нѣколко стотини. По-голѣмата част от тия пушки по-подире при разните афери попаднаха въ ръцетъ на турското правителство, други по скривалищата се развалиха. Малко от тѣхъ послужиха въ време на въстанието, и сега съвсемъ малко от тѣхъ служатъ.

Въ свръзка съ тия отношения съ правителството възникна у насъ идеята, систематично да отбъгваме тѣсни връзки съ официалната власт въ България. По тактически съображения тази идея, безъ да я разгласяваме на широко, мълчаливо сме я прокарвали въ дейността си. И въ тази посока тукъ е вървѣло възпитанието на всички нови сили, които отиваха въ вътрешността, а въ името на тая идея се вербуваха и сили. Ние чакъ следъ време разбрахме правителствените машинации, домогванията на правителството да вземе организацията въ свои ръце, за да я парализува, и се убедихме, че началното наше мнение за всеобща искреност по освободителното дѣло спрямо българското правителство е била проста наивност. Въ тая си наивност отначало ние не можехме дори да помислимъ, че нѣкой българинъ, а още по-малко български министри могатъ да не се въодушевяватъ отъ нашата цель и нашата дейност. Въ писмото на Ц. К. по поводъ на заканването на Стоилова да ни арестува още прозира тая наивност. Тамъ се казваше: „Ако направите такова нѣщо, то вече нѣма да бѫде постъпка на български министъръ, а постъпка на Стоиловъ“. После се убедихме, че и много

Български министри така гледатъ и че между насъ въ много случаи и правителствата на България има противоположни интереси.

На първо време правителството, — това си го изясняхме после — подсещано отъ офицерите отъ 1895 год. чрезъ Рачо Петровъ (Сарафовъ още тогава е миткаль при Рача, а чрезъ Морфова, може би, и до княза) е намислило, като дава пушки намъ, съ това да има кого да противопостави на В. К. тукъ, а въ същото време да отхвърли обвиненията, че е непатриотично, а може би да изкупува гръховете си отъ 1895 година. Уеднаждъ на 1895 год. правителството бъше толкова се замъсило въ освободителното дъло, да престане съвсемъ да се интересува за него и щъше съ това ясно да разкрие, че целта му съ онова движение въ 1895 год. е била съвсемъ друга, а не освобождението, въ което и го обвинявахме, а пъкъ да продължава съ В. К. също така не е искало. Затова то почна да работи съ насъ.

В. К. бъше се опиталъ да купи оржието чрезъ Георги Георговъ за „дълото“. Стоиловъ се възпротиви и побърка на тоя опитъ, а за да оправдае тая си постъпка, правителството на Стоилова имаше, може би, нужда, за извинение, да даде оржжие за македонското дъло именно намъ, но, както се каза, безъ патрони. В. К., макаръ че криехме отъ него, бъше разбралъ пакъ отъ правителствени съюзници, че ние получаваме пушки. Недовърието между насъ и В. К. съ това се усилваше. Правителството не даваше сериозно значение на организацията, като не допускаше, че тя, ще постигне идейтъ си, които въ неговите очи бъха блънове на фантасани момчета. Въ всъки случай обаче личеше желание да разполага съ тоя факторъ, организацията, за всъки случай. Азъ схванахъ това желание на правителството.

Почувствувахъ както неискреността му спрямо нась, така също и заблудата му. Въ цѣли дълги рапорти азъ изяснявахъ всичко туй на другаритѣ си въ Солунъ. Всичките опити, които имахме, ни поучаваха, щото ние все повече и повече да вземаме мѣрки за самосъхранение, като се преструвахме, че не разбираме много тенденциите на правителството. Така ние пакъ се закрепявахме.

Отъ първите ми сношения съ правителството у мене стала голѣмъ превратъ въ понятията ми за ролята на официална България въ освобождението на Македония. Тогава се зародиха у мене, а сепак и по-нашироко у другаритѣ, положенията, на които по-после организацията легна, а именно — положението за самостоятелностъ въ действията и надежда само у себе си. Двестетъ хиляди щика на България, на които ние въ началото възлагахме всички надежди, вече не ни съблазняваха. Разбирахме, че само ние съ наши сили, каквото постигнемъ, ще бѫде сигурно постигнато.

Тогава можахъ да подуша, че действително е ставалъ въпростъ между Сърбия и България за раздѣляне сфери на влияние. Стоиловъ доста ясно ми каза, че за такива работи е ставало „приказка“, а Рачо се отпусна да ми каже, че се водѣли и преговори за раздѣла на сфери на влияния. Смѣтали сѫ ни, види се, деца, като се осмѣлиха да ни загатватъ и за това нѣщо. Азъ мълчахъ, — това бѣше система — но тоя и подобни признания ни вдѣхнаха убеждение, че има опасность да се правятъ политически комбинации на нашъ гърбъ и безъ наше знание. Това ни накара да бѫдемъ още повече предпазливи и по-самостояйни въ действията си и да не даваме възможность да се правятъ подобни комбинации за смѣтка на Македония.

По-подире си обяснихме цѣлата игра около въпроса съ пушките, и въ негодованието, което почувству-

вяхме съ Дълчева отъ цѣлата тая сдѣлка, се крие коренътъ на силното наше отвращение отъ всѣкаква помощъ отъ чисто официаленъ източникъ. И това, може би, породи идеята, необходимата вънкашна помощъ да тѣрсимъ срѣдъ обществото въ България. А за въоржаване на населението никна идеята за самовъоружаване. Съ писма и по разни начини действувахме въ тая посока вжtre да се прекратятъ надеждите, че оржжие ще даде България, и да се агитира предъ населението да се снабдява то съ оржжие съ свои пари, съ покупки. Отначало нито не се помисляше за това: Колкото за оржжие, отъ България ще го имаме, колкото не щешъ, ние само хора да пригответимъ, — това бѣше общото убеждение. България я мислѣхме готова, колкото за оржжие, най-щедро да ни олесни. Следъ като се разочарувахме и въ това, никна идеята за самовъоружаване.

Въ Битолско и Солунско оставаше само да се засили тая посока на дейностъ, защото тамъ поради отдалечеността отъ България и безъ това подобни надежди не сѫ били твърде възлагани на България. Отсамъ Вардара, гдето вѣрата у населението въ пожъртвувателността на България бѣше по-голѣма но бѣше и фактично закрепена съ кримките, трѣбваше да се работи по-силно, за да си пробие путь тази идея — самото население да си купува оржжие. И до край, до въстанието, не можа тукъ тази идея да хване коренъ тѣй, както оттатъкъ Вардара, благодарение и на многото изкушения, които идѣха отъ тукашните комитети, — върховистите. Първиятъ опитъ въ Джумайско и Петричко да се събиратъ пари отъ населенитето за оржжие — то бѣше следъ Винишката афера — по наша препоръка, излѣзе сполучливъ. Идеята биде възприета, пари се събраха и оржжие се купи за тѣхна смѣтка тукъ. Купиха се, чини ми се, мартинки. По-подире животътъ ни доказа, че при разните

афери населението лесно предаваше подареното оржжие, а купеното турцитѣ много мъжко откриваха. И тъй още презъ първото време, следъ като почнахме да се сношаваме съ бълг. правителство, нашата вѣра въ доброжелателствата на България се уби, и наопаки ние почнахме да съзирате по-ясно, че България спрямо насъ се отнася егоистично, че егоистично се държи, и това ни тласна още рано въ самостоятеленъ путь. Това е, може би, и една отъ главнитѣ причини, че ние се отбихме много на лѣво къмъ чисто революционна дейностъ. Въ България вече се опрѣхме почти изключително на млади сили, идеалисти, и на чисто боеви сили. Нашиятъ полетъ се ограничи въ чисто революционна дейностъ, като се затворихме по отношение на вънкашния свѣтъ само въ „черупката си“. Животътъ, условията на борбата и нашата беззаетна преданностъ, къмъ тая борба създаваха полека-лека нашата идеология въ казаната посока.

Дълго време по тактически съображения, въ споразумение съ Солунъ, се въздържахме да предизвикваме конфликти съ българското правителство. Но никогашъ не съмъ лъгалъ, никога не съмъ одобрявалъ това, което е било противъ нашите принципи; предпочиталъ съмъ въ такива случаи да мълча. Азъ никога не се препоръчвахъ като представитель на организацията, никога не говорехъ отъ нейно име, защото азъ видяхъ, че имамъ тукъ работа съ хора безъ скрупули, които, ако имъ стане неприятенъ Ц. К., сѫ готови да почнатъ да я нападатъ. Затуй гледахъ да не се изтъква много името на организацията и на Ц. К.; за да не се осквернява то, искахъ да запазя престижа на организацията. Трѣбваше да се прикрива нейниятъ растежъ, нейната сила заради Турция, която никога не вѣрваше, че мрежата е голѣма, че опасността е голѣма. Турцитѣ само по отдѣлни случаи се сепваха, но пакъ главно само въ мѣстността, гдето се

откриваха аферитъ. Щомъ аферата се свършише, турското правителство забравяше важността на случката.

Ако да бъше се говорило явно въ България за тия работи, организационните тайни безъ време щеха да бждатъ изложени главно предъ Турция. Ние предполагахме и имахме за идеалъ чрезъ дълга агитация, чрезъ саморазвитие организацията да се разширява, да закрепи и да се усилва до степень, щото да може да излъзе тя единъ день съ едно добре подготвено всенародно въстание. Ние не предвиждахме, че ще станатъ форсирани въстания. Имаше тукъ нѣщо, което ни караше да се държимъ винаги на щрекъ. Нашитъ прямии маниери не се разбраха и не се харесаха.

IX.

Устройване собствена тайна фабрика за лъвени бомби. — Майсторитъ и материали за бомби. — Разни видове бомби. — Опити съ задушливъ газъ. — Фабриката, открита отъ българското правителство, спира да работи. — Оскъдните срѣдства у вътрешните дейци. — Опити да се набавятъ срѣдства чрезъ обири.

6. юни.

Казахъ, че докарахме майсторъ за бомби. Решихме да ги фабрикуваме въ голъмо количество тукъ въ България. Наредихме фабрика въ Кюстендилско, близу до границата, въ село Сабляръ (колиби — 3 колиби) съвършенно тайно. Искахме да криемъ отъ правителството, а не сме знаели, че каквите и материали и да криемъ тукъ, полицията е знаела. Като се откри работата, полицията като разбра, помжчихме се да я заблудимъ, че материали за купуватъ, но че се фабрикуватъ вътре. То трая една и половина година и полицията дълго време не знаеше. Фабриката се обърна полека-лека на горски клубъ, тамъ се прибраха бъжанци и нелегални работ-

ници отъ Македония. Отъ тамъ се почна препращане вжтре на по-дребни пратки на оржжие и пр. Майсторътъ, ерменецъ, правѣше бомби, ржководѣше, а изучихме изкуството азъ, Дѣлчевъ, Такиджиевъ, Мурджевъ и др. (лѣхме ги). Тя бѣше пълна фабрика — около 1000 парчета се отлѣха, Пращахме на части вжтре. Срѣдствата ни бѣха крайно ограничени, понѣкога се губѣше много време заради нѣкакви 200 лева. Пещъта бѣше се развалила, и за да я поправимъ, съ 200 лева, изгубихме два месеца. Арменецътъ ни бѣше предаденъ на началата като работникъ на наше разположение безъ плата. Той понасяше всички несгоди, хранѣше се както и момчетата, които се навъртаха тамъ, съ фасуль, па и само съ хлѣбъ, който сами си мѣстѣха. Рѣдко нѣкой работникъ отъ вжтре ще донесе нѣкая коза . . .

Изработихме нѣколко вида бомби — нѣкои и много голѣми, до 35 кила, — съ боцки, съ капсули, яйцевидни, (елипсовидни), валчести, все съ капсули. Тюфекчиевите бѣха съ азотна кислота, съ стъкла вжтре, които трѣбва да се счупятъ при хвѣрлянето, което бѣ опасно. Правѣхме и четвѣрти, съ фитили. Всички видове форми правѣхме — отъ малки ржчни до 35 килограма тежки.

Следъ година и нѣколко месеца и турските шпиони и бѫлгарското правителство подушиха фабриката. Правителството изпрати единъ купъ стражари, които обискираха момчетата и конфискуваха калъпите. Столовъ бѣше малко плашливъ. Срѣдствата, които пращаха отъ Солунъ, както казахъ, не стигаха. Отъ Колчакова вземахме на вересия бертолетова соль (после му платихме); 84% бер. соль и 16% захаръ — скълцани добре и размѣсени, щомъ капсулата фане. Съ това си пълнѣхме бомбитѣ.

Бомбитѣ правѣхме отъ чистъ чугунъ, остьръ, до 1 левъ и 60 до 2 лева килото, и фурда отъ чугуна, клин-

ци и др., така че една бомба отъ 2 кила излизаше до 2 лева.

Дойде да прегледа фабриката и прословутиятъ арменецъ Леонъ, за да даде и нови упътвания, които бъше изучилъ. Водихме го низъ фабриката. Лъехме бомби и отъ съставъ цинкъ, олово и друго нѣщо. Лъехме за опитъ, защото тоя материалъ всъкжде се намира въ Македония. Правѣхме и калъпи, за да ги пращаме вжtre та да могатъ да ги лъятъ на всъкжде, дори въ едно мангалче въ стая. Имахме и маниячства. Изучили бъхме фабрикацията на бомба съ задушливъ газъ, съ вещества, отъ които се образува задушливъ газъ. Така че ако се хвърли въ нѣкоо здание, тоя газъ, димъ, бѣ въ сила да задуши всички хора въ една стая. Съ страшно възхищение се бъхме увлѣкли подиръ тая работа, — много илюзии се раждаха у насъ за анархистични действия съ тоя родъ бомби. Арменците ги измисляха тия бомби.

Следъ като се закри фабриката, вече не повторихме тоя опитъ да отваряме нова фабрика. Сетне вече въ Сарафово време, когато разбогатѣхме, бомбитѣ станаха евтини и можехме и готови да си ги купуваме. Още въ Солунъ, не помня отъ кого, бъхме научили една смѣсь отъ фосфоръ и др. нѣща, която като пламне и се хвърли върху здание, сигурно го подпалваше. Ние купувахме тукъ фосфоръ и др. вещества и пращахме въ Македония, за да си служатъ съ него за подпалване на здания, но не влѣзе май въ употреба, па и въ въстанието не си служехме съ него. Докато имахме фабриката, си спомнихме за това срѣдство и го усъвършенствувахме. Въ фабриката си правѣхме и боксове, ками, ножове.

Отъ голѣмо мистериозничене ние не можехме да намѣримъ желѣзари, които да научатъ лѣнето на бомби. После узнахме, че имало много желѣзари, които сѫ можели да ни бѫдатъ полезни, но ние го прекалявахме съ

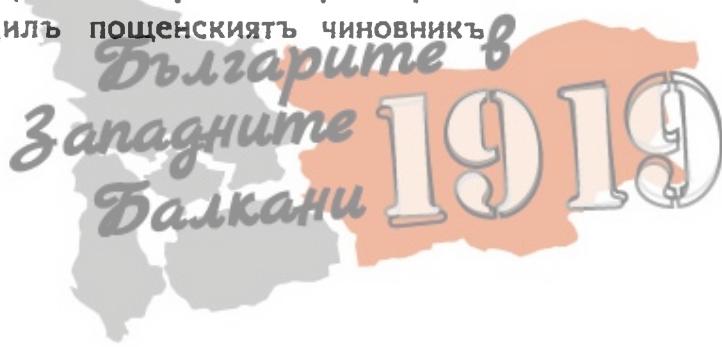

криенето та учехме съвсемъ неопитни момчета, съ което много време се губехме. Работехме съ коксъ, изхарчихме 2—3 тона английски коксъ. Фабриката имаше котджамити куминище. Мъстото е горе въ гората, близу до границата, куминътъ надъ къщата стърчи малко та не се познава. Провиянтъ се търбеше та е чудно, че и толкова дълго не бяхме открити.

Сръдствата ни бяха кътъ. Предвидено беше, когато ни проводиха тукъ отъ Солунъ, да ни плащатъ по 150 лева месечно на човѣкъ, но тогавашните наши понятия за моралъ бяха такива, че не приемахме отъ общи пари, ами живѣехме на частни, скждни сръдства, главно отъ приятели.

7. юни.

Преди да пристигна азъ, Дѣлчевъ чрезъ офицерчата, дейци отъ 1895 година, и чрезъ лични приятели въ София, Дупница и др. отъ офицери приятели е събиралъ скромни пожертвувания. Това сръдство не се развива и скоро тоя изворъ пресъхна. Когато дойдохъ, още го заварихъ, но клонѣше къмъ упадъкъ: на другарски начала устроено отъ приятели, сами несъстоятелни. Понеже В. К. не ни помогна съ никакви сръдства, оставаше да дишимъ частни пожертвувания отъ единични лица въ София. Бѣхъ я обѣрналъ на просия отъ приятели и познати, които ми даваха, както обичаха. Сегизъ-тогизъ ми се пращаха слаби сръдства отъ Ц. К. Въ първата половина на нашата дейност съ обща заблуда всичко се чакаше отъ Ц. К. — отъ началството. Пожертвуваниета и тамъ вжtre бѣха слаби. После се разви това — членски вносове и пр. Липсата на пари винаги ни е гнетила и ни е спъвала въ работата. Подъ натискъ на тѣзи нужди сегизъ-тогизъ се явяваха идеи у наши другари да се набавятъ нуждните сръдства чрезъ обиръ. Преди да пристигна, въ Кюстендилъ пощенскиятъ чиновникъ

Златаревъ, охридчанинъ, въ съдружие съ две-три други момчета-социалисти, наши работници, задигнаха 20 хиляди лева. Златаревъ се настани въ Воденъ, легаленъ, като учителъ, съ псевдонимъ, а после влѣзе въ чета и биде убитъ. Паритѣ не паднаха въ нашата каса; допускахме, че въ социалистическата каса сѫ паднали.

Златаревъ бѣше честно момче; той задигна паритѣ, предаде ги за дѣлото и забѣгна. Подъ влиянието на сѫщата нужда Дѣлчевъ въ 1898 год. потегли отъ София съ една чета отъ 10—12 души и презъ Струмица залови сина на единъ бегъ, когото вързанъ държали, но по заповѣдъ на Дѣлчева, който казалъ: „Ако сме юнаци, ще трѣбва да го пазимъ, ще стоимъ будни въ колибата, го отвързали.“ Но будниятъ задрѣмалъ и беговиятъ синъ избѣгва. Дѣлчевъ се върна съсиранъ, смазанъ отъ тая несполука. Окуражихме го да не се отчайва. Открити опити за пари нѣмакме, но бѣхме много наклонни чрезъ афери по потаенъ грабителски начинъ да набавимъ срѣдства. Нѣмаше другъ изходъ. Нуждата ставаше все по-голѣма, защото отвѣтре отъ настъ изискваха все повече и повече да имъ изпращаме единични хора и на групи за работници вѫтре, да купуваме материали и все съ тукашни срѣдства. Борисъ дружеше съ мене, той правѣше разни опити за пари. Дѣлчевъ и Борисъ не се спогаждаха твърде. Дѣлчевъ, като бивши юнкеръ, не обичаше твърде военните; макаръ че дружеше съ много офицери, задушевенъ не бѣше. Азъ закриляхъ Бориса предъ другите офицери. Бѣше много активенъ, много живъ и всецѣло бѣше преданъ да ни служи, а по видимому нѣмаше у него никакви намѣрения за материални облаги. Такива бѣха и другите офицери отъ година 1895; безъ лични цели тичаха да услужватъ.

X

Офицерски спомагателни братства. — Генералъ Цончевъ се сближава съ вътрешнитѣ дейци и тайно заминава въ Солунъ. — Правителството противъ офицерскитѣ братства; Цончевъ премѣстенъ въ Видинъ. — Янковъ посрѣдникъ между централистите и върховистите. -- Несолучливъ опитъ да се събератъ пари въ Болградъ и въ Исмаилъ. — Завързватъ се сношения съ Букурещъ. Единъ българинъ, студентъ, шпионинъ. — Принципиятѣ различия, поради които В. К. и Ц. К. не сѫ могли да се споразумѣятъ за задружна работа. — Гьорче Петровъ издава в. „Бунтовникъ“. — Петровъ като агитаторъ съ живо слово.

Нуждата ни натискаше толкова, че ни подействува да се заинтересуваме за тукашната организация на В. К. за да я използваме само откъмъ срѣдства. Всички близки приятели тукъ много налягаха да излеземъ ние на лице тукъ, да преизземемъ тукашната организация на В. К. Тоя натискъ о:обано идѣше отъ страна на офицеритѣ другари. У насъ все си оставаше наклонността да си останемъ отдѣлни, просто агенти на Ц. К.: купи, продай, прати вътре, що е нужно, и да не се смѣсваме съ тукашнитѣ работи. Но нуждата ни тласкаше къмъ сближение. И въ Солунъ другаритѣ бѣха материално притѣснени; не само не можеха да ни помогатъ съ пари, но и тѣ почнаха отъ тукъ да очакватъ помощъ, отъ София. Затова и тѣ силно налягаха да можемъ да уредимъ работитѣ тукъ съ В. К. така, щото да можемъ да имаме повече срѣдства. Имахме два-три пъти формална заповѣдъ отъ Ц. К. да се споразумѣемъ съ В. К. та съ общи сили да потърсимъ срѣдства, или да правимъ, каквото правимъ, но срѣдства да намѣримъ. На мене никакъ не се искаше това, да се споразумѣваме съ В. К., не ми бѣше по сърдце това. Тогава именно се породи идеята за офицерскитѣ братства. Бѣхме се сближили най-много съ офицеритѣ — чрезъ офицеритѣ

отъ 1895 година. Въ тая сръда най-много ни съчувствуваха и най-сърдечно ни спомагаха. И не можехме въ друга сръда да търсимъ сръдства мимо тукашната организация на В. К. По предложение на офицеритѣ устроиха се офицерски дружби да приематъ вноски. Офицерътъ Гарофаловъ (честенъ до овчедущие дори) самъ предложи Цончева да се запознае съ насъ и сътне сѫщия за председателъ, ръководителъ на братствата, понеже Цончевъ се ползвалъ съ добро име и съ авторитетъ между офицеритѣ. Гарофаловъ служеше въ VI полкъ на Цончева. Дълго се колебахме да приемемъ ли Цончева помежду си, защото нѣкои (Бозуковъ особено) изказаха подозрение, да не би той съ задна цель да влиза помежду ни, като допускаха да е въ връзка и съ двореца. После дойдоха до убеждение, че той по собствево увлѣчение влиза въ нашата работа и че Бозуковото подозрение ще да е по-скоро следствие на неговото желание да стои той на чело. Отъ друга страна нѣмаше голѣмо значение нито опасностъ за нашата организация, че той щѣше да влѣзе тукъ между насъ, просто като личность, която ще услужва. Смѣтахме си, че Цончевъ, съ своя авторитетъ между офицерството не може да ни бѫде освенъ полезенъ и да подигне и нашия авторитетъ докато го използувааме. Това бѣше още, когато фабриката ни за бомби работѣше.

Цончевъ много ни помогна съ пари, даже и отъ свои сръдства даде до 500—600 лева; влизаше въ нашето положение и съ каквото можеше, помагаше човѣкътъ. Той ни отпусна за момчетата въ Сабляръ разни, непотрѣбни дрехи отъ военнитѣ складове и сурови материали за бомбитѣ и пр. Изобщо бѣше добъръ къмъ насъ.

Братствата се устроиха на секретни начала въ по-вечето отъ гарнизонитѣ на България. Въ началото на

тъхното съществуване братствата не можаха да направятъ много нѣщо, но все известна подкрепа въ pari и материалъ ни даваха. По това време азъ бѣхъ излѣзълъ по обиколка низъ северна България: Шуменъ, Варна, Русе за да сондирамъ почвата, какво може да даде тукашната организация, ако би да падне въ наши рѣце, и да се запозная лично съ офицеритѣ. Военниятъ министъръ Ивановъ бѣше подушилъ вече съществуването на братствата и се бѣше уплашилъ, че искамъ да му устроя нѣщо като гръцката хетерия. Повика ме лично и се обяснявахме. Азъ отричахъ, че зная такова нѣщо. Той нареди да ме следятъ. По поводъ на единъ офицерски докладъ отъ Варна, че съществуватъ братства, съ особена инструкция запрети на офицеритѣ да се занимаватъ съ македонското дѣло и да се мѣсатъ въ братствата. И Цончева премѣсти въ Видинъ, а това бѣше за насъ доказателство, че Цончевъ не е влѣзълъ между насъ по чужда заповѣдь. Наскоро следъ запознаването си съ насъ, Цончевъ изказа желание да замине въ Македония, за да се увѣри на мястото въ истинността на туй, което му говорихме тукъ, и да се запознае съ нѣкои отъ дейцитѣ тамъ. Солунските другари доста радостно посрещнаха известието ни, че Цончевъ е влѣзълъ въ дружба съ насъ, и охотно посрещнаха желанието му да дойде тамъ. Съ паспортъ на чужденецъ, презъ Одринско-Дедеагачъ той отиде въ Солунъ, срѣща се съ другаритѣ и септне презъ Скопье се завѣрна. Това отиване на Цончевъ му правѣше честь. Тогава още на насъ не гледаха като на сериозни хора; на нашата дейност гледаха съ голѣмо недовѣrie, така че сериозенъ човѣкъ тогава не тѣй лесно се решаваше да се сближи съ насъ: Тогава никѫде не ни приемаха и не ни вѣрваха тѣй сериозно и радушно освенъ въ офицерската срѣда и въ срѣдата на младежитѣ отъ социалистически

кальпъ. Всичкитѣ тукъ македооствующи срѣди и личности се държаха хладно и не ни вѣрзаха. Съществуването на В. К. именно ни правѣше излишни и несериозни.

Въ Солунъ Цончевъ се запозналъ съ Дамета, Перета, Татарчевъ и съ всички другари отъ Ц. К. Бѣха го посрещнали много добре, и Цончевъ дойде отъ тамъ очаруванъ отъ хората и отъ положението на работитѣ. Свижданието се е ограничило само съ освѣтление по дѣлото и нищо повече.

Както казахъ, Цончевъ наскоро биде премѣстенъ въ Видинъ. Това бѣше постъпка отъ министъръ Ивановъ противъ мене. Той бѣше на мнение, че съмъ опасенъ човѣкъ, а особено ме мразѣше, че се бѣхъ вмѣкналъ между неговото офицерство. Когато азъ правѣхъ обиколката, съ официално писмо до окръжните управлятели (отъ които узнахъ това) сѫ ме клеймили като човѣкъ, опасенъ за държавата съ своите намѣрения. По клеветнически начинъ всѣкакъ сѫ ме обвинявали за да парализиратъ влиянието ми въ провинцията. Вѣроятно е, че тѣзи си страхувания правителството (Стоиловъ и Ивановъ) е сподѣляло и съ княза, и за това Цончевъ изгуби донейде и благоволението на княза, който се бѣше съгласилъ да го премѣстятъ въ Видинъ.

И В. К., и той отъ своя страна по свои съображения сѫщо тѣй бѣше предписалъ на своите дружества да се пазятъ отъ мене. Това бѣше съвсемъ излишна работа, защото азъ пряко не агитирахъ противъ В. К., а се ограничавахъ въ разговоръ само да критикувамъ лошиятъ страни на тукашната организация. Тогава Стоиловъ иска да ни арестува дори, мене и Дѣлчева, противъ което, както веча се каза, Ц. К. се опѣлчи.

Подиръ обиколката азъ бѣхъ убеденъ, че македонските благотворителни дружества въ провинцията спяятъ

дълбокъ сънъ и че за активна дейност не може да става приказка. Бездейността на В. К. се дължеше и на туй, че правителството тогава много душеше; то гонише и В. К., както и насъ. Организацията тукъ бъше на издъхване. Правителството нѣмаше довѣрие въ лицата на В. К. и донейде съ право се боеше, защото генералъ Николаевъ, Ризовъ, Йосифъ Ковачевъ си присъваха роля на правителство по македонската част на българската политика, тѣ да решаватъ, тѣ да направляватъ. Правителството не можеше това, естествено, да тѣрпи. Поради това па и само по себе си то не търпѣше сериозни организации по македонското дѣло.

Тогава пъвче ще да се е заинтересувалъ князътъ за дѣлото, тогава ище да с почналъ и да се опасява повече.

Янковъ отъ сломото начало се показва единъ отъ най-заинтересуваниятъ офицери по македонското дѣло и то винаги на страната на В. К. Когато ние почнахме да дружимъ съ офицерчетата, хората отъ В. К. и Ц. К., Ляпчевъ и Ризовъ ни противопоставиха Янкова, за да покажатъ, че и тѣ иматъ офицери. Когато бѣха се прекъснали преговорите на В. К. съ Ц. К. по поводъ на официалното предложение, В. К. бъше изпратилъ Янкова съ мисия да убеди хората отъ Ц. К.—Дамета и Пере Тошевъ въ Битоля — да влѣзе Ц. К. въ сношение съ В. К. Янковъ дохажда въ Солунъ. Азъ бѣхъ тогава въ Солунъ, но не се запознахъ съ него, защото бѣха му дали наставление да не се срѣща съ мене, съ Дамета да бѫде предпазливъ, а Перета да убеди. Янковъ дойде съ нѣкакви 10-тина точки заговоръ — нова програма за сближение, по-отстѫпчива отколкото въ официалното предложение. Тия предложения ги разисквахме, но резултатътъ бъше отрицателенъ. Сетне Янковъ (това бъше мисия въ 1896 г.), като се върналъ тукъ, бъше се срещ-

налъ съ княза, запозналъ го съ положението и го заинтересувалъ. Тогава предъ княза и В. К. Янковъ е искалъ да играе нѣщо като главенъ посрѣдникъ, като звено.. Азъ, бѣхъ въ Шуменъ и въ време на обиколката ми той дойде при мене, ходихъ у него на вечеря, говорихме на дълго и широко, но той все си оставаше привърженикъ на В. К., на неговото първенство.

Забравихъ да кажа, че когато се устроиха братствата, на Борисъ братъ му Петко, който се учеше въ Русия за инженеръ, бѣше се годилъ за дъщерята на единъ богаташъ, българинъ отъ Болградъ. На Борисъ бѣше дошла идеята да използваме тая случка да приберемъ нѣкоя пара отъ българите отъ Болградъ. Съ негова препоръка стигнахъ до Рuse съ единъ левъ въ джеба. Офицери отъ Рuse ми дадоха 250 лева та стигнахъ въ Болградъ, но безъ полза, защото тамъ безъ разрешение на началството никой не смѣе да събира помощи за политически цели, никой не посмѣя да даде помощь дори скрито. Не ми позволиха даже да го отворя тоя въпросъ. Азъ се бѣхъ вече разпоредилъ въ Солунъ да изпратя разписки до свата на Бориса за сумитѣ, които ще събера тамъ. Идеята излѣзе несполучлива. Разписките и сега стоятъ у свата на Бориса. Отъ тамъ направихъ опитъ и въ Исмаилъ предъ богатия Шоповъ, да се сондира, че ако искаше готовностъ, да отида при него. Отговорътъ му бѣше, че той не може да дава пари за работи, за които се предвижда проливане кръвъ.

Върнахъ се безъ резултатъ съ паритѣ, които ми даде сватътъ на Бориса. На връщане Борисъ ме посрещна въ Букурещъ. Срещахъ се тамъ съ нѣкои други нашиенци, най-вече прилепчани, освѣтлихъ ги въ общи черти за революционното дѣло въ Македония и ги подканахъ, ако могатъ нѣщо да наредятъ и да ни подкрепятъ материално отъ тамъ. То е първиятъ опитъ въ Ро-

мъния да се заинтересуват хората за македонското дѣло, първото семе хвърлено. После, когато Борисъ влѣзе въ В. К., дойде единъ студентъ отъ Букурещъ, Мартиновъ (?), и Борисъ му бѣше повѣрилъ чрезъ него да става кореспонденцията съ работниците въ Букурещъ, понеже тоя студентъ му се препоръчалъ като деецъ. Съобщихме му имената на хората, които запознахме въ Букурещъ, но тоя студентъ излѣзе шарлатанинъ, предаде тия хора по аферата Михайляну, та тия хора и мнозина покрай тѣхъ си пострадаха.

8 юни.

Особено поради Янковата мисия и поради онова писмо на комитета до Ц. К. лично азъ не бѣхъ добре съ Янковъ и съ Николаевъ, а частно съ нѣкои отъ членовете на комитета — Ляпчевъ, Сим. Радевъ, Станишевъ, Карайовевъ често се срѣщахъ и разговорътъ ни се въртѣше все по въпроса за отношенията на Ц. К. съ В. К. Съ моето идване тукъ се турна начало на задгранично представителство на вѫтрешната организация та вече В. К. трѣбаше чрезъ настъ да се сношава, именно чрезъ мене. Понеже азъ не се подавахъ, хората отъ В. К. мислѣха, че всичкото ми опорствуване е мое лично дѣло, че азъ съмъ причината; тѣ не допускаха, че тукъ има идея, усвоена отъ вѫтрешната организация, че азъ действувамъ въ съгласие съ организацията. Освенъ това хората отъ В. К. не схващаха, че настъ само една мисълъ ни обладаваше, именно пряко революционната работа и нищо друго и че нашата задача тукъ въ София е само да си подгответъмъ революцията съ срѣдства и материали и по възможность да настроимъ и тукашното общество, напълно да пригърне чисто революционната идея като настъ. Срещу настъ обаче излизаха В. К., хора съ другъ темпераментъ и необладани тѣй всецѣло отъ

същата революционна идея, и затова между насъ и тяхъ не бъл лесно да се завърже тясна дружба.

Тъ не бъха хора, годни за практическа работа, които ние най-много ценехме тогава, и за това ни облада безвъдрие, че ще можемъ да използваме тукашната революционна организация за своите цели. Па и отъ провинцията хората на В. К. бъха такива, тътъй също гледаха на насъ съ предразсъждъкъ като на хора съ дребни идеи, съ илюзии, както тъ наричаха нашите идеи, (между тяхъ бъха и генералъ Николаевъ, Йосифъ Ковачевъ и Узуновъ). Па и да не съ илюзии, споредъ тяхъ слаба работа е, защото дълбокото имъ убеждение бъше, че силата е тукъ въ България и че ние можемъ да изиграемъ роля само като на помощници, на оржdie. Това бъше причината, че между насъ и хората на В. К. не можеше да има интимни връзки. Когато Симеонъ Радевъ и Станишевъ влязнаха въ комитета, по-лесно се разбиражме съ тяхъ и често размисляхме, какъ да се устрои щото да стане възможно едно сближение. Главната пръчка бъше все тази, че тукъ въ България сътхаха В. К. за главна организация, която ще ръководи македонския въпросъ, а пъкъ въ туй време ние бъхме добили голъма вѣра въ своята сила, основана на силни връзки съ народа, и бъхме убедени, че ние сме и тръбва да останемъ въ ролята на инициатори и ръководители на македонското дѣло и че В. К. ще тръбва спрямо насъ да влязе въ ролята на помощникъ, за да се осъществи главната ни целъ за въстанието, разрушението на Турция. Тукашните инициативи на В. К. отъ политически характеръ като напр. митинги, политическо въздействие върху правителството и пр. намъ не бъха угодни, ние разбиражме чисто революционния пътъ за спасителенъ и искахме, щото и тукашните българи да служатъ на дѣлото просто и пряко по чисто революционна посока.

Искахме въ тая посока да се възпитаватъ и вербуватъ работници, а не да се възпитаватъ да образуватъ само „македонски дружби“, повече съ цель да служатъ като сръдство за разни политически демонстрации, за достижение ефекти отъ чисто политически характеръ. Това бѣше тукъ лекоумна организация, която събирише членски вносове отъ хора, записани въ дружеството, които не помисляха даже за освободителната идея въ смисълъ тѣ нѣщо да вършатъ и работятъ освенъ да дадатъ членския си вносъ. То бѣше несериозна работа.

При тия различия, при тая противоположностъ между насъ и В. К. ние не допускахме дума да става, щото ние, които бѣхме фанатично убедени, че сме на правия пътъ, да отстъпваме на В. К. А хората на В. К. нѣмаха толкова благоразумие да поотстъпятъ, да се съобразятъ колко-годе съ нашите императивни искания. Да бѣха тѣзи хора малко-малко благоразумни, да бѣха схва-нали истинското си положение, да бѣха разбрали нашето настроение и нуждите на самото дѣло, щѣхме непремѣнно да дойдемъ до споразумение. Разбира се, щомъ съ тѣхъ не можеше нищо да се върши, много естествено бѣше, щото ние да потърсимъ хора, които ще приематъ нашето становище, хора, които ще заговорятъ прямо за революцията въ Македония съ общи сили, отъ тамъ подигнати, и съ други, изпратени отъ тукъ, безъ да се прави разлика въ задачите на тукашната организация отъ задачите на вѫтрешната организация. А по самото положение на въпроса излизаше, че борбата, когато се прояви, ще си има ядката въ Македония, че тамъ ще бѫде ядката на боевитѣ сили, а отъ тукъ, каквито сили и да се изпратятъ на помощъ, па били тѣ и по-голѣми отъ вѫтрешните, тѣ да се смѣтатъ за помощъ на силите, които ржководи Ц. К., и той да бѫде на чело. В. К. трѣбваше да остане въ положение на мандатеръ по

всички политически инициативи, които Ц. К. би предрекли.

Тия мисли бъха у насъ предварително оформени, възприети, и ние ясно и съзнателно водехме борба въ съездеванието на двете учреждения, кое да е първо, кое да ръководи.

Затова именно, когато се решихме да подкрепимъ офицерите за да превзематъ тукашната организация, бъха уговорени условията съ тяхъ относително бъдещите отношения на В. К. съ Ц. К. Офицерите бъха напълно възприели нашето становище. Азъ влагахъ своята лична тактика въ постъпките ни за да превземемъ тукашната организация. Тая тактика бъше, да не правимъ никакви сътресения. Особено това ни се налагаше, че ние вжтре още не бъхме добре закрепнали, защото имахме противници въ лицето на революционното Братство въ Македония, а противници ни бъха и разни чорбаджии и първенци по общините. Вжтрешната организация още бъше партия въ Македония съ чисто конспиративенъ характеръ, не бъше тя обзела всичките слоеве на обществото, както стана по-сетне. Това ни налагаше да не предизвикваме В. К. на борба, да не би той да се опита да ни напакости вжтре, защото можеше и много да ни напакости. Тукъ, въ В. К. вече бъше се подигалъ въпросъ да се предприеме акция срещу насъ въ Македония съ авторитета на В. К. Йосифъ Ковачевъ е изказвалъ това мнение и е предлагалъ. Благодарение на благоразумието на другите членове на В. К. тая идея не е била усвоена та до открита борба между насъ и В. К. не бъде дошло. Ние нарочно се държахме тукъ въ княжеството коректни спрямо В. К., защото имахме възможност да образуваме и ние тукъ въ София и въ провинцията свои дружества покрай дружествата на В. К. Но това не искахме да сторимъ. Азъ работехъ въ посока, да се подгответи

постепенно преврата тукъ, — да се направи единъ превратъ тукъ изцѣло въ наша полза. Събитията, които ставаха въ Македония (убийството на Ганева и др.) ни служеха за доказателство предъ тукашното общество, че тамъ има сериозни нѣща, че има сериозна революционна организация. Постигна се превратъ въ умоветъ и съмѣняването на В. К. чрезъ новия офицерски комитетъ стана безъ голѣмо сътресение. Азъ повече изпъквахъ въ тая работа, отколкото Дѣлчевъ, който повече се занимаваше съ практически организационни работи, и затова на мене се отдаваше значение, а особено неуспѣхите се стоварваха отъ противниците върху мене.

В. К. се бѣ опиталъ да подкрепи себе си съ наши сили та мене и Дѣлчева канѣха да вземемъ участие въ конгреситѣ, за да се представи предъ делегатите, които отначало все бѣха недоволни отъ изолираното положение на В. К. спрямо насъ, че В. К. все има връзки съ Вжтр. организация. Ние, азъ и Дѣлчевъ, не искахме да служимъ за орждие на тая измама и не отивахме на конгреситѣ, отказвахме, като казахме, че ние като представители на В. О. нѣмаме работа на тия конгреси. Избраха ни именно винаги за делегати на конгреситѣ.

Въ единъ конгресъ даже съ целъ да отцепятъ Дѣлчева отъ мене — бѣха избрали Дѣлчева дори за членъ на В. К. Цельта имъ бѣше все една — да представляватъ, че между В. О. и тукашната нѣма разлика, че е все едно и сѫщо и че единъ видъ азъ съмъ, който искамъ да прокарамъ нѣкакви разлики. Когато избраха Дѣлчева, азъ нарочно заминахъ за Кюстендилъ, за да реши Дѣлчевъ самъ, какво да прави. Дѣлчевъ ми съобщи, че той е решилъ, че не може да влѣзе въ В. К. като членъ на В. О. и явно се отказа като разбра, че принципиалните различия, които ни дѣлѣха отъ В. К., не позволяватъ да влѣзе той.

Презъ 1898 година, чини ми се, почнахъ да издавамъ вестникъ „Бунтовникъ“; издадохъ до 11 броя въ ограничено количество и ги раздавахъ тукъ на избрани 20–30 души приятели срещу 5 лева броя, и съ тия пари посрещахъ печатните разносчи (за 1000 броя). Пращахъ броевете вътре въ Македония. Не можахъ да намърся тукъ никого отъ македонстващите подходещъ да пише като за Македония. Въ идеиното наше сформяване играеше най-крупно влияние главно моята устна агитация. Азъ, кога пиша, не съмъ силенъ, но лично, когато говоря, много съмъ силенъ и мога да повлияя. Кого не съмъ обръщалъ на нашите идеи! Всъки пъти у мене все ще има нѣколко души и все ще има разговоръ. Много пъти ми се е случвало, като дойдатъ хора за вербуване, да говоря непрекъснато по 4 дюри и до 10 часа; много пъти съмъ падалъ отъ умора като закланъ. Дѣлчевъ не веднажъ ми е казвалъ, че тукъ съмъ много полезенъ, когато вербувамъ хора, понеже тукъ мога да се срѣщамъ съ много хора. Съ часове съмъ убеждавалъ. Колцина съмъ кръстилъ въ нашиятъ принципи! Азъ имахъ възможност нѣколко пъти да се уча въ Европа, още вътре като бѣхъ, когато географическиятъ материялъ дадохъ на министерството. Рачо Петровъ щѣше да ми даде стипендия по картографията, но азъ за дѣлото бѣхъ фанатикъ. Въ сѫщностъ у мене бѣше искрено убеждение, че колкото наши добри момчета отидѣха въ Европа, като се върнѣха вече не бѣха годни за работа, бѣха загубени за нашето дѣло. Затова системно агитирахъ предъ наши млади македонци, заинтересувани въ дѣлото, да не ходятъ да се учатъ. Понеже въ срѣдата на нашиятъ по-прости работници винаги се считахъ като умникъ и понеже не можехъ да живѣя като тѣхъ, завиждахъ имъ на простотията и не искахъ дори да чета книги нѣкое време.

XI

Решение на Ц. К. да се наложи на екзархията да назначи на служба въ Македония по представенъ списъкъ посочени лица. — Гьорче Петровъ въ Цариградъ води преговори съ екзархията. — Следъ дълго противене екзархията предъ натиска на Ц. К. отстъпва. — Петровъ търси подходяще лице за председател на новия Върховенъ комитет. — Борисъ Сарафовъ излиза на чело на комитета. — Задружната работа на двата комитета, В. К. и Ц. К., отначало върви успѣшно.

9 юни.

Ако се не лъжа, въ 1898 г. презъ лѣтото (когато Ризовъ и др. заминаха за търговски агенти въ Македония) организацията вжtre бѣше вече много разширила мрежата си и бѣше привлѣкла учителски интелигентни сили въ безразборно голѣмо множество. Тогава се бѣше почувствуvala нужда, щото организацията да си разпределѣ територията на окръзи и околии съ съответствени хора и на нѣкои мѣста се бѣха набрали по нѣколко отбрани хора, добри сили, работници на организацията, а имаше други мѣста, гдето пъкъ съвсемъ нѣмаше ржководители, ржководни сили. За нась за ржководни сили важеха само изпитани интелигентни другари, които стоятъ по-високо надъ другите. Ставаше нужда по-равномѣрно да се разпределѧтъ тия сили по околните. Сѫщата нужда се бѣше почувствуvala и вжtre въ околните за поселата и градовете. Трѣбваше назначенията на учителите за следните учебни години да станатъ въ съгласие съ казаната нужда. Колкото е било възможно чрезъ мѣстните авторитети (общини, владици, влиятелни лица), се е прокарвала тая мисъль, но постигнатите резултати не бѣха задоволителни, защото общините подъ диктовката на Кънчевъ отъ Цариградъ и на Братството въ Солунъ на противъ действуваха противоположно на нуждите на организацията за да я подкопаватъ и за да приготвятъ

почва за революционното Братство. Ц. К. подъ натиска на многото искания отъ вътрешността въ речената посока бѣ дошелъ до убеждение, че само чрезъ екзархията може да се прокара това искане, съ вѣра, че и въ екзархията ще се възприеме това искане на организацията само чрезъ морално насилие. Съ мотивъ, че повечето отъ по-авторитетните наши другари сѫ чиновници на екзархията та, ако нѣкой отъ тѣхъ бѫде пратенъ въ екзархията съ мисия по тоя въпросъ, не ще има достатъчно авторитетъ, избрали бѣха мене съ надежда, че азъ по ще импонирамъ и пр. Азъ съ български паспортъ на докторъ на медицината отидохъ въ Цариградъ. На улицата тамъ ме срещна Максимовичъ, турски шпионинъ, позна ме и ме поздрави: „Ошъ гелдинъ бе комита!“ Пита ме, съ какъвъ акълъ съмъ дошелъ. Азъ му казахъ, че съмъ дошелъ да искамъ служба отъ екзархията. Той не повѣрва, а после е казалъ на приятели да се махамъ по-скоро, че за мене имало купъ, преписка и 10—12 портрета отъ солунскитѣ комисарства.

Срещнахъ се съ Думева тамъ. Той се разплака като ме видѣ. И той и други ме надумваха да тръгна още другия денъ, но азъ не бѣхъ свършилъ работата и решилъ да остана. Крихъ се въ Буюкдере две недѣли и проводихъ едно момче като случайно да каже на Максимовича, че съмъ заминалъ за Солунъ. Преди да се крия въ Буюкдере, предадохъ на екзархията пълномощно отъ Ц. К., съ който ме опълномощаваха предъ екзархията да представя исканията на Ц. К. Представихъ списъкъ на около 70 лица, които тръбаше да се назначатъ.

На началника на отдѣлението Лазарова въ кабинета му азъ прочетохъ пълномощното на Ц. К., скжсахъ го предъ него, изхвърлихъ парчетата презъ прозореца и му дадохъ срокъ три дена да изпълни всичкитѣ наши искания, или, ако искатъ, да ме предадатъ на тур-

ската полиция. Лазаровъ се уплаши, каза ми, че той е началникъ, че той не отговаря, че екзархътъ решава и пр. та да ида да говоря на екзарха. Той знаеше, че ние нищо не ще направимъ на екзарха. Искаше да се направи отговоренъ цълния училишънъ отдѣлъ, но азъ и това не приехъ, а него, Лазарова, правъхъ лично отговоренъ. Подиръ два дена отидохъ за отговоръ. Уплашенъ; Лазаровъ ми каза: „Отъ менъ вече не искайте нищо, защото азъ си давамъ оставката и си тръгвамъ за България“. Азъ си повторихъ искането и го посъветвахъ да го изпълни, а да не си дава оставката. Ако настоява, поискахъ да ми каже, кой му е намѣстникъ, защото сѫщото искане се налага на намѣстника. Всичките чиновници въ екзархията, да защитатъ Лазарова, бѣха заявили на екзарха, че или ще вземо мѣрки и ще спаси Лазарова или всички ще си дадатъ оставките. Комсиевъ, чиновникъ въ екзархията, делегатъ отъ вънкашното министерство, контролеръ въ екзархията, веднага, щомъ ме видѣ, избѣга въ София. Екзархътъ веднага изпрати Мишева въ София та този заедно съ Комсиева, който е билъ опълномощенъ отъ екзарха, да действуватъ предъ българското правителство да ни стегнатъ, да освободятъ екзархията отъ нашия натискъ, да я спасятъ. А нашето искане тѣ представиха като съсипване на екзархията. Отъ София имъ съобщили, че не могатъ нищо направи и, види се, имъ внушили въ Цариградъ да държатъ примирително поведение и да избѣгватъ крайности. Най-сетне се срещнахъ съ екзарха да уредимъ въпроса. Той косвено ме покани чрезъ чиновниците, тѣ ми загатваха, че Негово Блаженство би ме приелъ, а сир. че би взель отговорността върху си. Но азъ отбѣгахъ това, той да вземе отговорността. Като се срещнахъ, екзархътъ говори съ мене на дълго и широко. Впечатлението ми бѣше това, че екзархътъ си пази

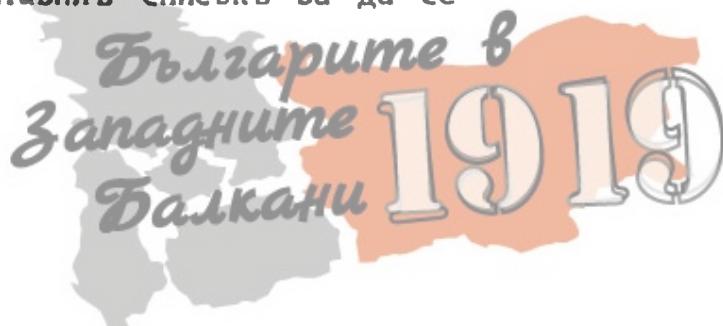

съвсемъ неотстъпчиво каузата на екзархията въ Малорека като единственъ ръководителъ на духовно-обществения животъ тамъ. На тая почва той не се показваше наклоненъ да направи каква годе отстъпка. Така напр. азъ искахъ нѣкой учителъ да бѫде еди где си, а екзархътъ възразяваше напр., че тоя учителъ билъ провиненъ въ нѣщо си тамъ понапредъ и че не можелъ тоя учителъ да бѫде тамъ. Азъ му доказвахъ, че интересите на организацията сега стоятъ по-горе отколкото престигътъ на екзархийските чиновници и че предъ тия интереси на организацията той трѣбва да жертвува още дребни работи на чиновническата дисциплина. Това всичко му се виждаше много крайно, цѣлъ превратъ. Той самъ призна, че неговите хора сѫ вече 45% въ наши рѣце, но защо съмъ азъ дошелъ и тукъ въ Цариградъ да му разбѣрквамъ работите? Най-сетне азъ му казахъ откровено, че ще заставимъ екзархията да изпълни исканията на организацията, именно като ще му сплашимъ чиновниците въ екзархията, които ще напустнатъ екзархията, ще сплашимъ и изпѣдимъ учителите, които сѫ противъ насъ съ екзархията, ще внушимъ на учениците да напустнатъ гимназията и пр. и тѣ ще напустнатъ. Доказвахъ му, че младежъта е вече въ наши рѣце и че интересите на екзархията трѣбва да отстъпятъ на нашите интереси. По принципъ ние сами искаемъ да спазимъ черковно-учебното дѣло, външно и че ще помагаме на екзархията, колкото за туй, но екзархията трѣбва вече да върви подире ни; назадъ да повърнемъ течението е невъзможно. Екзархътъ се опита да защити еволюционната дѣйност на екзархията предъ революционната, че черковно-учебното дѣло е спасило България и пр., че революц. дѣло носи само разрушение. Азъ му доказвахъ обратното. Не можеше да ми оспори, че революционното дѣло у насъ се явява стъпка по-горе надъ

черковно-учебното дѣло и че той фактъ вече се налага. Моятъ доводи бѣха много категорични, превратаджийски. Найсетне екзархътъ удари на друга тема: „Не съмъ ли и азъ патриотъ, джанъмъ, не служа ли азъ толкова време на тозъ народъ, защо да се вършатъ тия работи безъ да зная азъ?“ и пр. Разбрахъ, че екзархътъ иска да знае нишките на дѣлото. Тогава разбрахъ и че първата идея да се роди революционното „Братство“ се е родила въ екзархията, може би въ главата на екзарха. Азъ му доказвахъ, че заради неговото положение ние тръбна нарочно да отбъгваме да го посвещаваме въ тия работи. Но той не се убеди, все остана на мнението, че той може да знае и да биде дори полезенъ, а въ същностъ, че би тръбвало нишките на дѣлото да бждатъ въ неговите ръце. Той се оплакваше, че българското правителство съ акцията отъ 1895 година е побъркало на дѣлото му въ Македония, че всичко туй му прѣчи предъ турското правителство и пр. Опасаваше се отъ нашите младежки увлечания, че може да рухне всичкото дѣло на екзархията. Азъ бѣхъ екзалиранъ, немалко рѣзко говорихъ, дълбоко убеденъ, че нашето дѣло е право и искахъ на право отъ екзарха да биде уменъ, да не преследва нашата кауза. Повтаряхъ му, че ние сме вече силата въ страната и апелирахъ къмъ неговото благоразумие, за да се избѣгнатъ стълкновения. Екзархътъ понижи тона и мълкна. Азъ се простихъ съ него съ убеждение, че все ще успѣя въ мисията си.

Между туй Лазаровъ напустна Цариградъ още докато бѣхъ тамъ. Азъ стояхъ тамъ 40 дена. Ризовъ преди мене, на пътъ за Скопье като търговски агентинъ, се отбилъ при екзарха и се представилъ като задълженъ отъ В. К. и отъ правителството да представи искания на В. К. Той представилъ списъкъ за да се

премѣстятъ нѣкои учители, а други да се назначатъ. Бѣше представилъ списъкъ отъ В. К., споредъ който между друго Dame да не бѫде въ Солунъ, азъ да не съмъ въ София, ами чрезъ българското правителство да ме накаратъ та да ме назначатъ учитель. За Скопско се произнесълъ за нѣкои лица и поискълъ други да отидатъ. Екзархътъ ми представи тоя списъкъ, но азъ казахъ, че не го признавамъ, понеже само Ц. К. има право да прави такива списъци, а не В. К. Тогава разбра екзархътъ, че азъ не съмъ добре съ Ризова, та тогава почна екзархътъ чрезъ Селджобалиевъ да ми внушава да съмъ приемълъ да ме назначатъ за инспекторъ въ Скопско та да парализирамъ действията на Ризова. Екзархътъ не обича Ризова и той го е приель само по длъжностъ, но вжтрешно той се боялъ да не би Ризовъ да се изтъква много и да не би да парализува ролята на екзархията. Екзархътъ се бои отъ всѣкиго, който би могълъ съ нѣщо да намали неговия престижъ на единственъ авторитетъ. Изобщо Ризовъ, като агентинъ, въ очите на екзархъ е билъ неприятенъ и той се боялъ отъ неговата дейностъ. Затова фактътъ, че азъ оспорвахъ правото на Ризова и на В. К. да се бѣркатъ въ учебното дѣло въ Македония, въ сѫщностъ бѣ приятенъ на екзархията та се осмѣлиха да ми предлагатъ открыто да парализувамъ Ризова въ Скопско: „Кой знае каква работа ще върши тоя хитрецъ!“ — каза Селджобалиевъ. „Негово Блажество веднага би те назначилъ“. Много обвиняваха Ризова, че е способенъ да подкопава екзархията главно съ авторитета си на агентинъ на българското правителство. Екзархътъ много скжпи за своите права и по отношение на българското правителство. У Стоилова личеше, че единъ отъ мотивите за да праша агенти бѣше наистина страхътъ отъ насъ, но и страхътъ, че екзархията може да подвежда българското прави-

телство. Екзархътъ за това винаги зле е третиралъ всички чиновници, които съм му били натрапени отъ българското правителство. И Лазарова той зле е третиралъ, понеже бъше му изпратенъ отъ Стамболова. Дълго време не искалъ той да приема Лазарова и сетне той нарочно въпелъ редъ, че по учебния отдѣлъ всичко се преглежда и подписва отъ екзарха. Такъвъ е екзархътъ. Най-после по въпроса, за който бъхъ дошелъ, чиновниците разбраха, че екзархътъ не ще съмѣ да се противи и приска нащите искания – списъка.

Сояхъ тогава въ Цариградъ съ хитрувания, кое по разии хотели, кое въ Буюкдере, кое въ кѫщата на Селджобалиевъ. Бъхъ останалъ безъ пари. Тогава стана освещението на черквата въ Цариградъ. Дойдоха сума гости отъ София. Азъ се прикрихъ отъ тѣхъ. Но Николаевъ, учитель-управителъ на хора, ме видѣ и се вцепени. Ходихъ на Халки, тамъ бъше Величковъ. Тамъ Величковъ ме препоръжа на единъ хотелъ. Бъхъ съ голѣма брада, зле облѣченъ. Слугата подозрително ме изгледа. Тогава имаше силно преследване противъ арменците. Съобразихъ, повикахъ господаря: „Ще те направя резилъ предъ единъ твой приятель, прати ме тукъ Величко ефенди, твой приятель, а ти си ми далъ такава лоша стая“. Щомъ разбраха, че съмъ българинъ и пр., заинтересува се оня гъркъ-спекулантъ, попита, ще ли дойдатъ много българи за освещението на черквата. Той взе да ме моли да му доведа българи мюсюлмани и ми даде по-добра стая и храна. Куртулисахъ. Величковъ бъше тогава министъръ.

Съ параходъ заминахъ отъ Цариградъ за Варна, пакъ съ непрегледанъ паспортъ. Върнахъ се въ началото на септемврий. Отъ тогава стана обичай въ организацията, че Ш. К. за по-главни сили представяше преди началото на учебната година списъкъ въ екзархия-

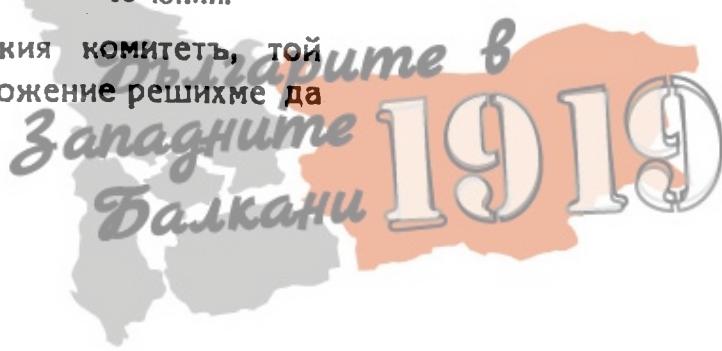

та. И сега тоя обичай върви. Но и тогава екзархията не изпълни всичко, що искахме; не всички сили, означени въ списъка, бъха назначени, но главното се изпълни: тогава се готвѣше всеобщъ крахъ, Дамета бъха вече уволнили и пр. та се предвари.

Подиръ въстанието екзархътъ пакъ взе нишката въ свои ръце, а миналата година вече имаше за първъ пътъ генерално уволнение на замѣсенигъ, и всѣкакъвъ опитъ, за да се спре това, нѣмаше да има успѣхъ, защото организацията вече нѣма авторитетъ. Не е работа да стреляшъ. Тогава бѣхме сила, тогава Стоиловъ бѣше казалъ на Мишева: „И ние тукъ не можемъ се разправи съ тѣхъ, гледайте да се разправите съ миромъ“. Азъ винаги съмъ държелъ тактиката да избѣгваме взимания давания съ правителството, поради което имъ по-вече импонирахме. Имаше подканвания за срещи съ княза. Паисий, калугеръ въ Рила, ни загатваше за това, но ние съ Дѣлчева имахме принципъ: „далече отъ официални личности“. Съ това много постигнахме. Сетне, като дойдоха Матовъ и Татарчевъ, министъръ Даневъ поискъ среща, за да се срещне Татарчевъ съ графъ Ламсдорфъ. Ризовъ, Ляпчевъ, Карайовевъ и др. налягаха. Азъ и Дѣлчевъ се възпротивихме, защото съ това се измѣняваше цѣлата дотогавашна наша тактика. Азъ винаги бѣхъ да импонираме съ мистериозността на нашата организация, да избѣгваме насилия. Ни една смрътна присъда не съмъ подписанъ! И съмъ препоръчвалъ винаги да се въздействува съ други доводи, безъ тероръ. Терорътъ е тероръ, когато действува като плашило само съ името си, а той става опасно оружие за самитъ насъ, щомъ дойде да се прилага.

10 юни.

Ние бѣхме наредили Сарафовския комитетъ, той бѣше нашъ продуктъ. При това положение решихме да

вземемъ комитета чрезъ наши съчувственици, ние да си останемъ отдѣлни, а той ще си бѫде В. К. Дружествата съмѣтхме да ги реорганизираме, да иматъ предъвидъ чисто революционна кауза. Предварително се споразумѣхме съ новите членове на комитета, че ние ще имаме право да участвуваме въ заседанията на комитета; ние нѣма да взимаме отговорностъ за това, което ще върши В. К., но всичко ще става съ наше знание и съгласие. Отъ своя страна ние обещахме подкрепа съ по-енергични и по-предани хора, дошли отъ вжтре, съ които да се съживи дѣятелността на комитета, особено въ провинцията. Така и стана. Подби се съ това авторитетъ на тукашните македонструющи.

Моя идея бѣше да се намѣри измежду македонструющи нѣкое по-авторитетно лице, сѫщевременно и доближено до нашите идеи, за да бѫде избрано за председателъ на комитета. Още не се осмѣлявахме да дадемъ всецѣло В. К. въ рѣшетъ на офицерчетата. Цончевъ още не се решаваше да си даде оставката и да стане председателъ; ние тогава щѣхме да го приемемъ. Съ цѣль да намѣримъ подходно лице и да подгответъ почва за новия комитетъ, азъ предприехъ една дѣлга обиколка по южна и северна България, по-всички градове. Вербувахъ нови сили; гдето имаше македонецъ, пожелахъ да се запозная съ него и да го изпитамъ за да зная, на кого може да се облегнемъ. Не можахъ да намѣря нито едного, който да сподѣля моите взглядове и да се съгласи всецѣло на революционно дѣло. Всички одобряваха, но себе си не ангажираха. Гледището имъ бѣше, че организацията тукъ е безсилна, и не имъ се вѣрваше, че тая организация тукъ ще може да се съживи до степень, щото да стане туй, което очаквахъ. Изобщо революционното дѣло имъ се виждаше утопия. Даме и Ризовъ не допускаха, че ще може да

се засили дейността на комитета, че обществото ще се заинтересува толкова за дългото, че ще можемъ да пласираме заемъ дори до 50 хиляди лева. Ризовъ казаше, че той първъ ще ни ржкоплеши на публично място, ако успеемъ да съберемъ 50 хиляди. Общо безвънрие. Азъ подканихъ всички по-видни македонци въ провинцията, които бъха пряко или косвено замесени въ работите на македонското дъло, и претърпяхъ фияско. Всекой, който колкогоде държеше за себе си, не искаше да се ангажирва, да става съмъшенъ. Въ Шуменъ и Варна имахъ дълги и широки разговори съ подполковникъ Стефанъ Николовъ и съ Янковъ, за да видя могатъ ли да заематъ председателския постъ. Впечатлението ми бъше, че не отговарятъ на изискванията ни. Николовъ ми направи впечатление на човекъ тежъкъ, съ слабъ умъ, а Янковъ на човекъ лекъ. Въ Разградъ подканихъ Славчeta Бабаджановъ да стане председател на комитета. Все бъше по-старъ отъ Бориса и Бозукова, които си даваха кандидатурата. Азъ отначало не искахъ тъхъ, не искахъ да имъ довъря председателството, азъ търсехъ честенъ човекъ, щогоде съ положение въ обществото, съ известна тежестъ. Поканихъ Паунчева, който бъше учитель въ Варна; отказа ми прямо още въ началото като негоденъ. Подканихъ Панова (Кушевъ) отъ Видинъ, адвокатъ, велешанецъ. Поканихъ доста настоятелно Димитъръ Благоева, социалиста (водителя на социалистите). Азъ не гледахъ, какви сѫ му убежденията, ами търсехъ честенъ човекъ. Поканихъ Иванова (Иванъ Иваничъ, „Чамовата дъска“) адвоката, отказа. Всички ми отказаха, отъ безвънрие, защото имъ се виждаше рисковано това. Неподходна бъ работата за тоя калъпъ хора.

Оставаше да се задоволимъ съ офицерството отъ 1895 година. Азъ мислехъ отъ тъхъ да вземемъ въ

комитета по-малко, за да ги използваме по-прямо въ работа. Офицерите си настойкаха да се смѣсимъ та азъ да взема председателското място. Не се съгласихъ. Бориса предпочитахме предъ Бозукова, като по-постояненъ. Много приятели бѣха се пръснали низъ провинцията да подържатъ нашата програма и нашата листа за предстоящия конгресъ. Нашата листа бѣше подгответена по списъкъ. Па и на конгреса се поведе агитация и се прие нашата листа безъ опозиция, благодарение на неблагоразумието на състава на комитета, въ който бѣхте и Вие. Сарафовъ излѣзе на чело. На всички очи бѣха у насъ, не гледаха толкова, кои ще бѫдатъ въ комитета, а всички се утешаваха съ мисълъта, че отъ сега нататъкъ В. К. ще работи въ съгласие съ насъ, Ц. К.

Въ началото на комитета нашето съучастие бѣше пълно. Работитѣ почнахме на чисто другарска основа съ уговорката, че тѣ ще фигуриратъ въ България, но че опората, крепостъта ще бѫдемъ ние. Офицерството въ началото нищо не предприемаше безъ наше знание и съгласие. Самъ Борисъ казваше: „Ние сме фирмата, а Гьорче е комитетъ“.

Започна се работа съ голѣма вѣра, че ще съживимъ България. Бѣше настѫпило пълно мъртвило по македонските работи. Вънкашните хора не вѣрваха, че тукъ организацията може да се съживи, да стане жизнеспособна и дееспособна. Съ силна вѣра и енергия, че ще постигнемъ това, което другите мислѣха за непостижимо, се впуснахме въ работа прямо къмъ целта: почнахме да разширяваме организационната мрежа чрезъ запистване повече членове въ мястни дружества и съ пласиране заема. Първоначално главно разчитахме на дружествата, мислѣхме, че само отъ членски вносъ ще можемъ да получаваме нѣколко стотинъ хиляди лева. Даже

отъ вестника очаквахме 50 дори до сто хиляди лева, — вървяхме, че ще го разпространимъ до последната колиба. Съ такава въра и енергия се предадохме на работа. За да дадемъ признакъ на животъ, нарочно искахме съ бързи разултати да направимъ впечатление. Добра бъше дружбата: тъхната млада енергия, съединена съ моята опитност и съ моя тактъ. Да бъхме все тъй задружно продължили, много добри щъха да бждатъ резултатите.

Най-напредъ си раздѣлихме България на участъци, ние самитъ лично да излѣземъ по България главно за пласиране на заема и за реформиране на дружествата. Съставитъ всѣкажде тръбаше да се измѣнятъ за да ги подпълнятъ по-млади, по-енергични хора. Резултатитъ отъ дружествата не бъха голѣми; по-голѣми бъха отъ заема.

Скоро се създаде въ България съвсемъ друга атмосфера въ полза на македонското дѣло. На всѣкажде много радостно се посрещна нашата дружба съ В. К., това бъше основата на новата сила, съ която комитетътъ тукъ се почвствува. Нѣмаше отъ начало опредѣлено решение за прилагане терористически срѣдства, а само по себе си то си излѣзе като резултатъ на разпалени работници, а сега и като срѣдство на нашитъ агенти. Правителството на Радославова още отначало погледна легко на това и полека-лека подиръ отпадъка на първия искренъ поривъ у нашитъ по-добри агенти то се обрна въ система, изроди се вече и почна да тежи на обществото. Длъжностъ бъше на В. К. да го премахне или да го тури въ рамки. До една година работитъ вървѣха въ обществото по този пътъ съ добри резултати, материални и морални. Въ първия конгресъ следъ една година ние излѣзохме съ единъ бюджетъ отъ 450 хил. лева. А също вече и въ редоветъ на подръжни-

цитъ на комитета имаше хора, които по обществено положение можеха смѣло да се мярятъ съ членовете на бившия В. К. Отчетътъ, съставенъ отъ мене, почна да го чете Борисъ, но не можа да го чете и азъ продължихъ. Пръвъ пътъ азъ и Дѣлчевъ присъствувахме на конгреса. Всички бѣха доволни отъ нась, посрещнаха ни съ ржкоплѣскания. Приходъ 450 хиляди! Кой можеше да противоречи?! Ляпчевъ бѣше тамъ, но повече мълчеше, макаръ че все се стремѣше да прокара националенъ и политически елементъ въ решенията, но не успѣваше, защото течението бѣше въ наша полза, — бурно и решающе. Тогава се оформи превратътъ отъ старите положения на В. К. къмъ нашите искания, че и тукъ емиграцията трѣбва да пригърне пътя на революцията; еволюционниятъ, дипломатическия пътъ на тукашната организация вече се прогласи изоставенъ. Азъ бѣхъ на върха на щастието: това, що искахъ и проповѣдвахъ, виждахъ осѫществено. Тогава конгресътъ прие преработения отъ менъ уставъ и правилникъ на тукашната организация въ духа на казаната идея, че тукъ се прегръща революциониятъ пътъ и се дава предимство на вѫтрешната организация. Това бѣше грамаденъ успѣхъ на македонското дѣло; революционната идея бѣше вече прокарана и въ тукашната емиграция. Това азъ въ течение на години опорита борба проповѣдвахъ, — борба съ В. К., който искаше само да дипломатствува и да води първа роля. Азъ мислѣхъ, щомъ това се прие тукъ, то ще даде силенъ потикъ вѫтре, ще тласне революционното дѣло напредъ като ще спомогне и съ материални срѣдства. И това се постигна, само че отъ голѣмо засилване дори се форсира движението па и въстанието стна преждевременно. Да не бѣше се засилилъ В. К. презъ време на Сарафовския комитетъ, не щѣше да има ново форсиране, но сигурно е, че

и вжтре нашата организация много вяло щѣше да върви. Не можеше да се каже, че щѣхме да можемъ да излѣземъ отъ фазиса на проповѣдитѣ къмъ истинска революция безъ тая помощъ, която ни идѣше отъ тукъ, морална и материјална. И да не бѣше емиграцията тукъ създала организацията съ В. К. на чело, ние щѣхме да я създадемъ.

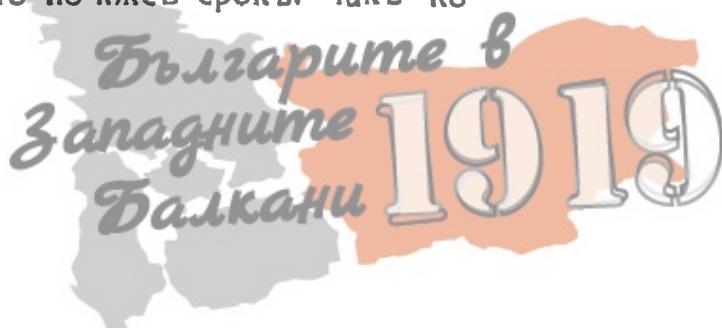
XII.

Планът за съвместна дейност се разстройва поради късогледство отъ дветѣ страни. — Тайно решение на офицеритѣ постепенно да взематъ В. О. въ свои ръце. — Първите действия на В. К. за да се приложи това решение. — Сарафовъ лекоумно се довѣрява на Фитовски, турски шпионинъ. — Предателството на Фитовски. — Разногласия между Петровъ и Сарафовъ. — Нелоялно отношение на В. К. спрямо Ц. К.

Безъ България не можехме да минемъ. Азъ искахъ да канализирамъ тукашната сила да се слѣе съ насъ, но произлѣзоха конфликти, защото отъ една страна наши хора се указаха педанти като искаха щото тукашните дейци напълно да се отъждествятъ съ вжтрешните по възгледи и приёми, и обратно тукашните почнаха упорито да противопоставятъ своето пъкъ чисто българско държавно гледище. Това бѣше късогледство и отъ дветѣ страни. Ние искахме хемъ да имаме широката печалба, материјалъ и хора отъ тукъ, хемъ искахме съвършено да ги подчинимъ на нашата дисциплина. Азъ го знаехъ, че това тамъ лесно да се постигне е невъзможно, но гледахъ колкото се може повече да използвуваме емиграцията за нашето дѣло. Когато следъ една година до 20 души офицери пожелаха отъ тукъ да идатъ вжтре, съгласихъ се по принципъ, но искахъ и имъ съветвахъ да отидатъ не вкупомъ, за да не изглежда, че тѣ завладяватъ, че тѣ внасятъ новъ духъ, а да идатъ по двама,

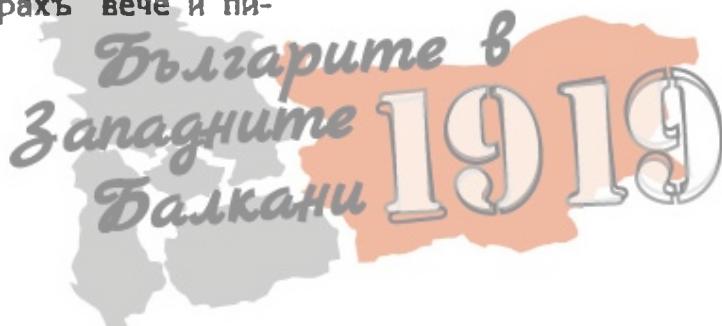
по двама въ различно време въ различи места, по-лесно да се асимилиратъ съ нашите дейци, да не внасятъ отведенажъ голъмо различие за да може да работятъ. Щъше да излъзе съмъсване на тукашни и тамкашни сили, взаимодействие, пълно, естествено сливане. Но не усвоиха тази мисъль, кое че не я разбираха, кое че бъше мъжко да се реализува, защото не всъки можеше да отиде до това самоотрицание, щото да влъзне въ чета, да живее на общи начала съ четниците, да забрави семейство, да се освободи отъ класовото си възпитание и предразсъждъци. Офицеритъ все бъха обладани отъ тия свои недостатъци, и затова дойдохме до идеята да опитаме съ фелдфебели. Ние и по-напредъ търсехме най-голъма опора въ млади, демократични сили, и такива сили проводихме. Но отъ вждре се почувствува нужда отъ боеви хора. Претенциозността на офицеритъ бъше пръчка. Фелдфебелитъ бъха съ по-малки претенции та по-лесно можеха да се сливатъ съ тамкашни наши работници безъ да се поражда различие на външни и вжтрешни. Поканихме и офицери да идатъ така поединично, но тъ отказваха, защото то не се съгласяваше съ тъхната интимна тенденция, която азъ веднага схванахъ. Още когато комитетътъ предварително се съставяше, Сарафовскиятъ, двадесетина души офицери отъ замъсенитъ, въ това число и другаритъ отъ комитета начело съ Цончевъ, Янковъ и подполковникъ Николовъ, сж се събрали на частни съвещания безъ мене и Дълчева, тайно, и сж взели общо решение, щото организацията вждре да се вземе отъ офицери, а Ц. К. така сжшо да мине въ ръцетъ на офицери вждре, и като се постигне това, генералъ Цончевъ да си даде оставката и да вземе председателско място въ В. К. та цъллото освободително дъло да падне въ офицерски ръце и офицеритъ да произведатъ въстание въ колкото по-късъ срокъ. Чакъ ко-

гато Борисъ се отцепи отъ Цончева, ми изповѣда туй, което азъ го знаехъ и по-отколе. Тѣ си скроили и планъ, какъ да стане въстанието: да раздѣлятъ Македония на 14 въстанически окръга подъ шефството на 14 офицера и другиunterъ-офицери, а генералъ Цончевъ тукъ всичко да подготви за въстанието и съ голѣми сили отъ тукъ да нахлуе въ Македония, значи като въ 1895 година съ разлика, че ще иматъ подръжката и отъ вжтре. Главно е, че и тогава тѣ сѫ си имали недовѣрие въ дееспособността на вжтрешното население та всичката си надежда базирали на тукашнитѣ запасни, които тѣ като доброволци биха повели.

Азъ тамъ се излъгахъ въ началото, когато подкрепихъ офицеритѣ, че не бѣхъ разбралъ особената класова психика на офицеритѣ, че тѣ не сѫ въ състояние нищо да вършатъ безъ да намѣсятъ своите класови наклонности. Бѣха задължили Сарафова и другаритѣ съ чисто завладѣтелска мисия, именно тукъ тѣ да взематъ организацията въ свои рѣже и да можа да я крепятъ и въпрѣки мене и Дѣлчева, да ни направятъ излишни, а вжтре да вмѣкнатъ офицери и други военни сили, та да може комитетъ единъ день отъ тукъ да превземе В. О. по общъ планъ. Всичко това е трѣбвало да се върши тактично, да не го забележимъ ние, защото били увѣрени, че ние нѣма да го приемемъ, ако излѣзатъ открито. Затова — съ хитростъ та да ни се наложатъ единъ день. Система на изиграване. Тѣ сѫ били въ едно увѣрени, че тѣ само най-добре могатъ да освободятъ Македония, а играло е роля и класовото офицерско честолюbie, тѣ да го извѣршатъ.

Борисъ въ едно събрание, въ което присѫствуваха Цончевъ съ 18—20 офицери, азъ и Дѣлчевъ, се изпustна да каже, че всѣки поручикъ може да бѫде министъръ, такива били тѣ умни. Това взъ го разбрахъ вече и пи-

такъ Цончева, сподѣля ли това мнение на Бориса. Той смѣнка, — хитрецъ.

11 юни.

Азъ разбрахъ за това тайно решение отъ Давидова въ разговори, отъ Гаруфалова, а напълно го разбрахъ отъ полковникъ Янковъ въ една среща между насъ — мене и Дѣлчевъ и офицеритѣ. Янковъ бѣше доста глупавъ и се издаде. Азъ го предугадихъ това решение по мѣркитѣ, които тѣ взимаха и препоръжчваха да се взематъ още първите месеци, видѣхъ тѣхнитѣ желания въ общи черти. Въ писмата си до другаригъ въ Солунъ съобщавахъ за тия свои разкрития. Изобщо пишехъ дѣлги писма тамъ, въ които имъ рисувахъ по-подробно цѣлата тукъ ситуация та изобщо рисувахъ хората, фракциитѣ и пр., за да могатъ си представи тукашното положение, — освѣтлявахъ ги всестранно. Съ три шифъра едновременно азъ тогава свободно си пишехъ както съ обикновено писмо. Така редовно ги освѣдомявахъ отъ деня на дохождането ми въ София до деня, когато ги заточиха.

На конгреса се преизбра сѫщиятъ комитетъ; само на място Бозукова се избра Саракиновъ. Конгресътъ пакъ даде директива: опълномощава В. К. да бѫде въ вѣрзка съ вѫтрешността; прегръща революционната дейностъ. Предвидѣ се за ония суми, които се харчатъ въ вѫтрешността, да не се разгласяватъ, а една комисия да преглежда смѣткитѣ и само да съобщава на конгреса, правилно или неправилно сѫ изразходвани.

Предварителната уговорка ни бѣше, че сношениета съ вѫтрешността ще ставатъ чрезъ мене и Дѣлчева; ние ще водимъ кореспонденцията съ пограничнитѣ вѫтрешни околии и съ Ц. К. Вѣнъ отъ дружествата на В. К. въ пограничнитѣ тукашни околии ще имаме свои специални хора, които ще работятъ съ вѫтреш-

ността и които ще зависятъ отъ мене и отъ Дѣлчева. На другарска основа щѣхме да държимъ въ течение В. К. за всичко, що има да се върши и що се върши вжtre. Този редъ бѣше по взаимно съгласие приетъ и протоколно одобренъ. Цельта ми бѣше, да не става фор-сиране, но да си остане такава практика, защото не изключвахъ възможността да дойде утре другъ съставъ на В. К., съ който не бихме могли ние, вжтрешнитѣ да работимъ.

Щомъ още първите добри резултати се получиха следъ първата обиколка, а това бѣше 2—3 месеца следъ като се установихме (конституирахме), още въ началото азъ забележихъ признания, по които се виждаше, че офицеритѣ почватъ да прилагатъ тайното съглашение.

1-во. Момчета отъ вжтрешността, които идваха тукъ, понеже трѣбаше да ги издѣржа В. К., Сарафовъ и Сie пожелаха да зависятъ тия момчета отъ тѣхъ, а не отъ мене и Дѣлчева, както бѣше уговорено. Тѣ трѣбаше само да събиратъ пари и да ни помогатъ, а ние ще имъ помогнемъ да ги събератъ тукъ; тѣ не бива да се бѣркатъ въ вжтрешнитѣ работи, както искаше В. К.. Почнаха да даватъ на момчетата прелъстителна издѣржка, не въ духа на дотогавашната наша практика, за да ги предразполагатъ къмъ себе си. Напр. почнаха да даватъ заплата по 60—100, дори и 150 лева месечно. Първите ни стѣлкновения бѣха по тоя въпросъ. Момчетата по-напредъ се напредварваха, кой повече да гла-дува, кой повече да покаже самоотречение, а сега почнаха да си завиждатъ, кой повече плата получава. Следствие на туй бѣше, че момчетата, които идѣха отъ вжтрешността, почнаха настоятелно да искатъ голѣми помощи и заплати — има-нѣма. Тоя развратъ го предвидѣхъ. И наистина вжтрешнитѣ момчета тогава се раздѣлиха на две: морално по-слабитѣ приеха плати, а

по-якитъ не приеха и си отидоха вжтре. Така напр. Черньо Пъевъ и Михаилъ Попето въ първата среща съ офицеритъ, когато имъ се направиха предложениятия, че ще имъ се даватъ пари за да се обличатъ добре и други срѣдства, тѣ се възмутиха, демонстративно напустнаха канцеларията, взеха си пушкитъ и заминаха вжтре.

И самиятъ Дѣлчевъ, като видѣ тѣзи работи, възмути се, и като нетърпѣливъ замина вжтре безъ да имъ каже даже сбогомъ, а остави мене да се разправямъ съ тѣхъ. Борисъ бѣше главата въ тия тенденции къмъ разкошства.

Въ това време стана убийството на Михайляно и Фитовски. Дѣлчевъ бѣше заминалъ, а азъ въ Бургасъ събирахъ пари. Бѣхъ изходилъ Хасково, Харманли, Ямболъ, Къзълагачъ, Бургасъ. Борисъ бѣше за сѫщата цель въ Русе. Нѣкой си Фитовски, както после се разбра, турски шпионинъ, нарочно, види се, прехвърлилъ се презъ Дунава въ Русе, срещналъ се съ Бориса, представилъ му се за македонски патриотъ, изпиталъ го да ли му трѣбатъ пушки, и като му потвърдилъ Борисъ туй, питалъ го, какви пушки ни трѣбватъ. Покрай това узналъ отъ Бориса и други нѣкои работи, ужъ съ цель да ни услужи. Обещавалъ му, че може да достави отъ Ромъния колкото искаеме пушки, защото ужъ билъ въ връзка съ нѣкои високи голѣмци въ Ромъния. Борисъ му повѣрвалъ, съгласилъ се, скроили плана и му препоръчалъ свои хора—Капитанъ Търлевъ, пожарень командиръ въ Русе, поручикъ Софроний Стояновъ, поруч. Камбуровъ — и му е далъ, струва ми се, и нѣкаква сума пари като авансъ. Лекость у Бориса. Следъ малко време турското комисарство съnota протестира предъ бѣлгарското правителство заради домогванията на комитета да доставя пушки отъ Ромъния, и излага всички ония работи, които Борисъ на Фитовски е говорилъ. Излѣзе, че

Фитовски е билъ турски шпионинъ, дошелъ отъ Цариградъ въ София, седне заминалъ подиръ Бориса въ Русе и тамъ всичко, що узналъ, доловилъ на турското правителство. Всичко туй Борисъ на своя глава и на своя лична отговорност бѣше го вършилъ. Ние бѣхме тогава пръснати. Бозуковъ бѣше тогава въ Коприщенско. Въ сѫщото време нѣкой си студентъ Тодоровъ, българинъ отъ Букурещъ, препоръчалъ се Борису за македонски патриотъ, и Борисъ веднага повѣрвалъ и го упълномощилъ да иде въ Букурещъ и да образува комитетъ, като му бѣше препоръчалъ и лицата, които азъ и Борисъ преди две години бѣхме вербували тамъ за нашата кауза. Щомъ се върналъ Борисъ тукъ, безъ да ме дочака да се върна отъ Бургасъ, изпраща две-три момчета отъ вѫтрешните (още нѣмаше ткашни момчета, вербувани за терористи) на чело съ Никола Митевъ да убиятъ Фитовски въ Букурещъ. Никола Митевъ бѣше добра сила, отличенъ работникъ отъ Кукушъ. Препоръчилъ ги Борисъ до сѫщия Тодоровъ, и следъ убийството полицията залая Тодорова и този обади момчетата, разкри цѣлата работа и разкри всичките планове, за каквите Борисъ му бѣше говорилъ като бѣ преувеличили много работи, за да изпроси за себе си милостъ отъ правителството. Азъ бѣхъ въ Бургасъ; и вестниците грѣмнаха, четохъ имѣ ата на момчетата. По тоя поводъ имахме съ Бориса разправия за момчетата; особено за Митова ни бѣше жалко, който владѣеше изкуството на бомбитѣ — да ги прави, а това бѣше за насъ много важно. Имахме разправия и по разни въпроси, напр. какъ така Борисъ изпраща мои вѫтрешни момчета по работа вънъ отъ вѫтрешните работи. Отъ тогава Борисъ захвана все по-често да си служи съ наши момчета въ името на заплатата, която даваше. Тоя развратъ и това отстѣпление отъ договора много ме загрижваше.

2-ро. Казахме, че съ Ц. К. ще водя азъ кореспонденцията, а тукъ въ България ще я води секретарътъ Ковачевъ. Чрезъ Бозукова комитетътъ се опита цѣлата кореспонденция и съ вѫтрешността да съсрѣдоточи въ рѣцетъ на секретаря Славчо Ковачевъ. Тенденцията на това искане бѣше вече явно издаване на скрити намѣрения, именно да направятъ излишно представителството на Ц. К., а тая работа да я върши В. К. Излизаше сѫщо, което искаше по-рано В. К., само сега подъ друга форма. Азъ дълго упорствувахъ, защото ясно разбрахъ това тайно намѣрение, на което придавахъ много голѣмо значение. Води се преписка съ Ц. К. по сѫщия въпросъ, но най-накрай трѣбваше азъ да поотстѫпя предъ видъ на туй, че работитъ иначе вървѣха добре, та да не излизатъ предъ свѣта стѣнки на разногласие. Това стана по споразумение съ другаритѣ въ Солунъ, които решиха, че, добре разбирайки тѣхните намѣрения, да се покажемъ отстѣжчиви за да не си повредимъ чрезъ разногласия предъ хората. Да бѣше Дѣлчевъ тукъ, по никой начинъ нѣмаше да отстѣпя. Но самъ, — трѣбваше; другаритѣ вѫtre бѣха отстѣжчиви, а пѣкъ азъ и тѣй бѣхъ и по-преди отъ другия В. К. много нападанъ заради своята неотстѣжчивостъ. Отстѣжката бѣше тази, че протоколиранитѣ решения на тукашния комитетъ съ мене заедно да ги преписва секретарътъ и да ги изпраща въ Солунъ, но като ги приподписвахъ и азъ. А за себе си азъ си запазихъ частното право да си пиша въ Солунъ и да освѣтлявамъ другаритѣ си за всичко, що наблюдавамъ. Това господа офицерчетата не го разбираха. Тѣ сѫ мислили, че като решаватъ по вишегласие, азъ вече трѣбва тѣзи решения даже да защищавамъ предъ Ц. К. Скоро тѣ си взеха свободата да си пишатъ направо въ Ц. К. и безъ мое съгласие и безъ да приподпиша, каквото си искатъ. Сѫщо такъвъ споръ постепенно се по-

роди за сношенията на пограничните пунктови началници въ България съ насъ. Полека-лека и тамъ поискаша същото право — секретарът на В. К. да се разбира съ тъхъ направо. И тукъ тръбаше да поотстъпя, защото угрозяваха, че ще спратъ изпрашането на оржие вътре. Полека-лека тъ обърнаха тия наши пунктови началници въ агенти на тукашния комитетъ вместо на В. О., както си бъха по-преди. Имахъ спорове по туй. И пунктовите началници скоро се раздѣлиха на две и предъ видъ на материјалните облаги имъ се предадоха всецѣло, напр. Никола Зографовъ, часовникъ, въ Кюстендилъ. А по-самостоятелните само за лице се съгласиха и вътрешно си останаха привързани на В. О., напр. Малешевски въ Дупница, решени да се пазятъ отъ по голѣми попълзновения.

Последва претенция отъ комитета да се сношава направо съ погранични вътрешни околии. Тамъ вече не имъ отстъпихъ и се запази правото щото само Ц. К. да се сношава съ тъхъ. Въпрѣки туй тъ пакъ крадешкомъ си позволяваха да пишатъ направо, напр. дойде писмо за мене отъ вътре, тъ, като ме нѣма мене, прочетать писмoto и си позволяватъ да отговарятъ на писмoto безъ да ме питатъ.

Така тъ отъ самото начало — следъ първия успѣхъ презъ първите 3—4 месеца — опитаха да ни направятъ насъ, като представители на В. О., излишни. Отначало тъ само съ хитрувания, а сегне, като се почувствуваха закрепнала, почнаха и по-агресивно да настъпватъ. Правото, тъ да взематъ нишките въ ръцете си, мотивираха, че комитетътъ давалъ материали за вътрешността. Забравяха, че тъ, офицерскиятъ комитетъ, съществуваха само въ името на нашия авторитетъ, на нашата кауза. Мнозина се примириха съ тоя офицерски комитетъ, особено съ Бориса на чело, само за туй, че азъ и Дѣлчевъ

сме задъ тѣхъ и че не ще ги оставимъ да вършатъ глупости. Ризовъ така се изразяваше.

Тамъ се започна политиката на надиграване, изиграване, дасе издигнатъ първомъ въ наше име, а сепак, издигнати, да почнатъ да прилагатъ не нашата програма, а своята тайна, офицерска програма, която радикално се различаваше отъ нашата. Още тогава, като угадихме всичко туй, тѣ бѣха въ нашите очи измѣнници на нашата кауза, на която се бѣха обещали да служатъ до край. Колкото и да знаехме това азъ и другаритѣ въ Солунъ, трѣбваше да бѫдемъ отстѫпчиви за да не даваме поводъ за нови раздори и взаимни борби, като се решихме само да пазимъ вѫтрешността строго независима. Тѣхното — на офицеритѣ поведение бѣше неморално, измѣническо.

З-то. Още при първите успѣхи съ пари хората почнаха да измѣняватъ първите си понятия за хода на бѫдещата революционна борба. Щомъ се видѣха съ пари и съ положение, щомъ имъ се мѣрна възможността въ скоро време да прехвърлятъ оржие въ Македония, веднага имъ се яви мисъльта да форсиратъ подготовката за въстание, и почнаха да бѣрзатъ съ това въстание безъ да искатъ да знаятъ за нашите предварителни условия по тия въпроси, за принципите на В.О. Азъ пакъ се намѣрихъ въ сѫщото положение, въ което се намирахъ по-прѣди въ борба съ В. К., когато искаха отъ тукъ да форсиратъ въстанието. Азъ бѣхъ въ още по-лошо положение сега, защото бѣхме вече дали възможность на много наши хора и наши съчувственици да влѣзатъ въ прави сношения съ В. К., а пѣкъ предъ свѣта и ние минавахме за съдружници съ тѣхъ.

Още тогава въ главите имъ се бѣха зародили, макаръ и не оформено, онѣзи понятия за революционна борба вѫтре, за времето и характера на въстанието, за

ролята на емиграцията и на България отъ една страна и на В. О. отъ друга страна, за съотношенията на чисто боевитъ елементи на организацията и пр., които после окончателно се оформиха въ Цончевия В. К.

Бозуковъ се изказа, той каза: „Вие ще го готовите въстанието полека-лека, докато то узрѣе за да бѫде „народно въстание“, а пъкъ нпр. азъ ще го подигна самъ, ще нахлюя въ една околия съ една чета, ще произведа скандали, ще проглася въстание като изгоря нѣкое село или нападна градъ, и следъ това щатъ не щатъ ще дигнатъ въстание и другитъ околии; турцитъ ще ви накаратъ най-сетне, и ето ти Бозуковъ подига въстанието. Това бѣше само изразъ, непредпазливъ, на туй, що е било говорено между офицеритъ и що се е вършело въ главитъ на офицеритъ. Началото на върховизма бѣше вече тогава оформлено.

Отначало се церемонѣха поне съ Ц. К., но после почнаха открито да агитиратъ предъ надошлигъ хора отъ вѫтре (войводи, дошли да приематъ оржие и пр.), въ полза на хегемонията на В. К., къмъ който трѣбвало да се обрѣщатъ и отъ който трѣбвало всичко да очакватъ. Особено хората, които тукъ вербувахме да ги изпращаме за вѫтре, винаги на тия хора скришно отъ мене внушаваха да се смѣтатъ за хора на В. К., а не на В. организация. Чини ми се кжде края на първата година па и следъ първия конгресъ нас скоро си бѣха позволили да изпратятъ въ Солунъ секретно отъ мене и отъ Ц. К. нѣколко души съ Александъръ Кипровъ, съ цель да се доближатъ до Ц. К. ужъ като негови хора, да изучаватъ неговитъ намѣрения и работи и да докладватъ тукъ на В. К., — опитъ за да има В. К. представителство тамъ вмѣсто да се сношава съ Ц. К. тукъ чрезъ насъ. Тогава азъ бѣхъ писалъ на Ц. К. едно писмо въ Солунъ, което комитетъ тукъ бѣ хваналъ.

То бѣше частно писмо до Pere Тошевъ, въ което между друго съмъ описвалъ на Перета дволичната роля на офицеритѣ и му отваряхъ очитѣ да не се довѣряватъ и да бждатъ предпазливи. Азъ не знаехъ, че тамъ билъ Алекс. Кипровъ. Кипровите другари се били между туй доближили съ Ц. К., станали довѣрени хора и имали достжпъ до архивата та минало писмото презъ него и попаднало и въ София. Писмото, споредъ мене, не е можело да направи особенъ ефектъ, защото тѣ вече знаеха това мое мнение, бѣхме много спорили, но просто взели това писмо за поводъ да взематъ решение да се отърватъ отъ мене, защото тѣ вече се почувствували силни.

При първите неприятности между насъ и В. К. презъ първите месеци Дѣлчевъ замина, възмутенъ, съ голѣма чета вжтре. Съ него бѣха и старите войводи Кочо Муструка и Кръсто. И Бозуковъ пожела да отиде съ Дѣлчева, и той го прие. Целъта на четата бѣше просто да отидатъ кѫде Солунъ безъ опредѣлена цель. Още по пътя, въ Мелнишко и Демирхисарско, Бозуковъ и Дѣлчевъ помежду си охладнѣли. Дѣлчевъ си агитиралъ между селянитѣ, които се явявали предъ тѣхъ, въ името на Ц. К.; Бозуковъ се почувствуvalъ предъ авторитета на Дѣлчеаъ безъ значение и не се решавалъ да агитира за В. К., да подига неговото значение. Захваналъ да агитира между момчетата за да ги разцепи и най-сетне заявиъ на Дѣлчева, че не може съ него да върви. Раздѣлили се, останали съ него нѣколко тукашни момчета, а другите — съ Дѣлчева. Дѣлчевъ писалъ на Ц. К. да му дадатъ пътъ да мине презъ кѫдето ще, но същевременно описалъ разпрата си съ Бозукова и самия него. Но Бозуковъ, макаръ че е ималъ отворенъ пътъ и миналъ по канала презъ Поройско въ Кукушко, се убедилъ, че безъ Дѣлчева съвсемъ нищо

свое на може да прокара, че агитацията му никой не слуша. Разочаруванъ отъ това, по показанията на нѣкои тамкашни хора, опиталъ се да хване едно богато турче отъ Дойранъ (идея, която отдавна се бѣше мѣркала на нашите тамъ, но не могли да я приложатъ). Бозуковъ не успѣлъ и въ това, върна се недоволенъ отъ Ц. К., недоволенъ отъ приема вжтре, а просто разяренъ срещу Дѣлчева. Това доста разяри и другитѣ офицерчета срещу насъ изобщо, защото, види се, още тогава Бозуковъ е ималъ мисия да сондира почвата за бѫдещите отношения на В. К. къмъ Ц. К. Азъ трѣбаше укротително да действувамъ предъ тѣхъ, да изглаждамъ лошиятѣ впечатления отъ вжтре, за да не се отчайватъ отъ работа. Когато подиръ нѣколко време се върна тукъ и Дѣлчевъ, той съ Бозукова не искаше и да говори, не искаше и да се явява въ комитета. Дѣлчевъ вжтре отъ разговоритѣ си съ Бозукова, отъ неговитѣ претенции и поведението му бѣше дошелъ до сѫщото увѣрение относително тайните намѣрения на офицеритѣ, които азъ по други пѫтища открихъ тукъ. Като си размѣнихме мисли по тоя въпросъ, убедихме се, че еднакво сме се увѣрили, еднакви впечатления сме извлѣкли. Сарафовъ и С-ие бѣха много недоволни, че Дѣлчевъ, като се бѣ върналъ отъ вжтре, не отиде да имъ докладва за своята работа вжтре. Тѣ изказаха открыто тая своя претенция, а Дѣлчевъ, особено като чу това, възмутенъ, отказа даже да идва въ комитета. Пакъ азъ едвамъ можахъ да го убедя да идва поне въ комитета, защото инакъ трѣбаше и азъ да престана да посещавамъ комитета. Дѣлчевъ се съгласи, че не е време за откритъ разривъ, и почна пакъ да идва въ комитета.

XIII.

Недовърнето къмъ офицеритѣ отъ новия В. К. се усилва.— Планът да се изпратятъ офицери въ вѫтрешността се осуетява. — Следъ арестуването на Ц. К. въ Солунъ се прави новъ опитъ отъ В. К. да се наложи на В. О. — Капитанъ Софроний Стояновъ въ Солунъ. — Настроение противъ Гьорчо Петровъ и опитъ да го убиятъ. — Б. Сарафовъ отказва да отстъпли мѣстото си въ В. К. на генералъ Цончевъ. — Открита борба между тѣхъ. И дветѣ партии усилено агитиратъ една противъ друга. — Победата клони въ полза на Цончева.

12 юни.

Нѣколко месеца подиръ установяването на комитета (4—5 месеца), следъ като офицеритѣ се бѣха осетили господари на положението, свикаха тукъ изъ провинцията и София своите съчувствуващи офицери, до 20-тини души на чело съ Цончевъ и Янковъ, да имъ докладватъ, види се, какво сѫ извършили и да си опредѣлятъ по-нататъшната си тактика. Тѣ се бѣха срѣщали на съвещание безъ нась, и, види се, имъ се бѣха оплакали отъ нашата опоритостъ.

Опитътъ съ Бозуковъ, моето опорито дѣржане тукъ и пълното разочарование на Дѣлчева отъ тѣхната лоялностъ, види се, ги бѣха стреснали, та тѣ искаха, види се, да взематъ нови решения та нѣкакъ си да могатъ да ни подействуватъ да отстѣпимъ. Така си го тѣлкувахъ азъ, защото преди да се събератъ офицеритѣ комитетскитѣ офицери си бѣха позволили да лансиратъ предъ насъ идеята, че въ Ц. К. трѣбвало да влѣзатъ двама офицери и въ всичкитѣ окръзи тѣй сѫщо да влѣзатъ офицери.

На едно отъ събранията имъ бѣхме повикани да присѫтствуваме, азъ и Дѣлчевъ. То бѣше сѫщото събрание, въ което Сарафовъ каза онѣзи думи, че всѣки поручикъ може да изпълнява съ достойнство министер-

ска служба. На събранието бѣха си дали ужъ ролята на арбитъръ по нашите недоразумѣния, и то съ цѣль ние да поотстѫпимъ. Доколкото си спомнямъ, въ това събрание, следъ като се пооплакахме ние отъ другаритѣ си офицери, тѣ излѣзоха съ нови искания—да влѣзатъ двама офицери въ Ц. К. и да влѣзатъ 14 до 16 души офицери іп согроге въ вѫтрешността и да се разпредѣлятъ по окрѣзитѣ, да завзематъ ржководството на организациата. Спорове дѣлги. Не можехме да приемемъ, защото виждахме намѣренията имъ. Янковъ и Гарофаловъ въ разговоръ неосетно си откриха картитѣ — ржководството на организацията да мине изцѣло въ рѣцетѣ на военнитѣ, а на нашите цивилни хора да се остави интенданската частъ. Унтерофицеритѣ щѣха да влѣзатъ по районитѣ като подчинени на офицеритѣ и мрежата щѣшѣ да бѫде пълна. Ние открыто имъ казахме, че сме разбрали тенденцията и не приемаме това и ще се боримъ. Тѣ отричаха, че има такава тенденция, но понеже Янковъ се избѣрбори и я изказа, тѣ бѣха смутени и се нахвѣрлиха и на Янкова. Въ разговоритѣ съ тѣхъ явно се изказа тѣхното поведение, че вѫтрешнитѣ наши дейци, даскали, сѫ негодни хора та трѣбва да бѫдатъ замѣнени съ военни хора. Офицеритѣ намираха вече излишна по-нататъшна словесна подготовка на народа; смѣтаха, че въ това отношение доста е направено, а главната имъ надежда е била на въоръженитѣ сили, които ще нахлуятъ отъ тукъ. Сѫщото това искаше и В. К. преди тѣхъ. Идеята за повсемѣстно въстание, която азъ имъ изтѣквахъ въ общи черти, тѣ приемаха, но идеята за всенародно въстание не имъ бѣше приятна, считаха населението вѫtre негодно, неспособно да се бори, както мислѣше и стариятъ В. К. по тоя въпросъ. Вече у тѣхъ бѣше узрѣлъ въпросътъ, че въстанието трѣбва отъ тукъ да се подигне, а моето настояване, че въстанието

тръбва да бъде краенъ резултатъ на дългогодишна революционна работа и частична борба, тъ си го тълкуваха съ нашето желание въчно да работимъ, а никога да не свършимъ. У тъхъ пожътъ бъше ясенъ и кратъкъ — чисто по генералъ Николаевски: събери пари, купи пушки, събери хора, нахлуй вжトレ и бжди доволенъ, каквато помошь и да ти се даде вжトレ. Кратко и ясно!

По идеятъ по тоя въпросъ не се разбрахме; всъки си остана на своето. Тъ, макаръ недоволни, престориха се, че нѣма да прибѣгнатъ до агресивность за прилагане своите планове. Ние си останасме пъкъ съ убеждението, че тъ сж готови на всъкакви лудости, а тъ — че ние сме непоправими пессимисти, ако това имъ бъше убеждение. Предложението имъ, да влѣзатъ офицери вжトレ, ние по принципъ не отхвърлихме, не можехме да сторимъ това. Но имъ изтъкнахме всичката изкуственост и несъобразност на тъхната система. Дѣлчевъ не отричаше никому правото да отива вжトレ, но сѫщевременно си задържаше правото да се отнася съ всъкиго, както той знае. „Идете, — казваше той — кой ви спира?“ Но това офицеритъ не искаха, а искаха съгласие. И азъ не имъ отричахъ правото да отиватъ вжトレ, но не се съгласявахъ да идатъ въ група изведенажъ, понеже то ще стане причина на раздори и ще предизвика отпоръ отъ вжтрешнитъ дейци. Съгласявахъ се да отиватъ не забелѣзано единъ по единъ, да бждатъ тамъ на разположение на Ц. К. и да се предадатъ на работа въ мяста, които ще имъ посочи Ц. К., за да могатъ да се слѣятъ съ мястните работници, да се сдушатъ и по йерархически редъ да заематъ онова положение въ организациата, което заслужатъ съ дейността си. Остана *status quo ante* и да продължаваме, а офицеритъ секретно ще да си говорили за бждещето. Тъ предварително бѣха опредѣли лицата, които отказали, щомъ азъ казахъ, при кои условия ще ги приемемъ.

Славчо Ковачевъ щънше да ходи, готовъха Камбурова, Саракинова и др. Даже и онъзи, които биха заминали при моите условия, азъ си запазвахъ правото да се произнеса за личностите, защото не всички ми се виждаха годни. Понеже работите вътре бъха доста напреднали, сериозно се опасявахъ отъ неуравновесени хора да влезатъ вътре, да не би при някоя афера да дигнатъ въ някоя околия въстанието. Единъ отъ мотивите да упорствувамъ противъ отиването на офицерите във сърбите бъ, че съ това вече се предрешаваше отъ тукъ въпросът за въстанието безъ смътка за подготовката вътре. Относително офицерите, които искаха да влезатъ въ Ц. К., прехвърлихме въпроса върху другарите въ Солунъ, тъ да се произнесатъ. Тези се произнесоха по въпроса. Пратиха отъ тяхъ, струва ми се, специаленъ пратеникъ, офицеринъ да агитира предъ Ц. К., защото упорството ми отдаваха на моето доктринерство, а на Дълчева – на славолюбие, като явно казваха, че Дълчевъ желае да става главнокомандуващъ въ въстанието. Поне се роптаеха противъ Дълчева, именно защото така го подозираха. Това недоволство противъ него доведе до опита да смирятъ Дълчева чрезъ бой въ комитета, което стана по-сетне.

Въпросът за нахлуването на офицери умръ самъ по себе, защото тяхните кандидати не приеха нашите условия. А да нахлюятъ безъ наше съгласие още не се решаваха. За офицерите въ Ц. К. подиръ дълги разбирателства, за да не дохажда работата до разрывъ, другарите въ Солунъ въпръски нашата опитност отъ тукъ се съгласиха да приематъ единъ офицеринъ съ свещателенъ гласъ, като запазиха правото намъ тукъ съ Дълчевъ да изберемъ офицерина. По взаимно съгласие тукъ съ офицерите отъ комитета се спрѣхме на капитанъ Димитъръ Венедиковъ, като по-умъренъ между

тъхъ и по-свестенъ. Инструкциите, които тъ му бъха дали, види се, не бъха го задоволили, та пожела и азъ да го освѣтля върху положението вътре и върху ролята, която му се пада да играе тамъ. Най-сетне и той се отказал да замине, защото намѣри, че се намира между два камъка, убеди се, че ролята е неблагодарна, безполезна. Другарите му го обвиняваха въ нерешителностъ. Следъ това тоя въпросъ замълъкна, защото недоразумѣниятъ между офицерите и насъ се бъха увеличили.

Чакъ когато Ц. К. въ Солунъ биде арестуванъ въ цѣлия си съставъ, тукашниятъ комитетъ се реши да използува момента, катаклизмата, която постигна организацията та отнозо подигна въпроса и за офицери въ Ц. К. и за мандатъ на тукашния В. К. да работи по свое усмотрене мимо мене тукъ. Дѣлчевъ тогава бъше вътре. Тамъ бъше настѫпило разочарование; Ц. К. нѣмаше. Освободениятъ членъ Хаджи Николовъ бъше му пусналъ юздите, бъше решилъ да се прави въстание на всѣка цена. Бъше писалъ окръжно до околните да правятъ въстание, „бъше тя вече“, а тукъ бъше пратилъ на В. К. пълномощно да подигне въстание и мимо мене. Бъше пратилъ и бѣли бланки съ печата на Ц. К. до тукашния В. К., съ тия бланки, изпълнени съ пълномощно, да се пратятъ офицери по околните, както намѣрятъ за добре.

Азъ бѣхъ самъ тукъ; нѣмаше наши върни хора тукъ, а азъ се намирахъ въ открита борба съ офицерите отъ комитета. Поради катаклизмата въ Солунъ тѣ бѣха взели сила, но въ сѫщото време моето упорство бѣши стреснало, да не би да имъ се разклати тукъ положението като комитетъ въ България. Разбѣрканото положение вътре не имъ даваше куражъ да се хвърлятъ въ авантюра. Азъ имъ бѣхъ всѣкакъ потрѣбенъ.

Подиръ катастрофата въ Солунъ отъ тукъ бѣха пратили капитанъ Софроний Стояновъ да влѣзе като членъ въ Ц. К. Той отъ Солунъ имъ известявалъ, че тамъ е мжчно да се стои и че въ вѫтрешностъта положението е разбъркано. А тѣхното решение, да произведатъ въстание, се крепѣше върху готовата почва — да се качатъ на коня и да тръгнатъ. Пълномощията имъ дойдоха, но никой отъ офицеритѣ не се решаваше да отиде въ Солунъ въ Ц. К. Да нахлюятъ съ чети, да дигнатъ въстание, види се, сѫщо тѣй не можеха да се решатъ. Предъ тая неизвестностъ на положението тукъ и вѫтре събраха всички свои близки приятели отъ тукъ и провинцията, офицери около 30—40 души, за да си опредѣлятъ, какво да правятъ. Като най-лесно бързо взели решение, че мене трѣбва да ме махнатъ отъ България или да ме убиятъ. Четирма си предложили услугитѣ редомъ да отидатъ да ме убиятъ, докато не сполучатъ. Славчо Ковачевъ е билъ първъ. За да могатъ да си осигурятъ положението тукъ, азъ прѣчехъ, понеже представлявахъ моралната сила на Ц. К. Решението имъ дойде до уши тѣ ми. Получихъ косвени заканвания за убийство, ако не си замина за вѫтрешностъта. Имаше следене, а единъ денъ Славчо Ковачевъ тържествено дойде въ кѫщи да ме убива, защото тѣзи пълномощни, които Софроний Стояновъ бѣ издействуvalъ отъ Х. Николова, бѣха закъснѣли, а тѣ помислили, че азъ съмъ ги спрѣлъ. Азъ открыто му казахъ, че зная, защо е дошелъ; казахъ му, че не съмъ получилъ такива пълномощни. Обърна се на разговоръ и сегне отидохме въ гостилницата и пихме бира. Борисъ го бѣше боцкалъ за да ме сплаши, но не е искалъ до крайностъ да отидатъ, да ме убиятъ. Положението имъ бѣше — ни съ мене, ни безъ мене. Не бѣха самоувѣрени въ своя умъ. Това се вършеше презъ есенъта и зимата втората година. Този куражъ го бѣха взели

следъ първия конгресъ. На конгреса азъ ги подържахъ, и Дѣлчевъ сѫщо; все мислѣхме, че ще се оправятъ работитѣ, разчитахме на себе си, а не искахме да излѣзъ въ явностъ раздорътъ, за да не рухне дѣлото.

Въ онѣзи събрания на 30—40 души (безъ Цончева и безъ подполковникъ Николова, но въ споразумѣние съ тѣхъ) бѣха решавали тогавашнитѣ офицери отъ комитета да се откажатъ отъ комитета и всички съ чети да нахлуятъ вжтре да превзематъ организацията, а Цончевитѣ другари да взематъ комитета въ свои рѣце.

Азъ, силно притиснатъ и заплашванъ тукъ, останахъ безъ пари (тѣ бѣха забранили да не ми се дава), останахъ самъ тукъ, отдохъ въ Търново при Тодоръ Кърбларовъ на почивка. Това Борисъ предъ Васъ е на рекълъ интерниране. Наистина бѣше ми дотегнало да ме пазятъ тукъ всѣка вечеръ мои вѣрни момчета — кѫщата ми и да слушамъ обвинения и отъ обществото, че азъ съмъ билъп ричина на раздоритѣ и пр. и пр.

При всичко че бѣха тука решили офицеритѣ, цѣли месеци минаха и нищо не предприеха, бояха се отъ вжтрешнитѣ дейци и отъ Дѣлчева, който бѣше вжтре. Малко време трѣбваше да останатъ сами на себе си за да изгубятъ концитѣ на своите умища. Почнаха се раздоритѣ между тѣхъ.

Решението си за Цончева офицеритѣ му съобщили съ официално писмо, — поканили Цончева да си даде оставката и да влѣзе въ комитета. Положението имъ бѣше безизходно: бѣха изгубили нашата подкрепа, а много се бѣха ангажирали съ дѣлото та имъ трѣбваше Цончевъ съ своя авторитетъ тукъ да закрепи положението, а тѣ да влѣзатъ вжтре. Още сѫщия денъ, когато сѫ изпратили писмото на Цончева, Симеонъ Радевъ и други приятели на Бориса нагъватъ Бориса и го убеждаватъ мѣстото въ комитета да не си отстѫпва на Цончева. Или въ

името на лично приятелство или въ името на взаимни интереси, кой ги знае, силно го надумвали, като му обещавали, види се, поддръжка тука, за да може да мине и безъ насъ Борисъ, който се колебаялъ, види се, се разказялъ. Тогава отъ В. К. пишатъ второ писмо на Цончева и го молятъ сега за сега да отложи своята оставка. Ничеше си по това време, че има вече различие между офицеритѣ. Едни приятели на Бориса, и други — на Цончева. По-сериозните не бѣха доволни отъ лудорииите на Бориса, особено на Славчета Ковачевъ. Тия, именно по-сериозните, въ името на тайнния мандатъ, съ койтъ Борисъ и Сie влѣзоха въ комитета, недоволни сега, съ имали морално право да подканятъ Бориса да отстѫпи на Цончева. Борисъ, като е дължалъ всичко на тия хора, считалъ се е задълженъ да отстѫпи, сигурно следъ дълга борба. Въ решителния моментъ на колебание Симеонъ Радевъ и др. му даватъ куражъ, погъделичватъ неговото самолюбие („ти ни съживи комитета, ти си направилъ всичко, ти си популяренъ сега въ цѣлъ свѣтъ; защо сега ти да отстѫпишъ на единъ Цончевъ?“ и пр.). И тъй въпрѣки налягането на Николовъ, Янковъ, Протогеровъ, Стоенчевъ и др. Борисъ се пишмани и остана.

Щомъ сарафовци пратили първото писмо Цончеву, подполковникъ Николовъ отърча въ Видинъ да надумва Цончева да дойде и да поеме дѣлото. Цончевъ побързва и си дава оставката и дохажда въ София. Борисъ, както се каза, бѣше разколебанъ, но офицеритѣ не се отчайвали, като вѣрвали, че Борисъ нѣма да отива до крайности и че ще отстѫпи, щомъ вече Цончевъ се явява въ София. Трѣбва да се спомене, че заедно съ първото писмо Борисъ е разпратилъ окрѣжно до дружествата, въ което съобщилъ, че ще си даде оставката и че Цончевъ ще поеме дѣлото, заради което щѣлъ да се свика извѣнреденъ конгресъ. Въ време на тия кавги между

циончевисти и сарафисти Дълчевъ още не бъше се върналъ отъ Македония, а азъ бъхъ тукъ, понеже въ Търново стояхъ само около петъ недѣли.

Единъ денъ Борисъ свиква всичкитѣ свои и цончеви приятели, до 40 души, между които и Цончевъ, и имъ заявява, че той съ другаритѣ си остава и за напредъ въ комитета. Заявява имъ, че който обича, да го подържа, а който не, че той ще знае да се разправи съ такива, и поканва още въ момента да напустнатъ стаята, ако има такива. Завръзва се остра кавга; почти всичкитѣ, докачени, ставатъ и напускатъ събранието и се обявяватъ неприятели на Сарафова. Борисъ остава самъ съ Ковачева и Давидова. Офицеритѣ бъха възмутени, че генералът е изигранъ отъ Сарафова, че е докачена честъта му и пр. Отъ тоя моментъ се опредѣлятъ вече ясно дветѣ партии, на Сарафова и на Цончева. Последната се залавя чрезъ агитация именно чрезъ дружествата да свали Сарафова. Цончевъ си туря задача чрезъ свои делегати да свика конгресъ и да свали Бориса. Този пъкъ сѫщото предприема противъ Цончева, — да си докара делегати на конгреса.

Веднага следъ тѣхното скарване въ събранието и дветѣ страни предъ мене безогледно се критикуваха. Борисъ явно обвиняваше Цончева, че той иска да превземе организацията, че има връзки съ двореца и че даже подиръ това събрание направо е отишель въ двореца да докладва за резултата. Азъ погледнахъ на туй разцепване съ истинско недоволствие, защото всичкитѣ дивотии на борисовци азъ съмътхъ за детинщина, не се докачахъ лично, а бъхъ сигуренъ, че вътрешната организация е доста силна да се опре на тѣхното нахлуване. Съмътхъ нашите взаимни отношения просто застрашени отъ вътрешната буря, че тая буря ще мине и че Борисъ лакъ ще поиска нашето съдействие въ името на дѣлото.

Въ това вървяхъ дълбоко. На раздѣла съ Бориса явно му казахъ, че се надѣвамъ че лудориитѣ ще минатъ и пакъ ще се ставимъ заедно.

При това настроение съ истинско неудоволствие посрещнахъ раздора, защото моята главно желание, — да се прокара революционната идея въ българското общество тукъ, бѣше вече почнало да тържествува, а се бояхъ, че ако тия хора, които прокарваха тая идея, а тѣ бѣха все сѫщите офицери, които се караха, се компромитиратъ чрезъ взаимни гонения, че и идеята ще пострада, затова бѣхъ готовъ на всички жертви отъ своя страна само и само да вървятъ работитѣ въ тѣхни рѣже. Азъ бѣхъ тукъ гостъ, дошелъ да използвамъ за дѣлото тукашнитѣ условия и за себе си не се грижехъ. Знаехъ, че щомъ азъ тута стана излишенъ, щомъ се почувствувамъ такъвъ, азъ ще намѣря отворени обятия въ Македония, гдето винаги съмъ билъ духомъ у дома си. Тукъ азъ никога не се осещахъ тъй домашенъ щото напълно да се слѣя съ тукашния животъ.

Когато се опитваха еднитѣ и другитѣ да се сближатъ съ насъ съ цель да надвишатъ противната страна, азъ съветвахъ да се сближатъ междуособно, Цончевъ и Борисъ да останатъ въ комитета, като обещавахъ да ги поддърjamъ, стига тѣ да се откажатъ отъ манията да завоюватъ вѫтрешната организация и да форсирватъ въстанието. Но изглеждаше, че тѣ съ всичкия жаръ на докачено офицерско честолюбие бѣха вече непримириими врагове и че не може да стане сближение между тѣхъ.

Общото настроение на комитетските кржгове и донегде въ провинцията, което щѣше да се прояви въ предстоящия конгресъ, изглеждаше, че клони въ полза на Цончева, у когото по-благоразумитѣ елементи виждаха по-голяма гаранция противъ лудориитѣ на Бориса и Славчета.

XIV.

Сарафовъ се колебае. — Среща между Цончева и Гьорчо Петровъ; окончателенъ разрывъ между тѣхъ. — Извѣнреденъ конгресъ, свиканъ отъ Сарафова. Цончевъ надделява. — Сарафовъ арестуванъ. — Втори В. К. на чело съ Хр. Станишевъ. — Г. Петровъ арестуванъ. — Гарвановъ става председателъ на Ц. К. — Дели Ивановъ и Д. Стефановъ нови извѣгравнични представители на В. О.

И дветѣ { партии бѣха почнали на самостоятелна нога да работятъ и да минаватъ като „комитетъ“. Борисъ мимо и открыто противъ насъ, именно противъ нашия човѣкъ Малешевски, бѣше проводилъ пограничния офицеръ Саевъ ужъ допълнително при Малешевски, като тѣхенъ човѣкъ, но съ тайна мисия да превземе куриеритѣ на Малешевски, да рови вжтре въ пограничните околии за да подготви почва за нахлуване вжтре. Между главните противници на Сарафова отъ нашите хора бѣха Сава Михайловъ, Чучковъ, Чернопѣевъ, Сандански. Азъ всичко надушихъ и бѣхъ взелъ мѣрки. Саевъ се отметна отъ Бориса и мина на страната на Цончева и почна да работи въ негово име. Сѫщо и членътъ на Борсовия комитетъ Саракиновъ се отметна. При всичко че шансовете бѣха на страна на Цончева, ние двамата — Дѣлчевъ бѣше се завѣрналъ — решихме да не му даваме подръжката си. Сѫщо отхвърлихме предложението на Бориса да го подръжкаме противъ Цончева. Останахме неутрални и гледахме да пренесемъ колкото се може по-скоро и повече материалъ, който бѣше по границата и който ние безъ писмо отъ комитета не можехме да вземемъ. Щомъ Саевъ се отметна, Борисъ се съгласи щото материалътъ, който бѣше въ района на Дупнишко, да мине въ рѣцетѣ на Малешевски.

Въпрѣки нашето дѣржане, види се, цончевци се почувствували въ сила и си осигурили, че ще бѫдатъ из-

брани въ бѫдещия конгресъ та почнаха да се държатъ вече като комитетъ, като представляваха, че Борисъ, като адгамия човѣкъ, се отмечналъ самъ съ 2—3 другари и че ще бѫде просто замѣстенъ отъ Цончева.

Азъ имахъ една-две срещи съ Цончева по тоя въпросъ. Той още повече се показва привърженикъ да се ускори въстанието. Той ми предложи да го подкрепимъ за да се избере въ комитета, а по условията за нашите отношения отиде по-далечъ отъ Бориса, а именно че съ неговата подръжка ние сме щѣли да можемъ въ скоро време да прехвърлимъ въ вѫтрешността потрѣбното количество оржжие, да изпратимъ нуждното количество водители за въстанието и презъ лѣтото, най-късно есенята сѫщата година да дигнемъ въстанието. Той ми привеждаше и политически мотиви, че времето било сгодно, че Русия била наклонна. Още ми каза доста наивно, че той, „като генералъ, излѣзълъ на чело на освободителното дѣло“, не можелъ да влиза въ нашите роли, да върви по пътя, който ние сме вървѣли, по пътя на Ризовци и пр. та да се излага на нападки отъ обществото, вестниците и пр.; неговото достолепие не му позволявало и пр. Още тогава началническитѣ мѣста той вече предвидѣлъ и по благоволение ги раздаваше: мене бѣше предвидѣлъ да завеждамъ пограничните пунктове съ Янкова заедно и да препращамъ хората и материалитѣ вѫтре, а въ време на въстанието азъ съмъ щѣлъ да бѫда интендантъ въ неговия щабъ, а пѣкъ Ц. К. щѣлъ да бѫде интендантъ въ цѣлата страна. За Бориса той ме подканяше да го убедя да влѣзе вѫтре и за сега да бѫде тамъ началникъ на боевитѣ сили въ Македония, а въ време на въстанието ще да му се дадѣла командата въ нѣкая областъ. Генераленъ началникъ на въстанието — главнокомандующъ, разбира се, щѣше да бѫде Цончевъ.

Съ детинска предвзетостъ Цончевъ се силѣше да ме склони, и чудно му се виждаше, когато азъ не приемахъ нищо отъ това, което говори, и че дори му съветвахъ, щомъ има такива мисли, по-скоро да се откаже отъ това дѣло съвсемъ, като му предвиждахъ пълно фияско. Азъ му развихъ, както други пътъ му бѣхъ говорилъ, нашия планъ на действие и нашето мнение по въпроса за въстанието, именно, че въстанието ще искаме да става на вътрешна почва, което той приемаше, че ще го смѣтаме като краенъ резултатъ на една дългогодишна революционна частична борба, че ние ще чакаме да ни се наложи отъ хода на събитията вжтре, че ще го прокламираме само тогава, когато ни се види по необходимостъ наложено и че ще го прокламира само Ц. К. и никой другъ, че ние не можемъ да приемемъ въстание, прогласено отъ София. Заявихъ му, че съ своите сили решително ще се опремъ на всѣки опитъ отъ тукъ да се наложи намъ въстание. Политическите съображения, които той ми навеждаше, че Русия била ужъ готова да ни подкрепи, азъ ги отхвърляхъ, понеже въ нашата програма за въстание не се предвиждаха никакви политически съображения. Ние си представяме въстанието за избухъ на чисто народо движение, избухъ, който може да стане безъ огледъ къмъ политическата консталация въ Европа (това бѣше нашиятъ идеалъ). Казахъ, че за сега нашата организация ще счита за свой истински привърженикъ само онъ комитетъ въ България, който ще я подкрепва материално и морално, който ще и дава опитни хора на помощь, но безъ претенции, за да съживяваме вжтре организацията и да я усилваме и само въ този духъ да ускоримъ въстанието, а не да наложимъ едно изкуствено въстание. Личното положение на Цончева не само не уважавахъ, но го и укорихъ даже за това. Съветвахъ го да отхвърли титлата генералъ и да

влъзе въ работа по дългото просто като Иванъ Цончевъ, като го увърявахъ, че сега, ако влъзе вжtre, че той пакъ ще си заеме положението, което му се пада. Тия приказки той бъше слушалъ и другъ пътъ отъ мене и винаги съ огорчение се раздѣляше съ мене.

Последната ми среща съ него по тия въпроси бъше въ участъка (II полицейски участъкъ въ София), където бъхъ арестуванъ, когато Сарафовия комитетъ арестуваха. Бъше дошелъ да ми прави последно предложение все въ този духъ. Азъ бъхъ говорилъ съ Дълчева и бъхме твърдо решили да му обявимъ тукъ борба и още тукъ да го парализираме, за да не се прехвърли борбата вжtre, защото дори се опасявахме, да не би да успѣе да запали нѣкоя вжтрешна околия и да ускори въстанието. Видѣхме, че той е решенъ скоро да дига въстание. Азъ му отговорихъ решително и по-остро, и той по-остро отговори. Последнитѣ му думи бѣха: „Ти си тукъ зло за всички и трѣбва да се махнешъ отъ България!“. Азъ му отговорихъ, че и да съмъ мислилъ да си отивамъ вжtre, сега нарочно ще стоя тукъ за да прѣча на неговите много пакостни за Македония планове. Така се раздѣлихме и отъ тогава не се поздравляваме. Азъ това негово обращение сметнахъ за обида и престанахъ да се поздравявамъ съ него.

Презъ време на тия разбирания съ Цончева имахме срещи и съ Бориса. Той бъше вече цѣлъ на наше разположение, а искаше преди месеци да ме убива. Той вече отъ сърдце и душа одобряваше нашите планове, само да го приемемъ въ своите редове; да забравимъ, що било, що не било, и „да си приберемъ като квачка пилцитѣ“ (неговъ изразъ, помня го). Азъ бъхъ за туй, да се примери съ Цончева, но Борисъ мотивираше своя отказъ да се сдружи съ Цончева главно съ туй, че Цончевъ билъ човѣкъ на двореца и че по заповѣдь на двореца той излѣзълъ на чело.

Главниятъ мотивъ бъше амбиция у Бориса. Симеонъ бъше го курдисалъ въ сгоденъ моментъ противъ Цончева, а Бориса да го инжектирашъ бъше лесно. Имаше у Бориса и офицерски инатъ. Дълчевъ казваше: „или тъ ще те тъпчатъ или ще ги тъпчешъ“. Дълчевъ бъше на мнение да се държимъ гордо спрямо тяхъ.

Понеже бъхме решили да парализуваме плановетъ на Цончева, съ Дълчева решихме да вземемъ участие въ агитацията по изборите на делегати за конгреса. Борисъ си предлагаше услугитъ да агитира противъ Цончева, и то не той да изпъкне въ комитета (ние искахме неутраленъ комитетъ), а други хора, за които и ние бихме се съгласили.

Стана извънреденъ конгресъ, свиканъ отъ Бориса. На тоя конгресъ присъствува Дълчевъ, — подмамиха го. За този конгресъ Сарафовъ ни обещаваше, че ще излъзе съ една листа за неутраленъ комитетъ безъ да влиза той вътре. И наистина излъзе съ такава листа на конгреса, но Цончевите хора спечелиха съ два·три гласа. Въ листата на Сарафова бъха Петър Васковъ, Апостолъ Димитровъ и други, не много известни лица. Въ противната листа бъха Цончевъ и др. Конгрестъ се свърши като останаха два комитета. Борисъ на конгреса се бъше изразилъ (обвиняванъ, че пръскалъ, че злоупотръбявалъ), че „тая ржка е печелила, тая ржка ги е харчила, ето ви смътката по облигациите, а за друго не давамъ смътка“. Цончевъ бъше избранъ, но фактически Сарафовъ задържа силата, още бъше силенъ. Печатътъ на комитета, материали (освенъ тия въ Дупнишко, които бъше предалъ намъ) бъха въ негови ръце. Цончевъ само номинално фигурираше, но не бъше признатъ и установенъ.

Следъ малко комитетътъ на Сарафова биде разтуренъ, а сарафовци арестувани. По това време съ Дъл-

чевъ съмѣтхме, че трѣбва непремѣнно да завладѣемъ тукъ комитета съ хора, които да се противопоставятъ на Цончева и да не му позволятъ съ силата на тукашината организация да приложи плановетѣ си за въстание вжtre. Тогава се прибѣгна до хора неизвестни, толкова незамѣсени въ дѣлото, хора отъ по-идеалистиченъ калъпъ, та тогава за пръвъ пътъ се решихме да излѣзе листа тукъ чисто отъ наше име, отъ името на В. О. Понеже азъ бѣхъ вече много замѣсенъ въ тукашните работи и имаше мѣлва срещу мене въ обществото, решихме съ Дѣлчева азъ да замина вжtre, а той да се нагѣрби да прокара новата листа. Имахме и други съображения да замина: трѣбваше да се подготви въ североизточните райони въ Македония почва за евентуаленъ отпоръ противъ Цончева. Единъ отъ насъ трѣбваше да освѣтли по съ време вжтрешните дейци въ пограничните райони за всичко, което се готови и може да последва.

Докато ние съ Дѣлчева кроехме тоя планъ, сарофовци бидоха арестувани. Дѣлчевъ бѣше заминалъ тогава по границата. Азъ се прикрихъ, докато се върне Дѣлчевъ, тукъ въ София и въ Горня Баня. Дѣлчевъ се върна отъ Кюстендилъ и се срецнахме въ Горня Баня, гдeto обмислихме за листата противъ Цончева и за борбата съ него.

Стояхъ скритъ, докато отвѣнъ се водѣше агитацията въ провинцията, докато се събра и се свърши конгресътъ. Азъ бѣхъ сериозно преследванъ отъ полицията — дойдоха единъ пътъ 70 стражари, но не посмѣха да ме хванатъ, избѣгаха.

Докато заседаваше конгресътъ, все идваха при мене на Горня Баня много делегати, Дѣлчевъ, Станишевъ и пр. Нашата листа не се прокара; избраха се Михайловски, Цончевъ, Кеповъ, Владимировъ, Димитровъ и други.

Следът свършването на конгреса азъ самъ се предадохъ на полицията и бидохъ арестуванъ въ VII полицейски участъкъ. Тогава дохажда при мене Цончевъ въ участъка.

Дълчевъ бъше се подхлъзналъ малко тогава, бъха го завлѣкли. Ходилъ въ комитета и бъха направили нѣкакво съглашение. Между друго Дълчевъ бъше се съгласилъ да предаде материалитѣ, които по границата Сарафовъ ни бъше предалъ, на новия комитетъ. Ние бъхме се много разсърдили. Малешевски и Сандански бъха разярени. Азъ бъхъ противъ цѣлото съглашение. Идва Дълчевъ въ участъка, идваха Кеповъ и Влад. Димитровъ да се съветватъ и да ме надумватъ, но азъ все бъхъ противъ и подържахъ, че ще бждатъ изиграни отъ Цончева. По тоя поводъ именно идва Цончевъ при мене. Най-много се ядосвахъ и се противѣхъ заради материалитѣ; увѣрявахъ, че всичкитѣ хитrostи на Цончева и видими отстѫпки сѫ за да пипнатъ въ свои рѫце пушкитѣ, които бъха близу до 700—800 манлихерки. Дълчевъ се подхлъзна, цончевци взеха пушкитѣ (съ тѣхъ пушки после ни биха). Щомъ стана това, скоро Цончевъ измѣни поведение, не подържа съглашението, и затова Кеповъ, Вл. Димитровъ и др. се скараха съ Цончева, не можеха вече да работятъ съ него та насъкоро си дадоха оставкитѣ. А Цончевъ си продължи работата и почна да си готви почва за да нахлѣтватъ негови чети вжтре. Той главно прибра стари войводи отъ харамийски типъ, които ние бъхме изхвѣрлили, на чело съ Дончо войвода. Прибра множество бивши наши работници, недоволници отъ нась, защото сѫ били отхвѣрляни или преследвани отъ организацията заради тѣхни грѣхове (злоупотрѣблени съ организационни пари и пр.). Сѫщо така прибра всички недоволни елементи отъ Борисова страна безъ да се взема въ внимание какъвъ-где моралъ.

За противодействие на Цончева, Дълчевъ бѣше изтъкналъ Станишева и другари, та после отъ тѣхъ излѣзе комитетътъ на Станишева.

Дъзъ и като излѣзнахъ отъ участъка, гдeto стояхъ $1\frac{1}{2}$ месеца, въ течение на единъ месецъ не взимахъ вече пряко участие, защото презъ туй време бѣше Гарвановъ влѣзълъ въ Ц. К. и той бѣше назначилъ Дели Иванова и Стефанова Димитръ за задгранични представители, а и станишевци се отнасяха съ недовѣrie къмъ мене (по стари недоразумения отъ предсарафовския комитетъ). Затова въ споразумение съ Дълчева остана той да ржководи тукъ борбата. Бояхме се Гарвановъ да не би да се прехвърли къмъ Цончева. Съ Гарванова не бѣхъ добре.

Нека тукъ да спомена, че презъ времето преди Цончевъ да влѣзе въ комитета, цончевци, като решавали плана за нахлуване, много сѫ разчитвали на Гарванова поради бивши връзки съ „Братството“. Гарвановъ е билъ тѣхенъ човѣкъ и тѣ сигурно сѫ били съ него въ съгласие, той отъ вжtre да имъ предаде всичко въ случай на въстание. Таково споразумение е имало. (Сега, когато убиха Сарафова и Гарванова, Цончевитѣ хора съ злорадство говорѣха за Гарванова: „Така му трѣбва, измѣнникъ!“. Цончевистите повече се сърдѣха на Гарванова като на измѣнникъ, отколкото на Сарафова.

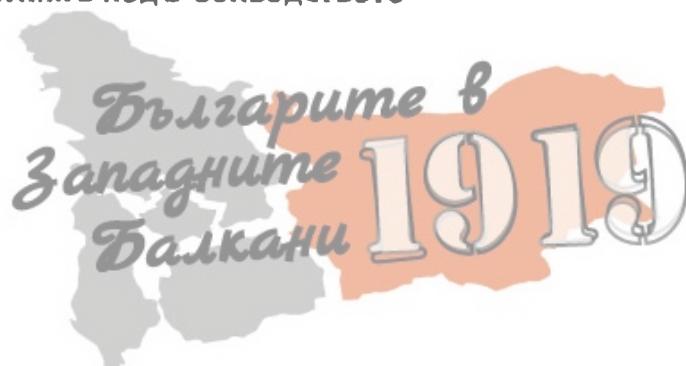
Гарвановъ се оттегли отъ Братството, както знаете. После бѣше недоволенъ и отъ Бориса. Борисъ го е готовълъ за Ц. К., това е било обещано нѣ Гарванова, че ще го вмѣкне въ Ц. К. съ свои хора, като се засили, просто ще завзематъ Ц. К. За това Борисъ настояваше да се спогажда Ц. К. съ Братството на Гарванова, на което азъ се възпротивихъ. Сетне Борисъ не издѣржалъ обещанието. Камбуровата мисия не сполучи; той е искалъ просто да подкрепи Братството. Борисъ

сетне напустна тая мисъль, и Гарвановъ бѣше ядосанъ на Бориса. Другаритѣ въ Солунъ не дадоха възможностъ Борисъ да приложи искането си чрезъ Гарванова, а съ сила не можеше да го наложи. За това Гарвановъ сетне е смѣталъ, че Борисъ му е измѣнилъ.

Когато Цончевъ се раздѣли съ Бориса, на Гарванова изведенажъ се разкри перспектива и да отмѣсти на Ц. К., за гдето го разби съ братството, и на Бориса, че не си издържа обещанието, и открито излиза на страната на Цончевъ съ изгледъ, че съ поддръжка на Цончевия комитетъ отъ тука да изпъкне като водителъ въ Македония. Гарвановъ по това време идва и тукъ, и съ Цончевци се съгласилъ (тѣ вече агитираха тукъ да взематъ въ свои рѣже Ц. К.) той вжтре въ името на В. К. да образува въ Македония комитетъ. Тогава Гарвановъ бѣше се предалъ на вжтрешната организация, но недоволенъ; бѣха му предложили да бѫде председателъ на окръжния солунски комитетъ, но не приелъ и бѣше се тръгналъ.

Много важно е, че Гарвановъ, като се върна отъ тукъ, обнадежденъ, на ново изпъкна като отдѣленъ организаторъ на нова организация, Върховистка (въ тукашнитѣ съвещания съ Цончевъ сѫ вземали участие и Наумовъ, Колушевъ, Шоповъ и др.). Всичкитѣ елементи отъ бившето Братство се преобърнаха въ върховисти. Въ Кукушко Гарвановъ образува върховистка партия — „комитетъ“; въ Струмица се бѣше опиталъ, но не сполучи. Въ Прилепъ Йорданъ Тренковъ, старъ поддръжателъ на Братството, си образува силенъ върховистки комитетъ; тоя комитетъ влѣзе въ конфликтъ съ комитета на Ц. К., имаше човѣшки жертви. Бѣха почнали тия нови върховисти систематически да агитиратъ и по градовете и по селата. — Отъ тукъ бѣха заминали съ чета сегашниятъ сръбски войвода Глигуръ като четникъ подъ войводството

на Мирчо Ацевъ. Тая чета бѣше заминала отъ тукъ като наша, прилепска чета. Въ Прилепъ Тренковъ успѣлъ да отцепи Глигура та си образувалъ своя чета, върховистска. Значи бѣха готови и съ чети да се биятъ противъ насъ. Въ Битоля Гарвановъ също бѣше успѣлъ да образува единъ върховистски кружокъ и начало на върховистски комитетъ между учителите (чини ми се единъ между тяхъ бѣше Грековъ, сега го убиха въ Гевгелийско). Иванчо Карасулията и Лазо отъ Гевгелийско, бивши мѣстни войводи, изпѣдени отъ тамъ отъ организацията като негодни хора, харамии (Лазо скоро го убиха), съ подръжка на Цончева, наредени и изпратени съ чети, бѣха по арамийски проникнали чакъ въ Гевгелийско и по селата тамъ разпространяваха върховизма въ явни връзки съ Гарванова.

Споразумѣнието въ сѫщностъ е билс, Гарвановъ да вербува хора и да образува комитети по градовете, а отъ тукъ да му се изпращатъ чети да подкрепятъ и за силватъ върховизма. Имаше и въ други градове върховистски ядки, бѣше успѣлъ изобщо да образува мрежа въ много градове, но все още въ форма на кръжоци и безъ дѣлбоки корени въ страната. Само въ Прилепъ комитетъ имъ бѣше доста силенъ, а и чета имаха. И въ Гевгелийско бѣха силни съ чета. Въ Охридъ имаха нѣкои последователи. И Янковата мисия въ Битолско е била въ свръзка съ туй. Гарвановъ е водилъ агитация да подготви почва на полковникъ Николовъ въ Прилепско, на Протогерова въ Охридско, на Саракинова въ Воденско, на Дарвингова въ Кукушко. Агитиралъ е Гарвановъ въ името на офицеритѣ противъ мѣстните дейци, които ние, ужъ, отъ честолюбие не сме искали да ги пустнемъ. Между туй, споредъ плана, Цончевъ ще праща арамийски чети та като дойдатъ офицеритѣ и заематъ почва заедно съ арамийските чети ще превзематъ организа-

цията. Янковъ, като бъше тръгналъ, е мислилъ, че почвата е вече доста подготвена. Организацията имаше друга тактика, приемаше офицеритѣ съ намѣрение да ги претопи между другите работници и да ги използува за дѣлото. Колкото тѣ отидаха, негодни за да се претопятъ и слаби да се наложатъ, връщаха се разочарувани; примѣръ — полковникъ Янковъ.

Когато Ц. К. биде арестуванъ, за жалостъ, другаритѣ не можаха спокойно и велиходушно да понесатъ удара, ами се бѣха изплашили за сѫдбата на организацията и като че ли веднага следъ арестуването бѣха наклонни да отстѫпятъ отъ старата организационна опоритось, наклонни сѫ били въ моментъ на малодушие да отстѫпятъ участие и на върховиститѣ — да правятъ каквото ще правятъ.

Въ това настроение взиматъ решение да предадатъ Ц. К. на Гарванова. До момента на арестуването другаритѣ отъ Ц. К. бѣха въ борба съ Гарванова, борба, която не бъше друго освенъ продължение на борбата съ Братството. Хаджи Николовъ не бъше веднага арестуванъ и докато да го арестуватъ още се разбирахме съ другаритѣ въ Солунъ. Бѣха склонили и Дамета да се предаде Ц. К. на Гарванова и бѣха го задължили да ми пише, да ме убеди да призная Гарванова. Азъ именно се противѣхъ, като имъ казвахъ, че вкарватъ вълка въ кошарата. Получихъ таково писмо отъ Дамета, въ което ми препоръчваше да бжда малко по-отстѫпчивъ тукъ спрямо цончевиститѣ, защото следъ тия арестувания, следъ тая афера не ще можемъ да се боримъ съ тѣхъ, че тѣ могатъ да разрушатъ организацията, ако сега я нападнатъ, та като признаемъ Гарванова ще ги смекчимъ, ще обезоръжимъ Гарванова да престане да се бори съ насъ. Затова да съмъ признаелъ Гарванова. Всичко уклончиво и забъркано. Азъ разбрахъ само туй,

че Груевъ е отпадналъ духомъ, че е изгубилъ вѣра въ организацията, че го е страхъ отъ В. К. тукъ и отъ Гарванова вжtre, и още, че той е свикналъ вече съ мисъльта, че скоро ще се дига въстание. Имаше вече умственъ и мораленъ упадъкъ у Дамета. Причината на това явление се корени не само въ личния отпадъкъ поради умора, но и въ закоравълото у него и другаритѣ му понятие, че въ Ц. К. и въ организационната администрация почива всичката сила на организацията, а не въ нейните единици — околийски комитети и разните войводи и дейци по мѣстата. А така бѣха заразени и неговите другари Матовъ и пр. Представляваха си организацията като мрежа, която щомъ се разкъса въ срѣдата, ще се разтури, — държавническо понятие. Тѣ въ това отношение не се отличаваха отъ тукашните офицери, които въ единъ водителъ виждаха всичко. Азъ гледахъ иначѣ, не давахъ това значение на централизацията. Затова тѣ щомъ се арестуваха Ц. К. и много други сили покрай него, клекнаха и склониха да предадатъ на Гарванова Ц. К. На мене това събитие силно, много силно ми действува, азъ се осетихъ ударенъ, но не преставахъ да ги разубеждавамъ. Мирчевъ бѣше въ Братството, сетне заедно съ Гарванова върховистъ. Доказвахъ имъ (и тукъ имахме събрание отъ наши хора), че можемъ да изберемъ новъ Ц. К., че отъ тукъ може да изпратимъ хора и то съ седалище другаде, а не непремѣнно въ Солунъ. Смѣтакъ, че може въ Ц. К. да влѣзатъ и нѣкои нелегални сили, а всички да бѫдатъ изпитани работници на организацията. Тука, въ нашите събрания решихме да препоръчаме тая мѣрка, но нѣмаше вече тамъ хора да я приложатъ та си остана Гарвановъ и покрай него бѣха въ Ц. К. учитель Мартиновъ и Якимъ Игнатовъ.

Дѣлчевъ, макаръ и да сподѣляше моето мнение, съ своя оптимизъмъ и съ своята отстѫпчивостъ търпѣ-

ше това положение съ Гарванова и бъше влъзълъ въ ролята да подкрепи Гарванова, но съ цель да го отдъли отъ върховистите. И наистина малко по-после, щомъ Гарвановъ се почувствува на положение самостоятелно и щомъ получи довърието на Дѣлчева, се отцепи отъ върховистите, като предложи, щото тъхните комитети въ Кукушъ и Прилепъ да се слъятъ съ нашите, а на четите въ Прилепско и Гевгелийско — да се слъятъ съ градските организационни чети. По-подире, когато Гарвановъ бъше дошелъ тукъ, бъше влъзълъ въ лична дружба съ Дѣлчева. Азъ стояхъ на страна, докрай не го признавахъ и не го признахъ.

Понеже цончевци бъха недоволни отъ тези постъпки на Гарванова и понеже четите въ Прилепско и Гевгелийско (и други чети имало вече върховисти) не бъха го послушали, Гарвановъ се скара вече съ цончевци, и върховистите тогава нарекли Гарванова измѣнникъ и до край не можели да го търпятъ и дя му простиатъ. Гарвановъ сене почна да преследва върховистските чети, които по-напредъ бъше крепилъ.

Мене насъкоро следъ ареста и следъ освобождението ме интернираха въ Търново (правителството на Даневъ— Каравеловъ). Пръсналъ се бъше слухъ, че поради това интерниране азъ съмъ искалъ да убивамъ Каравелова и Сарафова. Не знамъ отъ кого е узналъ Гарвановъ това (Сарафовъ му се оплакалъ?), и веднага почна да прави капиталъ отъ това противъ мене. Писалъ писмо на Дѣлчева, на Dame и на разни други, че щъло да бѫде много лошо за организацията та да ме увещаватъ да не правя това. Това усърдие на Гарванова по поводъ на единъ лъжовенъ слухъ доказаваше само лишенъ пжть, че Гарвановъ си е въ връзка съ правителството и че винаги се е чувствувалъ като човѣкъ на България.

XV.

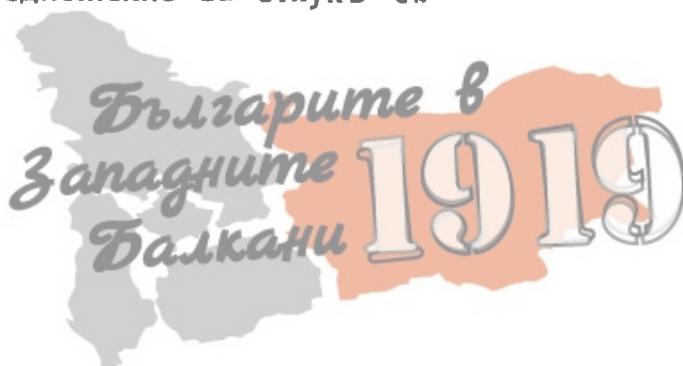
Ролята на Г. Петровъ въ аферата на Мисъ Стонъ. — Петровъ интерниранъ въ Търново. — Борбата съ върхови-ститъ продължава и се засилва. — Капитанъ Давидовъ отива въ Битолско. — Нападение върху Дълчева въ заседание на В. К. — Напразни усилия да се предотврати въстанието, подклавдано отъ Цончева. — Една слабостъ у Г. Дълчевъ.

14 юни 1908.

Още не бъхъ заминалъ отъ София, когато решихме Дълчевъ да води лично борбата тукъ съ цончевистите. То бъше още преди да лежа въ участъка и да ме интерниратъ въ Търново. Аферата Мисъ Стонъ бъше вече станала. Залавянето ѝ стана безъ наше знание. Ние знаехме, че се крои да се залови друго лице на Долноджумайския панаиръ, — Сърско. Като не сполучихме, разложката чета на чело съ Сандински, на връщане въ Разлогъ, скроила на бързо новъ планъ та заловили Мисъ Стонъ заедно съ Цилка. Като свършили работата, подгонени отъ тамъ, първите дни се бъха прехвърлили въ България, въ Дупнишко. Свършили работата, а по-нататъкъ оплели конците, не знаятъ, какво да правятъ. Малешевски проводи да дойда въ Дупница, поискан наставления, какъ да постигватъ по-нататъкъ. Кроехме да се срещна съ тъхъ, съ Сандински, за да имъ дамъ лични наставления. Тукъ софийската полиция бъше много се раздвижила за да залови или хората или поне нишките на работата. Азъ не можахъ поради това да видя тъхъ, специаленъ полицейски човекъ отъ тукъ специално ме следилъ, безъ да зная азъ (Вельо Мариновъ, сегашниятъ полиц. приставъ). Азъ случайно го срещнахъ и нашега му казахъ, че навърно той е тръгналъ да лови комити и че навърно и мене иска да залови. Той се смути, узнахъ, че е тъй. Ходихме да се черпимъ, понапихме се,

и той ми призна, и азъ на другия ден бѣгай назад въ София. Правителството бѣше сериозно загрижено да залови Сандански; срамно имъ бѣше, че българското име се позори въ Европа и Америка. Убеждението у правителството бѣше, че интелектуалниятъ виновникъ съмъ азъ та мислили да ме арестуватъ. Каравеловъ е ималъ намѣрение мене и Малешевски просто да ни обесятъ чрезъ воененъ сѫдъ за да удовлетворятъ европейскоо обществоено мнение. Но полицейските хора съм увѣрявали, че мъжко ще могатъ изкопчи нѣщо отъ мен по сѫдебенъ редъ. „Отъ тоя дяволъ нищо нѣма да узнаете“ — рекли. Да бѣха по-предпазливи, на границата щѣха да ме хванатъ въ клопката. Най-сетне решили да ме интерниратъ въ Куртбунаръ. Азъ протестирахъ предъ градоначалника Кънчевъ, ругаехъ министрите. Азъ искахъ, понеже нѣмахъ срѣдства, да ме оставятъ да живѣя въ Търново, гдето имахъ приятели. Съгласихъ се, но подъ много строгъ (таенъ) надзоръ, кореспонденцията ми да се преглежда и всѣки да се следи, който би дошелъ при мене и пр. Това научихъ подире. Азъ бѣхъ съсловно докаченъ отъ тая мѣрка. На тръгване казахъ на градоначалника, че тѣ посѣгатъ не на мен, а на организацията. И не трѣбаше тоя пръвъ случай на посегателство организацията да го остави тъй, но за жалост у насъ съсловното честолюбие не е развито, а и Гарвановъ бѣше въ Ц. К., който се радваше затова. Сетне отъ полицейския приставъ въ Търново, съ когото се сприятелихме, узнахъ, колко строги шпионски мѣрки сѫ взели противъ мене. Въпрѣки тая строгость пакъ цѣлата Мистоновска работа пакъ азъ и свѣршихъ. Отъ тука, преди да ме интерниратъ, азъ изпратихъ първото писмо на мисионерите въ Самоковъ, въ което се излагаше сѫдбата на Мисъ Стонъ, намѣрението на заграбването и предложение за откупъ съ

25,000 лири. Имаше и саморжчно нейно писмо. Въ отговоръ дойде секретарът на цариградската американска легация. Идва по-напредъ у мене въ Търново Малешевски, скришомъ, разбира се, за съветъ по борбата съ върховиститъ и по тая работа. Два пъти идва. Условихме, да дойдатъ въ София двама пратеници отъ Сандански да уговарятъ съ пратениците на легацията. Дойдоха Чернопеевъ и Кръстъ Рачиновъ. И тър два пъти идваха при мене въ Търново за инструкции. Имахъ косвени предложения отъ правителството да му разкрия работата и да предоставя нему да уреди работата. Ризовъ искаше да си даде значение и искаше той да дойде при мене да преговаряме. Предлагаха ни да се откажемъ отъ откупа, за да направимъ добро впечатление. Нашитъ нужди бъха големи. Азъ се чудехъ на тая намъсна на правителството. При първата среща американският секретаръ се отнесъл много надмънно, казалъ, че той нѣ малъ работа съ разбойници, а искалъ да третира съ правителството. По мои наставления нашитъ му отговорили, че тър не признаватъ правителството, че то е тъхенъ неприятель, че ако той не иска и ако дръзне да ги издаде, и той нѣма да остане живъ и тър живи нѣма да се предадатъ. Говорилъ е той, види се, съ правителството, и следъ това бъше помекналъ и влѣзълъ въ пазарлъкъ. Пазарлъкътъ му билъ отхвърленъ, почналъ отъ 5,000 лири. Въ нѣколко срѣщи преговоритъ уредени въ общи черти, останало да се довършатъ въ Цариградъ. Подозирахме и съ право, че всичко става въ споразумение съ правителството, намѣрихме за по-умѣстно центърътъ за преговори да се пренесе въ Пловдивъ, а отъ тамъ пратеникъ, български мисионеринъ, ходилъ въ Цариградъ и отъ тамъ преговоритъ направо сѫ ставали съ четата

въ Разлога. Понеже четата се бъше уморила — мнои се продължи — и понеже върховистите, подкрепени и отъ нашето правителство, съ силни чети преследваха, решихме да отстъпимъ на 14,000 лири.

Паритѣ ги донесоха Сандански, Кръстьо Асъновъ и Сава Михайловъ, — въ злато, все лири. Въ моята стая ги донесоха. Азъ скришно се бяхъ върналъ за нѣколко дена отъ Търново. Разпредѣлихме ги на малки части по разни приятели за да ги пазятъ временно. Една частъ бъха оставили въ Костенецъ Баня, една въ Враца по роднини и познати. Пазъха ги хората като светиня, а имаше и страхъ отзадъ. Хората излѣзнаха върни. На Страшимирова, поета, бяхъ далъ за пазене 3000 лири, у Биолчевъ — 1000, у единъ докторъ, който живѣше съ роднини, — 2000 лири. Страшимировата жена Стефка ги пазѣше като светиня — не излизаха отъ къщи, — цѣлъ день очитѣ й тамъ, докато не ни ги предадоха. Като за споменъ не се сѣтихме да дадемъ нѣщо, за възнаграждение, — така честно се запазиха. Паритѣ нѣ се взеха наведнажъ отъ хората, които ги пазъха, но постепенно, както се харчеха. Дѣлчевъ се извика отъ вжтре и се образува комисия: Дѣлчевъ, Н. Малешевски, Туше Дели Ивановъ и Стефановъ, мисля. Тѣ бяхъ натоварени да решаватъ и контролиратъ по харченето на паритѣ, именно на оная часть, която бъше определена да се харчи въ България. Една часть бъше определена за вжтре и се разпредѣли по окръзитѣ. Повечето пари се похарчиха тукъ. Никой отъ прямитѣ участници никакво възнаграждение за себе си не взема и никакви промѣни на живота имъ, пъленъ съ лишения, не последва нито се забеляза. Тѣзи пари тукъ, въ общи черти, много помогнаха за повдигане на организацията. Въ най-голяма часть отидоха паритѣ тукъ за борба противъ върховизма.

Още като бъхъ въ участъка тукъ, Борисъ бъше изпратилъ писмено предложение съ настоятелна молба ѝ го приемемъ въ нашите редове безъ всъкакви условия. Дълчевъ бъше ходилъ въ затвора при Сарафова и гатне при мене и му се съобщи, че като излъзе отъ затвора приемаме го да работи съ насъ на общо основание, но съ условие да не шава вече. Вътъръ! Може ли живакъ да не шава?! Следъ като го освободиха, Борисъ чамина за Европа, — пари имаше дяволътъ. Нѣколко месеца, следъ като бъхъ вече интерниранъ въ Търново, получихъ писмо отъ Бориса, отъ Пеща мисля, да съмъ отишель и азъ тамъ да се срещнемъ за нѣкаква много важна работа по дѣлото. Получихъ още две писма, въ които настоява да отида, защото само съ мене можела да се свърши тая „крупна работа“, а ако се откажа, щѣль съмъ да извърша голѣмъ грѣхъ спрямо организацията. Макаръ че гледахъ съ особено недовѣrie и макаръ че предполагахъ, че Борисъ ме вика за нѣкоя нечиста сдѣлка, азъ решихъ да ида, даже и паспортъ си бъхъ извалилъ. Но въ това време се научихъ, че Давидовъ отива по покана на Бориса въ Бѣлградъ за да се споразумяватъ иъщо съ срѣбското правителство и че сѫщевременно отъ страна на Цончева отишель въ Бѣлградъ и Янковъ. Сътихъ се, че за сѫщата работа ме вика Борисъ. Посъветвахъ се съ Малешевски и заедно съ него решихме да не ходя, за да не се смѣсваме въ такива афери. После разбрахъ отъ Бориса, че той билъ ужъ наредилъ съ австрийското и съ срѣбското правителство да отпуснатъ голѣми суми и че ужъ тѣзи правителства заявили, че тия суми ще ги дадать само на вѫтрешната организация. Като е знаелъ Борисъ, че на него В. О. не ще даде такъво пълномощно, викалъ е мене съ надежди, че азъ такъво пълномощно мога да си доставя. Задележително е, че и националистите цончевци — и тѣ,

види се, същевременно и независимо отъ Бориса съхлопали на същия чужди врати. Щомъ нъма моралъ и принципи, национализмът е було за да се прикриватъ нечисти цели. За мене е много ясно, че хора, които съпрегърнали системата на използване — складъ отъ мисли за използване — че съ хора съ дюкянджийски спекулативен умъ, който нъма принципи; опортюнизмът е лъзгавъ пътъ, разбира се, въ крупните въпроси. Такива поклонници на опортюнизма бъха Борисъ, Цончевъ; такива съ и Матовъ, Татарчевъ. Дълчевъ не бъше такъвъ, а само отъ добродушие и неразбиране се е подхлъзвалъ; той имаше силно развито морално чувство, което го упътваше къмъ правия пътъ. И Dame бъше принципияленъ, не опортюнистъ, само че бъше по-мекъ. Ние винаги сме били въ притеснено материално положение, понякога не сме знали изходъ вече, но ни мисъль не ни идваше на умъ да намъримъ пари съ опортюнистични действия; по-скоро бъхме готови да си грабнемъ на сила.

Съ седмици сме спорили съ Матова и Татарчева сетне по тая тема, да стоимъ твърдо на принципна почва, да не се смъсваме съ тукашните хора, защото такъво смъсване предполага жертви. Най-сетне Матовъ и Татарчевъ тръгнаха по пътя на опортюнизма. Дълчевъ, когато замина, имъ каза: само каквото извършите заедно съ Гьорчета, ще го одобря. Но тъ съвсемъ се предадоха на тукашното общество и почнаха да се лъзгатъ. Нѣмаше това съзнание за цѣната на принципите — Гьорче бъше за тъхъ той, който е опоритъ и пр.

Отъ Търново, гдето бъхъ интерниранъ 6—7 месеца, най-сетне се освободихъ. Презъ туй време Стефановъ и Туше Дели Ивановъ въ споразумение съ Дълчева водъха работитъ. По идея, дадена отъ Кръбларовъ, който временно бъше дошелъ отъ Търново, тукъ тогава

се основа вестникъ „Дѣло“, издаванъ въ началото отъ П. Яворова и отъ Страшимирова и др. като органъ на Станишевския комитетъ за борба противъ Цончева. Сѫщата посока държеше и в. „Изгревъ“, издаванъ въ Кюстендилъ отъ Кепова. Малко подиръ връщането ми отъ Търново, поради единъ атентатъ съ бомба (за пари едно наше хлапе, повече Борисовъ човѣкъ, бѣше хвърлило на единъ евреинъ, — и кой виновенъ, пакъ Гьорче) ме разкарваха въ Шуменъ за следствие и отъ тамъ се върнахъ по своя воля въ Търново на почивка 2—3 месеца при Кръбларова. Бѣше ме абониралъ на гостилницата, где се хранѣше, а живѣехъ въ неговата квартира. Дѣлчевъ бѣше въ София та имаше кой да ржководи. Докато бѣхъ тамъ, дойде Цончевъ въ Търново да основава дружество. Имаше единъ двама, останали съ него, та съ тѣхъ се опита да превземе сѫществуващето дружество за да признае тѣхния авторитетъ. Събранието се състоя въ читалището. Азъ бѣхъ на галерията. Имаше много хора, освѣтлени вече отъ мене. Цончевъ не можа да превземе дружеството, поставиха го на тѣсно, разбраха, че той говори противъ нашите та го накараха да се извинява, че ужъ уважавалъ мене и пр. Цончевъ биле принуденъ да основе ново дружество съ 14 члена. Тукъ приятели бѣха разбрали, че цончевистите кроятъ да ме убиватъ та бѣха дотърчали наши момчета да ме пазятъ. Не зная, що е имало истина въ тоя слухъ. И отъ наша страна се подигаше често въпросътъ да се поsegне върху Цончева, но азъ и Дѣлчевъ винаги бѣхме противъ. На два пъти и безъ наше знание се е взело решение, но щомъ научехъ това, предвардвахъ. Яневци предъ Рилския конгресъ бѣха вече го скроили, даже и кѫщата му изучили, но предвардихъ. Често и противъ Бориса имаше подобни решения.

Подире се върнахъ въ София. Всичкиятъ животъ тукъ бъде погълнатъ отъ борбата съ върховистите. Станишевскиятъ комитетъ я водеше заедно съ Дѣлчева. Върховистите бѣха изпратили вжтре чети, а организацията отъ тукъ купуваше оръжие, взрывни вещества и други материали, и се изпращаха и по другитѣ райони вжтре. Главно се водеше борбата съ Цончева. Сарафовъ бѣше повече въ странство и бѣше безъ значение; стоеше между два огъня, никой нѣмаше довѣрие въ него. Тогава изпратихме Давидова въ Битолско, просто на разположение на организацията. Давидовъ бѣше чувствителенъ момъкъ; като виждаше неопределено положение, — той бѣше фанатиченъ партизанинъ, човѣкъ на Сарафова противъ Цончева — предложи си услугитѣ самъ да иде вжтре. Честна натура. Бѣше се увлѣкълъ по Бориса; той бѣше съучастникъ въ всички парични шмекерии, луксозно прѣскаше и той отъ ония пари. Той и Славчо Ковачевъ за околенъ животъ си харчеха хубави пари. Давидовъ бѣше слабоуменъ и бѣше капризенъ; цѣлиятъ му животъ — капризи.

Нека спомена за една случка съ Дѣлчева. Характеристична е, че цончевистите се опитаха да биятъ Дѣлчева. Подиръ първия годишенъ конгресъ Цончевите офицери бѣха много надменни (въ време на Сарафовия комитетъ). Саракиновъ влѣзе въ комитета. Той дивъ човѣкъ внесе елементъ на грубостъ въ отношенията. Настроението бѣше противъ Дѣлчева, защото Дѣлчевъ въ обращенията си бѣше по-рѣзъкъ и бѣше явно недоволенъ отъ комитета, особено подиръ Бозуковата работа. Въ едно заседание, въ присъствие на всички ни въ комитета, стана пререкание между Дѣлчева и Саракинова заради постъпката на единъ тukашенъ младежъ. Въ това пререкание, както Дѣлчевъ се разхождаше въ стаята, Саракиновъ се слupsна като котка отъ страна за да го

повали, безъ да се надъва Дѣлчевъ. Дѣлчевъ бѣше физически силенъ, успѣ да се закрепи и се нахвърли върху му, сборичка се. Дѣлчевъ посегна на камата на Саракинова да я вземе за да го прободе. Дѣлчевъ не носѣше оржжие. Азъ видѣхъ това намѣрение, хвърлихъ се на Саракинова, взехъ камата и попрѣчихъ да не стане убийство. Дѣлчевъ напустна комитета съ ругания. Последвахъ го и азъ. После идваха Борисъ и Давидовъ да ни убеждаватъ да не се дава значение на случката. Дѣлчевъ се убеди та потушихме работата, не я съобщихме въ Солунъ. Тая случка не остана безъ значение за сегнешнитѣ отношения на Дѣлчева къмъ комитета и изобщо къмъ офицеритѣ. Той вече не можеше да ги търпи. Но нека се върна къмъ борбата съ върховиститѣ.

Янковъ бѣше заминалъ въ тоа време вънчре. Станишевъ се споразумяваше съ Стефанова и Туше Дели Ивановъ и Дѣлчева. Цѣлото време до Цончевото въстание азъ се дѣржахъ на страна. Съ Дѣлчева се срѣщахъ, а Станишевци избѣгвахъ. У насъ си бѣше оформено мнението, че Цончевци се крепятъ ту отъ правителството ту бѣ двореца. Така се мина времето до лѣтото 1902 г., когато борбата съ Цончевитѣ хора все се продължаваше. Ние знаехме вече, че Цончевъ ще дига въстание. Азъ редактирахъ едно окръжно, което изпратихме отъ мое име и отъ Дѣлчева въ пограничните околии въ Джумайско, Петричко и пр., съ което имъ обяснихме целта на въстанието и подканяхме населението да не се увлича. Чини ми се, че Ц. К. — Гарвановъ и С-ие — като знаеха, че сѫ нови хора и съ малко авторитетъ, ни помолиха ние да пратимъ това окръжно. Гарвановъ бѣше решително противъ Цончевото въстание, макаръ че не бѣше далечъ отъ идеята за въстание. Като комитетъ, Цончевиятъ бѣше по-популяренъ, разполагаше съ срѣдства.

Подиръ Шипченските тържества Цончевъ подигна въстание, следъ като Цончевият комитет успѣ да си образува мѣстни чети на харамийски начала въ пограничните райони.

Подиръ въстанието останаха въ пограничните райони и въ Гевгелийско върховистските чети, които съществуваха на харамийски начала. Тукъ въ София се свика отъ Цончева нѣщо като конгресъ. Присъствуваха и войводи, а решението имъ е било да крепятъ на първо време своите чети вънре, които бѣха останали подиръ въстанието. Бѣха решили да се конституиратъ по образецъ на вътрешната организация. Мислили сѫ, че ще могатъ да се наложатъ намъ. Николовъ изпѣкна вече като „Централенъ комитетъ“ на „вътрешните върховисти“. Кѫде края на зимата правителството на Данева разтури Станишевския комитетъ, интернира и Станишева въ Севлиево или Шуменъ, не помня добре, а Карайовева, мисля, въ Търново, Цончева въ Дрѣново. Искали да интерниратъ и Михайловски, когото бѣха довели въ участъка, но той помоли министра да му позволи да отиде въ странство. И безъ всѣко основание, просто на общо основание и мене интернираха въ Казанлѣкъ, мислейки, че и азъ съмъ опасенъ. Мих. Сарafовъ ме преследваше.

Матовъ и Татарчевъ, като дойдоха, вече се явиха като представители на Ц. К. Тѣ веднага показваха, че искатъ да играятъ старата си първенствуеща роля, којто сѫ имали въ Солунъ, като че ли сѫ преспали. Гарвановъ въ тѣхните очи не можеше да имъ бѫде началство; тѣ си продължаваха ролята и затова отношението имъ къмъ Гарванова бѣше друго.

Дѣлчевъ въ тукашните борби като че ли се бѣше подалъ на слабостъта на нашата организация тогава, на едно временно малодушие, че организацията съ сво-

итѣ слаби сили не ще може да продължи борбата безъ помощъ отъ тукъ. И за това бѣше се поприближилъ къмъ тукашиятѣ интелигентни кръгове за да работи съ тѣхна помощъ. Резултатъ на тая мисъль у него бѣше Станишевскиятъ комитетъ. Азъ не можехъ съ присърдце да подържамъ тия действия. И въ Ц. К. въ лицето на Гарванова не намирахъ това, шо трѣбваше. Тукъ бѣше разслабена работа, — борбата противъ Цончева чрезъ Станишевци и Карайовевци не ми се виждаше сериозна. Знаехъ, че предъ обществото симпатиите за В. Орг. се подигаха, морална печалба, но фактическата борба противъ Цончева не бѣше добре поставена. Тая наша слабостъ засили върховизма, който твърдо крачеше къмъ целъта си — въстанието. Азъ бѣхъ вече душевно отпадналъ, защото виждахъ всичко, а нѣмаше какъ да се противопоставимъ, нѣмаше твърдо държане. Още тогава се показахме нетактични, когато оставихме на Цончева току тъй да завземе пограничните пунктове. И Дѣлчевата грѣшка бѣ, че имъ предаде пушките. Изобщо ние не се опирахме, гдето можехме, и това ме очайваше, защото можехме да се опремъ. Когато заминаха първите тѣхни чети, трѣбваше да се разбиятъ тия чети, но господствуваха елементи, които инакъ гледаха: Гарвановъ вждре, а тукъ хора умѣрени, меки, а именно Станишевци и Карайовевъ. Сѫщо такива бѣха и Стефановъ и Дели Ивановъ. Тѣзи ли хора бѣха за такава лута борба съ цончевистите?! А когато последните взеха позиции, бѣше вече късно. Скоро отстѫпиха да се пренесе борбата вждре. Трѣбваше енергично съдействие и отъ вждре и отъ тукъ. Ц. К. се държеше колебливо, както бѣха колебливи и Станишевци, а напротивъ офицерите бѣха много агресивни. И тъй въстанието стана, не можа да се предотврати. Когато бидоха амnestирани отъ сultана старитѣ другари отъ Ц. К., веднага

ми светна на очитъ, като ги мислехъ, че съм същите, каквите бъха, и че ще можемъ да продължимъ борбата на старите начала — създрала мисъль и по сигуренъ пътъ. Но скоро се разочарувахъ.

XVI

Дейността на Хр. Матовъ и Д-ръ Хр. Татарчевъ следъ завършането имъ отъ заточение. — Петровъ интерниранъ въ Казанлъкъ. — Графъ Ламсдорфъ въ София и поведението на представителите на В. О. — Главните причини да се ускори общото въстание. — Една разпоредба на Гарванова отъ решаващо значение.

15 юни.

Презъ това време азъ вече долавяхъ признания отъ упадъкъ между нашите дейци. Другарите излъзоха отъ Поддумъ убити духомъ и хора безъ енергия. Тъй въ Поддумъ междуособно се бъха разяли. Пере съ доктора вече отъ тогава не можеха да се търпятъ. Даме и съ Матова и съ доктора бъха охладнѣлъ до голъма степень заради дребни работи (пари дошли, единъ иска общностъ на срѣдствата, други по-голъма охолностъ, единъ се показалъ егоистъ и пр.). Тъй и въ Солунъ бъха разнородни елементи — по темпераменти, по убеждения, по етика, по всичко. Добриятъ вървежъ на дѣлото въ Солунъ ги крепѣше. Въ затвора нѣма вече общо дѣло, и тамъ се разглобяватъ. Когато се завърнаха отъ затвора, тъй вече не се показваха енергични, а наклонни бъха пакъ да поематъ дѣлото въ свои ръце. Даме въ Солунъ не направи даже опитъ да завземе ржководенето на работите. Пере властите го изпратиха въ Битоля и Прилепъ. И той зае очаквателно положение. Имаше упадъкъ вече.

Матовъ и Татарчевъ щѣха да тръгнатъ въ сѫщия духъ, а може би още по-назадъ и отъ Дамета и Перета, ако да бъха въ вѫтрешността. Но като дойдоха

тукъ, поискаха като че ли да продължатъ предишната си дейност, но тукъ, въ свободна България. Забележилъ съмъ, че колкото пъти нѣкои отъ ржководните сили вътре отпаднатъ духомъ, щомъ дойдатъ тукъ, пакъ се съживяватъ, но не искатъ вече да се върнатъ. Тукъ има сигурност и по-явна дейност. Азъ бѣхъ направилъ постежки въ Солунъ да дойдатъ всички тукъ, та да подкараме работата. Но случи се така, че още по пътя Матовъ и Татарчевъ сѫ решили направо да дойдатъ тукъ въ София, и, види се, щомъ Даме и Пере разбрали това, заради тѣхъ не искали да дойдатъ тукъ.

Когато Матовъ и Татарчевъ дойдоха въ София, срещахъ се съ тѣхъ приятелски, съ голѣма надежда, като ги смѣтахъ, че сѫ все ония старитѣ. Съ тѣхъ и съ Дѣлчева ставахме четирма и щѣхме да съставимъ по-силна група. Смѣтахъ, че следъ това ще станатъ излишни другаритѣ на Дѣлчева — Станишевци и Карайовевъ, които бѣха наши искрени приятели, но бѣха елементъ разслабляющи. Дѣлчевъ бѣше по-недовѣрчивъ къмъ Матова и Татарчева. Ние имахме вече сведение за отношенията имъ къмъ Пере и къмъ Даме, които винаги сѫ ни били по-близки. Въ началото Матовъ и Татарчевъ нѣмаха кураж да лично сами двамата да излѣзватъ мимо насъ и искаха заедно да работимъ. Но скоро се показаха голѣми различия въ възгледите ни относително тактиката спрямо тукашното общество, власти и пр. Тѣ бѣрже се изравниха въ това отношение съ Станишевъ, Карайовевъ, Ризовъ и пр. Проявиха изведенажъ желание да се влѣзе въ по-близъкъ контактъ и съ обществото и съ правителството тукъ. Искаха да измѣнятъ дотогавашната наша изолираност. Азъ подържахъ становището на ексклузивизъмъ — винаги да стоимъ тукъ като чиста ядка и да не се сливаме. Тѣ прегърнаха пътя на използване, на опор-

тюнизъма по всички линии, на което азъ решително се противъехъ. По-напредъ ние съ Дълчева никога не бъхме се увличали подиръ политически въпроси отъ чисто дипломатски характеръ, и такава традиция бъхме създали въ организацията. Тъ — обратно, по душа си бъха политики и тамъ се показаха опортунисти до крайностъ. По отношение къмъ върховистите, когато борбата вътре бъше още въ разгара си, тъ тукъ се опитаха да внесатъ разслабване, безъ да се заемаха коренно да уредятъ въпроса, а просто сами да покажатъ, че тъ не сѫ крайни като нась, и пакъ да продължатъ борбата си. Тъ пригърнаха другъ приемъ — ето какъ изпъква характерътъ въ борбата! — по-умърените сили отъ върховистите да привлечемъ, та съ това хемъ да ослабимъ върховизма, хемъ да усилимъ себе си. Тази тактика на хитростъ гъзъ нарекохъ подла, следъ като се бъ толкова кръвъ пролѣла и толкова другари бъха изхабили толкова енергия. Защо бъше Мисъ-Стоновата афера?! Господа Матовъ и Татарчевъ дохождатъ и мимо нась се препоръчватъ за благоразумни, а нась прогласяватъ за крайни, и съ това надменно ни отстраниватъ съкашъ като мъродавни фактори въ тия борби и поставятъ себе си за такива фактори. Държането на Матова и Татарчева бъше егоистично въ най-долна степень. Азъ и Дълчевъ, като видъхме всичко туй, решихме да извикаме Перета и Дамета, за да балансираме малко това влияние на Матова и Татарчева, да образуваме сериозна група и да направимъ тукъ комитетъ излишни. Даме отговори, че не желае да дойде. Ние обаче знаехме мотива. После, когато се срещнахме, Даме ми обясни, че той знаелъ, че съ Матова и Татарчева не може да се работи. Пере отъ Прилепъ дойде и образувахме тъло петимата съ Матова и Татарчева заедно. Предъ нась последнитъ не минаваха за нѣ-

никви представители на Ц. К., никакво пълномощно не вадеха. Бяхме другари на равни начала. Понеже ти бъха по-нови тукъ и незамесени до тамъ тукъ, ние ги тикахме тъ да излизатъ повече на лице.

Тогава презъ зимата 1902 год. изпъкна опитът за помирение съ Цончева, въ който участвувахте и Вие. Азъ съмъ билъ винаги за споразумения, и въ този случай азъ щяхъ да излъза да се миря, стига да бяхъ дошелъ до убеждение, че може да стане, и нямаше нужда отъ странични фактори да ни помиряватъ. Азъ нѣмахъ лични дъртове. Спогодителни комисии иматъ смисълъ само при лични дъртове или пъкъ, ако ние сами не можемъ да си уяснимъ, какъ да стане това помирение, та да дойдемъ при Васъ, при Георговъ и пр. и да питаме за съветъ. Следъ толкова опити за помирение можеха господа Матовъ и Татарчевъ — да оставимъ сега насъ, — направо да се отнесатъ до Цончева за помирение. Тъ не го направиха, а се стремеха да отстранятъ насъ, безъ да ви освѣтлятъ Васъ по истинското положение на работите. Въ този путь тъ вървѣха.

Подиръ малко Дѣлчевъ се разочарува отъ тая групировка и си замина вънре. Скоро се разочарува и Пере и презъ пролѣтъта съ единъ кираджия хайде въ Прилепъ. Мене ме интернира Даневъ въ Казанлъкъ (презъ януарий или началото на февруарий). Матовъ и Татарчевъ останаха господари на положението. Стефановъ и Дели Ивановъ, скромни, бидоха оставени на страна.

Ламсдорфъ дойде. Азъ бяхъ категорично противъ всѣкакви срещи съ княза, у Данева. Даневъ беше направилъ постъпки чрезъ Станишева и Карайовева предъ насъ, да се срещнемъ съ всички македонструющи тукъ, да се разбере, кои сѫ минималните искания изъ реалния животъ на Македония, които да могатъ да бѫдатъ приети отъ Ламсдорфа и отъ сultана, та да могатъ да

бжатъ реализирани. Ние, като хора на вътрешността, като узнаемъ тия искания и ги формулираме, да ги представимъ на Ламсдорфъ. Даневъ бѣше изказалъ тона като решение на правителството, именно да излѣземъ, предъ Ламсдорфа съ минимална програма. Даневъ изказалъ желание и отъ страна на княза да бжатъ освѣтлени отъ насъ.

Въ това време Матовъ и Татарчевъ вече бѣха партизани на предстоящето въстание, за което се вече мълвѣше, а отъ друга страна приемаха да третиратъ съ правителството, резултатъ на което можеше да бж.де само да се предотврати въстанието. Приеха да се срещне Татарчевъ съ княза у Данева. Азъ бѣхъ противъ тая срѣща, както и противъ срещата съ Ламсдорфа, защото минималнитѣ реформи, „пѣдарскитѣ“ сетне ние не можехме да представимъ като наше искане. Ламсдорфъ идѣше, уведоменъ отъ рапортитѣ на рускитѣ консули, че ще става въстание, за да предотврати това въстание. Българското правителство и българскиятъ князъ искаха въ тая посока да услужатъ на Ламсдорфа, искаха да предотвратятъ въстанието, а насъ да ни подхлъзнатъ да станемъ агенти на правителството за тая цель. Азъ, като знаехъ това, бѣхъ противъ. Но Матовъ и Татарчевъ настояваха да се иде, макаръ и да не се съгласимъ на нищо. Изработи се една „*Рометогіа*“, въ която азъ прокарахъ главнитѣ пасажи по-остри. По-сетне, следъ въстанието, въ конгреса въ Сѣрско както и въ Струмишкия и Прилепския конгресъ всичкитѣ тия постежки отъ дипломатиченъ характеръ на Матова и Татарчева се осъдиха протоколирано; не се одобриха тѣхнитѣ сношения съ българското правителство, съ Ламсдорфа, княза, правени на своя глава, безъ да взематъ съгласието на организацията. Отъ тамъ се яви вече и отношението на организацията противъ Матова и Татар-

чева. Войводите следъ въстанието тукъ (Чернопеевъ, Сандански особено остро) съсипаха Матова и Татарчева. Разцепленнето на организацията следъ въстанието се корени тукъ. Матовъ, Татарчевъ, Павелъ Христовъ отъ Битоля, Петъръ Ацевъ въ Прилепъ, Чаулевъ въ Охридъ, Аце Доревъ отъ Битоля, Чучковъ (Щипъ), Тодоръ Александровъ (Щипско)—това сѫ хората, съ които сега се крепи партията на Матова, по-преди и на Гарванова. Тѣ сѫ останки и отъ Сарафовите хора. Войводищата като Тане Николовъ и пр. сѫ отъ другъ типъ. Всички тия хора сѫ безъ идеалъ, истискани лимони, безжизнени. Всички буйни, жизнени елементи сега не могатъ да търпятъ Матовци. И азъ не ги считамъ годни за работа, освенъ Чучкава. Годни сѫ сега само да партизанствуватъ, да водятъ партийна борба. Съюзиха се съ Сарафовци, направиха конгресъ сега (1908 г.). Имаха на конгреса трима ужъ одрински делегати (Катерински, студентъ Шапкаревъ — синъ на Кузманъ Т. Шапкаревъ, и още единъ. Такива имъ бѣха и делегатите отъ Солунъ. Тамъ има едно охридче, което държи печата на Ц. К. Матовъ му пратилъ бланки да напише, когото иска отъ тукашните. Отъ Скопско дойдоха нелегални. Отъ Битоля — по-редовни, все избрани. Изобщо скърпена работа. Задъ гърба имъ стоеше Ляпчевъ, чини мисе, за да се опитатъ да привлѣкатъ Чернопеева и др., но не успѣха. Конгресътъ формално не бѣше конгресъ, морално се провали. Партизанството въ организацията се узакони, сѫщо и шмекерство — по изкуственъ партизански начинъ да се създава большинство.

Цончевското въстание даде силенъ тласъкъ на идеята за въстание, нашироко взето като идея. Подиръ Цончевото въстание настѫпиха репресалии отъ турска страна въ Щипско и Струмишко, а тѣ поизостриха положението и немалко, подействуваха да се

втикне въ главите на Славчо Ковачевъ и даже и на Чернопеевъ да се подигне въстание по съображения ако не стане, всичко е изгубено". И въ Битолско бъха се позаострили работите; аферите бъха позачестили. Опастността, че турските власти ще приберат оръжието, се усили и се почувствува по-вечко въ Македония. Нетърпението бъше по-усилено, особено въ Битолско. Това бъше по-широката подкладка и това бъха мотивите, съ които се оправдаваше въстанието.

Истинската причина бъде въ туй, че войводският сили и особено ржководните бъха се вече уморили и много отъ тяхъ бъха станали нетърпеливи. Личният елементъ изигра голема роля, и той е може би главният виновникъ за въстанието. Имено въ две посоки: едини отъ старите дейци, както се каза, отъ умора и нетърпение, а други просто отъ славолюбие тихнаха работите къмъ въстание. Даме бъше отъ първите, Гарвановъ отъ вторите. Имаше сънка отъ партийни убеждения отъ тесногръждъ характеръ: Гарвановъ отъ Солунъ съписо, а Славчо Ковачевъ тукъ въ едно събрание устно лансираха леката мисъль, че понеже Цончевци подигнаха есенята въстание, тръбвало и ние веднага презъ пролетта да подигнемъ въстание, за да не останемъ по-назадъ отъ тяхъ и да не речели хората, че ние не сме способни да дигнемъ въстание. Трети мотивъ: хората, нашити, се уплашиха отъ размъртвите, които взема собствената имъ рожба, нѣмаха вѣра въ населението, че то не ще се уплаши отъ разните афери и че нѣма да пропадне всичко. Малка паника бъше обхванала всички ржководители, ако се продължи по-дълго работата, та поне нѣщо да се извърши преди туй. Несъстоятелни умове бъха.

Напразно обвиняваха правителството на Рачо Петрова и др., че тъ ускорили въстанието. И върховистите бъха въ душата си стреснати, и тѣ не форсираха.

Цончевото въстание се предизвика съ подръжката на княза съ две цели: да се пусне единъ фишекъ, да се използува дипломатически, а друго чрезъ това преждевременно въстание да се парализира широкото, готово отъ организацията въстание, което князът и българските правителства никога не съ ѝ го искали; въ това съмъ дълбоко убеденъ. И Радославовото правителство гледаше леко, то искаше да привлече патриотичния елементъ на своя страна и партийно да използува дълото, безъ да е мислило и то, че едно сериозно въстание е възможно.

Фактическото начало на въстанието, което най-много го наложи, бъше едно разпореждане на Гарванова, взето по лично негово съображение съ умисълъ да стане въстанието, докато е той на чето на Ц. К., защото той е знаелъ, че е доста компромитиранъ та скоро ще го арестуватъ. Рано-рано, веднага подиръ върховистското въстание, Гарвановъ разпраща окръжно щото всички гурбетчии да се прибератъ по домовете си, защото въстание ще става. И агенти е разпращалъ, дойдоха и тука. После въ съгласие съ Дамета и Лозанчева дава специално въ Битолско едно нареддане: всички гурбетчии, които съ дошли, да стоятъ, и тия, които мислятъ да идатъ, да останатъ, защото тая година не се позволява да отиватъ на гурбетъ. Лозанчевъ ржководъше комитета въ Битоля, а Даме за това е билъ съгласенъ. Единъ пътъ така скроено, Матовъ и Татарчевъ даватъ съгласие. Отъ мене и отъ Дълчева това се криеше.

XVII.

Влиянието на Гарванова и на Лозанчева за да се ускори въстанието. — Непреклонна опозиция на Г. Петровъ. Резолюция на събранието на вътрешните дейци въ София противъ тъкменото общо въстание.—Б. Сарафовъ съ съдействие на сръбските власти препраща въ Македония четата на Глигора. — Вътрешни дейци негодуватъ противъ тая постъпка на Сарафова. Сарафовъ се оправдава. — Сношения на Йор. Тренковъ въ Прилепъ съ войводата Глигоръ.

17 юни,

Презъ есента Гарвановъ предпазливо взима решение за въстание, като предпазливо се съвещава съ хора, за които е билъ сигуренъ, че ще склонятъ, та сегне да го представи като решение на окръга. Сондиралъ Лозанчева въ Битоля и Дамета, види се. А подиръ това и друго, що е имало, не зная. Разширяватъ този кръгъ на сондажъ и въ Битолско, особено въ Костурско и най-подиръ прогласяватъ, че солунскиятъ окръгъ се произнесъл за въстание, а битолскиятъ че налъга за него. Презъ зимата 1902 г. Лозанчевъ билъ повиканъ въ Солунъ, като представител отъ Битолско, формално да се съвещаватъ по тоя въпросъ. Безъ предварителенъ конгресъ въ Битолско, Лозанчевъ просто си дава мнението, че като пълномощникъ на битолския окръгъ заявява, че въстанието тръбва да стане и че, ако не стане, сами ще го направятъ. Това всичко въ съгласие и по наущение на Гарванова. И Гарвановъ изказва подобно свое лично мнение, и то пакъ, като че ли окръгътъ има това мнение. Славчо Ковачевъ отъ Щипъ сериозно се бѣше уплашилъ отъ щипската афера заради оржието въ щипската околия, което турското правителство напираше да приbere отъ населението. Въ същото положение е билъ и Чернопѣевъ въ Струмишко, все заради оржието. Въ тая паника и Славчо и Чернопѣевъ ни лисаха тукъ за своето положение и плахо запитваха, ако

бждатъ принудени всичко да загубятъ, не би ли било по-добре въ такъвъ случай да дигнатъ знамето въ своите околии. Това писали и на Ц. К. Гарвановъ и тези писма показалъ въ съвещанието съ Лозанчева и др., за доказателство, че и скопскиятъ и струмишкиятъ окръгъ желаятъ това. Заключение е било въ съвещанието тамъ, че се взело решение чутъ ли не отъ името на цълата страна да се обяви въстание, и тогава решаватъ да ни съобщатъ въ София. Матовъ и Татарчевъ частно се споразумявали и същ били въ течение на тези работи, но тукъ криеха отъ насъ. Съ официално писмо отъ Солунъ Ц. К. ни съобщава своето решение, взето въ Солунъ, и искатъ нашето съгласие, а не мнение. Имаше и частни писма и отъ Лозанчева до някои отъ насъ, въ които се казваше, който не е съгласенъ съ въстанието, той е предателъ, цълъ народъ е на кракъ; който е страхливецъ, нека не го последва и пр. Това се получи презъ празницицъ презъ зимата, тръбва да е било въ началото на януари. Мотивите на тяхното решение (бъше дълго писмо) бъха, че войводи и население въ Битолско не можели да търпятъ положението и на всяка минута били готови да избухнатъ. А за да не излезе частично движение, което веднага да се смаже, предпочтително било организацията да дигне общо въстание и да изпревари това избухване. Пресилено се опитваха въ писмата да представятъ така запалено положението въ цълата страна, като си служеха съ писмата на Славчо и на Чернопътева. Другъ мотивъ: ако не стане избухване, организацията рискува да се залови отъ турското правителство всичкото оръжие и въстанието би станало невъзможно. Така си тълкували тези приятели положението. За подкрепление на идеята за въстание оптимистически представляваха положението въ страната съ фалшиви данни, както сега разбрахме, за материалната подго-

товка за въстание въ окръзитѣ. После, като бѣхъ въ Битолско и се срещнахъ съ повечето отъ съучастницит въ Смилевския конгресъ, тамъ ме увѣряваха, Лазаръ попъ Трайковъ — че Ц. К. пишель писма въ Битолско, преди още да се вземе решение за въстание, щото всички окръзи отсамъ Вардара да сѫ готови, че ще въставатъ та „гледайте да не останете назадъ“. Така Гарвановъ е мамиль съ подобни писма всички окръзи.

За да разискваме предложението на Ц. К., ние се събрахме тукъ въ София на заседания на брой около 20 души, видни организационни сили. Участвуваха: Матовъ, Татарчевъ, азъ, Пере, Борисъ Сарафовъ, Славко Ковачевъ, Давидовъ, Дѣлчевъ, Силяновъ, Гирджиковъ, Вълчо Андоновъ отъ Охридско, Сава Михайловъ, Пушкаровъ, Хаджи Николовъ и др. Събрахме се нѣколко пѫти отъ 16 до 24 души.

Матовъ и Татарчевъ прочитватъ писмото и скоро се изказватъ въ духъ на съгласие. Голѣмо болшинство отъ събранието подкрепва идеята за въстание — Силяновъ, Борисъ, Гирджиковъ, Давидовъ, Славчо, се изказватъ съгласни безъ сериозни мотиви и все възь основа на мотивите въ писмото, съ парапраза на тия мотиви, подкрепяйки ги съ известни отдѣлни факти. Нови мотиви се дадоха като Славчевия мотивъ: „Понеже върховистите направиха въстание, да не останемъ назадъ, та да кажатъ хората, че не сме способни да правимъ въстание, че не сме революционери“. Другъ мотивъ бѣше едно смотолевено изложение на политическото положение въ благоприятенъ смисълъ. Противъ въстанието категорично въставахме само азъ и Дѣлчевъ. Пере не се произнесе, съ извинение, че е новъ дошелъ отъ затвора, че не е добре освѣтленъ върху истинското положение тукъ и вжtre, а интимната мисълъ му е била противъ въстанието. Той е вече намислилъ

тогава да избъга вънре и тамъ да се разправя по този въпросъ. На Смилевския конгресъ се бъше произнесълъ противъ и бъше избъгалъ отъ конгреса.

Дѣлчевъ се опита да обори мненията, той нѣмаше даръ слова, изказа се категориченъ противникъ на таково въстание, каквото го проектиратъ, а е за въстание, каквото азъ съ него си го бѣхме скроили. Дѣлчевъ се запали, изпоти се, разфуча се.

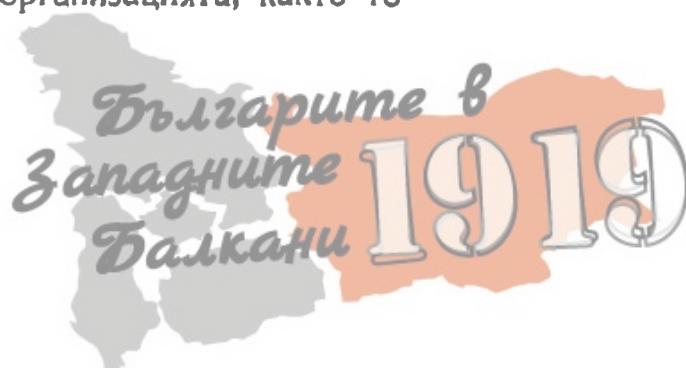
Азъ станахъ и говорихъ тогава речь, която траяше шестъ часа. Както ми се признаха тѣ, разбихъ убеждението на тия, които се произнесоха за въстание, и мнозина станаха отъ тѣхъ (Силяновъ, Гирджиковъ и пр.) и ми признаха: „Ти си необоримъ въ твоето мнение“. Азъ разкрихъ изкуствените приеми за подигане въстание. Матовъ, Татарчевъ протестираха. Знаешъ, какъ докторътъ се разпалва. Фактитѣ, които привеждаха тѣ, че щѣло да има избухване на населението, единъ по единъ оборихъ по признанието на самитѣ, които сѫ били въ ония мяста. Фактътъ напр., че селяните излѣзли съ оръжието въ гората, не е още признакъ за въстание, а само да избѣгнатъ да не имъ взематъ турцитѣ оръжието и лично да не пострадатъ. Когато сегне се срещнахъ съ костурци, — съ Попова и съ Лазаръ попъ Трайковъ — тѣ ми признаха, че не е истинѣ че не е било възможно да се одържи положението, признаха, че изкуствено Ц. К. ги е заблуждавалъ, че ужъ всички сѫ готови да бѣрзатъ.

Точкитѣ относително опасността, че ще пропадне оръжието, оборвахъ тъй сѫщо: опасността не е тъй голѣма;увѣрявахъ събранието, че не трѣбва никога да се боимъ, че една околия, която е подготвена за въстание, ще предаде оръжието си, а напротивъ, ако едно население е готово да предаде оръжието си, че то не е подготвено за въстание.

По фактическата подготовка съ положителни данни, известни менъ повече отколкото на самия Ц. К., имъ доказахъ, че можемъ да съмѣтаме за колко-годе подготвени само 7 околии: костурска, леринска, битолска, демирхисарска, кичевската — въ Битолско; въ Солунско кукушката само и то доста слаба; въ Струмишко само струмишката околия и то съ негодни пушки, кримки, и въ Скопско само щипската околия — съ кримки и мартини.

После, въ време на въстанието, излѣзоха приготвени и охридската и преспанската околия, но тѣ се подготвиха едва мъ преди въстанието. Прилепската околия остана и презъ въстанието невъоружжена, едва мъ успѣха да въоржжатъ 150 души. Въ велешката околия не можаха да въоржжатъ за въстанието нито една чета отъ 50—60 души. Щипско хичъ не пошавна презъ въстанието. Въ Струмишко силата бѣше само въ четитѣ, които нахлуха отъ България подъ водителството на Чернопѣева. Въ Кукушко се образува една голѣма чета, криха се въ гъоля, не можаха да нападнатъ града и най-сетне, заобиколени, избѣгаха въ гевгелийските Пазарски планини, безъ сражение, безъ формално въстание. Значи това, което предсказвахъ тогава въ заседанието, се доказа сетне. Увѣрявахъ събранието, че ако прогласимъ това въстание, ще подбиемъ идеята за всенародно въстание за дълго време, защото само въ нѣколко околии ще въстанатъ. Увѣрявахъ, че сега всенародно въстание е невъзможно, защото нѣма още подготовка нито нужднитѣ материали. За отсамъ вардарската част предсказвахъ имъ, че ние ще работимъ противъ себе си, защото ще повторимъ 1905 година — съ въстание само съ чети изъ България, което ще бѫде противъ основнитѣ задачи на организацията, както тогава сме ги разбирали.

Въ резултатъ съ подавляюще большинство се реши да се съобщи въ Солунъ отъ името на всички присъствуващи, че сме противъ взетото решение за въстание. Борисъ и Славчо нагледъ се съгласиха (гласуваха противъ). Останаха само Матовъ, Татарчевъ, Х. Николовъ и още единъ двама, които гласуваха за въстанието. Бидохме натоварени азъ и Матовъ да пишемъ писмото. Азъ поискахъ той и азъ да съставимъ по отдѣлно проекта за отговора. Въ събранието моята редакция, по пряма и по-решителна, се прие и се изпроводи въ Солунъ като мнение на тукашните представители на организацията. Забележително е, че най-много бѣха за въстанието тѣзи, които не мислѣха да взематъ и не взеха участие въ въстанието. И въ Смилевския конгресъ бѣха за въстание най-много тия околии, които същне не взеха участие, солунската напримѣръ, макаръ че въ Солунъ се изигра най-важната роля за провъзгласяване въстанието.

18 юни.

Тукъ ще направя едно отклонение. Подиръ битолското въстание Матовъ и Татарчевъ бѣха изпратили свои хора въ Бѣлградъ, свое представителство (консулство) — Сава Михайловъ и Константиновъ Михаилъ. Борисъ конкурираше на Матовци и изпроважда Матей Герова. Отишелъ бѣше по това време и Янковъ отъ страна на Цончева (втори пътъ). Не може да се разбере още, какво сѫ вършили. По онова време Борисъ тукъ бѣше устроилъ отдѣленъ комитетъ съ Славчо Ковачевъ, Чакаларовъ и Апостолъ Димитровъ (той, който е сега съ Матова въ представителството). Това прашане на хора бѣше веднага подиръ въстанието. Въ сѫщото време Цончевъ Борисъ и Матовци тукъ въ София се надваряха предъ българското министерство на външните дѣла. Бѣха се разочарували отъ българското правител-

ство и всѣка фракция е гледала да намѣри пари, где да е.

Глигоръ войвода съ пушки отъ Сърбия и съ чета потегли въ Македония. Уговорено е било съ Сарафова да спомогне да се прекара Глигоръ презъ Скопско. Учителътъ Карамановъ, ржководителъ въ Куманово, по заповѣдь на Тодоръ Павловъ, ржководителъ отъ Борисовата партия въ Скопье, и то по заповѣдь отъ София, ходилъ до срѣбската граница да се споразумява, за да посочи на Глигора канала да мине въ Скопско. При село Пчиня (Шиваровъ, войвода, е билъ тамъ и сега разправя, той всичко е видѣлъ), въ Кумановско, тамъ Бобевъ (войвода, човѣкъ на Сарафова) пресрѣща Глигора съ четата му (20 души), прекарва ги презъ Скопско въ село Рудникъ на границата между Велешко и Скопско. Четата я посрѣщатъ Андонъ Димовъ и Крумъ Зографовъ (тогава ржководители въ Велесъ на Сарафовата партия, сега Андонъ Димовъ е тукъ) и по разпореждане пакъ отъ тукъ и въ споразумение съ Скопье я посрѣщатъ, за да я преведатъ презъ Вардаръ. Понеже мжно било преминаването, Глигоръ се споразумява съ мулязима при моста при Зелениково и мулязимътъ една вечеръ срещу 150 лири си оттегля войниците. Представилъ се като срѣбска чета, но предъ селяните минавали за бѣлгарска чета, толкова повече, че Бобевъ билъ съ тѣхъ та четата минала по моста, отъ тамъ презъ Стълпъ надъ Нежилово пристигнала въ мястността Йзотъ въ Велешко, а отъ тамъ се прехвърлила въ Порече въ село Крапа, сърбоманско село. Боби тамъ оставилъ Глигора и се заврналъ назадъ въ Скопско. Д-ръ Кушевъ, който е сега заточенъ, тукъ въ София бѣше запитвалъ наши хора, Попъ Арсова, какво е било това разпореждане на Бориса да се приеме и да се препрати Глигоръ. Въ Рилския конгресъ Сандански обвиняваше Бориса по нѣколко точки, вземени отъ Сѣрския

конгресъ и между тия точки бъше, че Борисъ е приятел и парични сръдства отъ сръбското правителство. Борисъ по тоя въпросъ отговори: „Обвинявате ме, но азъ това сторихъ безъ какъвто да е ангажментъ; мислехъ, че и сърбитѣ ще влѣзатъ въ правия путь и че ще допуснатъ наши чети да отиватъ, но щомъ тѣ сега пращатъ сръбски чети, азъ съмъ противъ тѣхъ и имъ отворихъ война“.

Подиръ въстанието нашитѣ извършиха голѣми глупости. Както казахъ, тѣ изпратиха въ Сърбия хора, отъ които сръбските власти, Симичъ особено, много добре сѫ узнали нашитѣ раздори, нашата слабостъ. Янковъ и Савата и Константиновъ не сѫ били, споредъ мене, тъй недобросъвестни като Геровъ. Симичъ е разбралъ всичко и избралъ Бориса като най-смѣлъ, безъ много скрупули човѣкъ, и сполучва отъ него съдействие да пратятъ първата чета въ Македония. Борисъ си е мислилъ: „Да взема азъ паритетъ, да надвия тукъ противниците си, а че сетне ще видимъ“.

Въ Прилепъ Йорданъ Тренковъ бъше отдавна човѣкъ на върховистите. Въ време на въстанието бъше се споразумѣлъ съ Петъръ Ацевъ да влѣзе въ управително горско тѣло. Въ душата си обаче оставаше противникъ на Ацева и върховистъ. Подиръ въстанието раздорътъ между него и Ацева въ града и въ селата пакъ си личеше. Когато бѣхъ азъ тамъ подиръ въстанието въ Прилепъ, самъ Йорд. Тренковъ предъ мене призна, че е билъ въ кореспонденция съ Глигора, още когато Глигоръ е билъ въ Сърбия. Тренковъ чете и две писма отъ отъ Глигора отъ Сърбия, въ които Глигоръ му съобщава, че намѣрява да мине съ чета въ Прилепско и то не като сърбинъ, ами като българинъ; пушки намѣрилъ въ Сърбия и ги взелъ. Тренковъ чете тѣзи писма да докаже, че той е въ кореспонденция съ Гли-

гора, но че Глигоръ не е сърбоманъ. Ацевъ обвиняваше Тренкова заради тия му сношения съ Глигора. Види се, че Глигоръ си е готвилъ почва и за Прилепско. И наистина Глигоръ отъ Крапа слиза въ прилепските села и го посрещатъ хората на Тренкова като войвода въ Прилепско. Самиятъ Тренковъ се среща съ него и го поддържа противъ своя неприятель, Петъръ Ацевъ. Значи дало се е съдействие на Глигора и отъ тая страна, и чудно ли е, че първиятъ опитъ на Сърбия е успѣлъ, — нашитѣ недоразумѣния сж криви. Излиза, че Симичъ е далъ наставление на Глигора първото време да не излиза като сръбски войвода. Види се, че нито Глигоръ нито Симичъ не сж се надѣвали отъ начало, че ще иматъ успѣхъ въ Прилепско. Тренковъ сега е студентъ въ нашия тукъ университетъ. Глигоръ бѣше старъ върховистъ, та може би Тренковъ, пъ борбата си съ П. Ацевъ е мислилъ да използува Глигора за да завладѣе селата въ Прилепско и Прилепъ.

XVIII.

Гарвановъ ягтира въ полза на взетото решение за въстание. Гьорче Петровъ и Дѣлчевъ се противяватъ; Пере Тошевъ нерешителанъ. — Сарафовъ заминава съ чета за вътрешността. — Дѣлчевъ въ Солунъ се обяснява съ Груева по въпроса за въстанието. — Настроение у Дѣлчева за атентаторство.

19 юни.

Сега нека продължимъ по въпроса за въстанието. Нашиятъ отговоръ бѣше произвелъ въ Солунъ тревога, а сѫщо и въ Битоля, защото не имъ се искало тамъ, не се решавали лесно да приематъ въстание безъ пълно наше съгласие. Пакъ обвинения противъ мене! Почватъ да се опитватъ да склонятъ Перета и Дѣлчева и да ги отдѣлятъ отъ мене. Нѣколко време подиръ това, презъ януари 1903 год., струва ми се, Думевъ и Гарвановъ

дойдоха съ специална мисия тукъ да развалятъ нашето решение. Азъ нито се сръщахъ съ тяхъ и по-нататъкъ нито говорихъ нѣщо по този въпросъ съ компанията имъ, защото криеха отъ мене, що вършатъ. Пере все ги остави безъ отговоръ. Дѣлчевъ остана на мнението си противъ въстанието, но не взема позиция да противодействува — той е мекъ веднага. Впечатлението и на тримата ни бѣше, че макаръ и да сѫ се разшавали по тоя въпросъ, не вървахме, че ще се решатъ, че ще дойде до въстание, широко и категорично, както тѣ го кроеха. И тримата съмѣахме да си влѣземъ вжтре, понеже вече тукъ неохотно ни се работѣше съ Татарчевци. Също така и Борисъ се готовѣше да замине. Предполагахме, че като се пръснемъ тамъ по разни краища, че ще повлияемъ. Азъ и Дѣлчевъ особено оставахме на старата програма. Пере оставаше нерешителенъ. Положението бѣше сериозно и изострено. Ние препоръчвахме да се измѣни тактиката на действие на четитѣ и на терористичните елементи въ градоветѣ: отъ пасивно, чисто подготвително държане, да се мине къмъ една по-голѣма активностъ, да се почне активно действуване, което да се доближава вече до въстание, за да се подготвятъ и калятъ по-вечко работници за сѫщинското въстание. До тогава организацията на четитѣ бѣше запретила да се вършатъ работи, които могатъ да излагатъ мѣстните организации на катастрофи. При този духъ на дейностъ, като се прибавятъ и нерешителността и непредприемчивостта на легалните сили въ градоветѣ, които диктуваха, управляваха, организацията се бѣше ограничила само съ вътрешна организационна дейностъ. Почти никакви мѣроприятия, никаква инициатива срещу турците не се забелязваше. Една затвореностъ. На четитѣ бѣше заповѣдано, не само да избѣгватъ срещи съ турските власти, но даже да прикриватъ сѫществуването си въ окото

лията. И до той моментъ, за който говоримъ, все така си бѣше по традиция. Ако се срѣщаха тукъ-таме чети съ войската и станѣше сражение, винаги то е бивало предизвикано отъ турска страна, или по предателство, или по случайно разкритие. И въ такива случаи даже четитѣ бѣха усвоили тактиката да отстѫпватъ. Само въ безизходъ, нападнати, четитѣ даваха сражение. Ако презъ това време се чуваше тукъ често за сблъсквания между чети и аскеръ, то бѣше, че вече работата кипѣше вжтре и случайните конфликти между чети и аскера зачестиха въпрѣки казаната тактика. Градските активни елементи, на които ужъ най-много се разчиташе за презъ време на въстанието, не бѣха изпитани и калени въ никаква борба срещу турцитѣ. Защото въ градовете още по-строго действуваха тайно; ни сънка отъ инициатива, а само крайна предпазливостъ. Изобщо духътъ бѣше чисто конспиративенъ — робската тактика. Срѣщите на градски работници съ чети, за да видятъ пушка, нѣмаше ги много. Малцина отъ тѣхъ бѣха успѣли да взематъ пушка въ ръка и да се упражнятъ съ нея. Това бѣше положението—чисто пасивна политика на организацията, когато вниманието на нейните хора още бѣше обърнато изключително къмъ уредбата на организацията и къмъ материјалното ѝ повдигане. Широката маса съвсемъ не бѣше подгответена да излиза гржди срещу гржди съ турцитѣ, не бѣше подгответена чрезъ събития отъ тоя родъ, за да може открито да ги пресрѣща.

Като излизахъ отъ тия съображения, азъ настоявахъ, че ако положението вече се е изострило въ страната и ако фазисътъ на пасивната дейностъ на организацията е вече миналъ, да развържемъ по-вече рѣцетѣ на четитѣ и на градските рѣководители, да се почнатъ частни акции, за да възпитаваме четниците и др. къмъ пушката, къмъ безстрашието, да добиятъ опитъ за

нападение. Подобна тактика на частична активност, ако добиеше развой по цълата страна, по моето разбирание щънше да представлява страната във permanentno въстание, безъ да е обявено формално въстание. Ние така можехме нѣколко години да тормозимъ страната, безъ да може Турция да каже, че има открыто въстание. Ако бѣше позволено на четитѣ открыто да преследватъ турски разбойнически чети, да наказватъ лоши полицейски и пр., селяните да се разправятъ съ кеханитѣ и разните други арнаутища, които ги съсипватъ по чифлицитѣ, ние щъхме да имаме толкова афери наведнажъ, че щъхме да възбудимъ общо внимание и Турция да изморимъ. А ние се боехме: „сакънъ да не стане нѣкоя афера!“ За мене подобна една борба е не отъ по-малка важност отколкото едно прокламирано въстание, защото такава борба може дълго време да трае. Съ тия доводи взъ убедихъ другаритѣ си, именно че по този начинъ ще се ускори въстанието по естественъ путь, ще се дойде до крупната борба, която ще бѫде краятъ. Това становище азъ винаги подържахъ, че въстанието е мощно средство на организацията, но само докато то е идеалъ, къмъ който се стремимъ. Бѣхъ убеденъ, че стане ли това „реалъ,“ веднага подиръ въстанието ще се яви разочарование. И наистина така излѣзе.

Тази програма искахме съ Дѣлчева вжтре да я разгласимъ и не вървяхме, че Гарвановци ще сполучатъ. Но Гарвановъ, като дойде тукъ, съ Матова, Татарчева и съдружие скришно се съвещавали безъ нась и пращатъ контра-писмо, подписано отъ Матова и Татарчева, като мнение на всички тукъ съ изключение само на нѣкои, така че въ Солунъ замълчаватъ нашето писмо и си продължаватъ агитацията. Бѣха кроили въстанието презъ пролѣтъта рано, сутне на Гюрговъ день, после на св. Кирилъ и Методия, а най-после на

Смилевския конгресъ се определя за 20 юлий — Илинден. Тъ бъха разпределили страната на боеви окръзи за въстанието. Груевъ вече всичко е одобрявалъ, Гарвановъ и Думевъ дойдоха съ негово знание. Бъха разпределили вече въ проектъ и главнокомандуващи по боевите окръзи.

Въ началото на пролетта Борисъ замина безъ да е билъ поканенъ. Той изказа желание и не му се отказалъ. Той самъ си приготви четата. Приказката бъше да остане отсамъ Вардаръ. И той ужъ бъше по-съгласенъ съ нашето гледище, но излъзна, че и тукъ той билъ неискренъ спрямо насъ, защото вече отъ тукъ той си скроилъ да иде въ Битолско, за гдето е знаялъ, че тамъ ще има по-голъма слава. Той и тукъ си е билъ все съ желанието да се ускори въстанието. Той и Давидова и Славчета е наострилъ да проповядватъ въстание. Всъкажде, гдето той е миналъ вчтре, е проповядвалъ въстание. Насъ все ни е считалъ той баби, които въчно ще забавяме деня на любимата му мечта — въстанието. Малко да бъше човекъ сериозенъ, той можеше да види отъ подготовката на населението презъ Малешъ—Струмица—Радовишъ—Тиквешъ, че въстанието не е назръло. Въпръки туй на Смилевския конгресъ той излъзъль върълъ партизанинъ на въстанието. Малко подиръ него замина и Дълчевъ. Бъше настаналъ единъ превратъ у него. Той тукъ окончателно се бъше разочувалъ отъ Матова и Татарчева и на тръгване настоятелно ме молъше да задържамъ Перета та заедно да ги въздържаме да не отиватъ много далечъ. Тъмъ заяви, че ще смъта за решения ония, които ще бждатъ взети съвместно съ мене и съ Перета. Бъше се разочувалъ и отъ солунските дейци въ срещитъ си съ Гарванова. Дълчевъ тръгна съ силно желание да види Груева, да размъни мисли съ него; у него му бъше

още надеждата, но отиде загриженъ за организацията. Той стигналъ въ Солунъ. Онъзи хитро го оставили само съ Дамета, който 2—3 дена го държалъ въ една стая при себе си и се мъчилъ да му разбие убеждението противъ въстанието. Даме е сполучилъ [съ това само да му нанесе последния ударъ на разочарование, както се бѣше изповѣдалъ предъ Пере Яворова и други, съ които се бѣше срешиналъ септември въ Сѣрско. Тоя духъ на отчаяние личи и въ едно писмо до мене, въ което той ми казваше, че нищо не може да се направи и че отива въ Сѣрско „да сложи главата си“. Въ Солунъ му бѣха възложили мисията да убеди другарите въ Сѣрско за въстание и да го организира тамъ. Дѣлчевъ се бѣше разпоредилъ да се свикатъ на конгресъ воеводите. Яне Сандански бѣше пратилъ чета да го посрещне въ Сѣрското поле и да го отведе въ планината.

Важното е, че Дѣлчевъ е билъ подушенъ отъ Солунъ, следень е билъ до Сѣръ. Бивши български офицеръ, помакъ, Тефиковъ, неговъ другаръ отъ военното училище въ София, тогава началникъ на жандармерията въ Драмско, е билъ натоваренъ съ мисия отъ Солунъ, той, като познавалъ лично Дѣлчева, да го посрещне и да го убие. Щомъ Дѣлчевъ е излязълъ отъ града Сѣръ, веднага го е подушилъ. Селото Баница е часъ и половина отъ Сѣръ. Види се, че въ Солунъ не сѫ успѣли да го заловятъ, сѫщо и въ Сѣръ. Трѣбва да сѫ знаели, че той ще отива въ Сѣрско. Въ Солунъ е имало нѣкой шпионинъ, близъкъ до нашите хора. Това се заключава отъ следното. Взиматъ въ Солунъ решение за въстание. Гарвановъ и Думевъ ще дойдатъ тукъ, а единъ министъръ тукъ (не помня кой) ми съобщи, че отъ турски източникъ, отъ турското комисарство знаели, че Гарвановъ и Думевъ ще дойдатъ, и тѣ наистина дой-

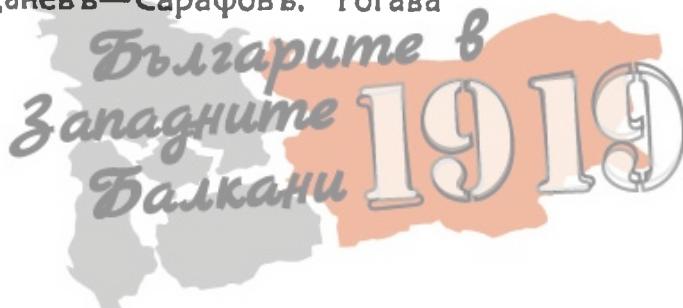

доха. Допускамъ затова, че шпионството за Дѣлчевъ да е било отъ Солунъ.

Азъ бѣхъ тукъ, кога се чу за смъртъта на Дѣлчева. Ужасно бѣхъ поразенъ. Криехме смъртъта му известно време.

У Дѣлчева, преди да загине, бѣше се явило едно настроение за атентаторство. Азъ го тѣлкувамъ като резултатъ отъ отчаянието му за бѫдещето на организацията. Той съ своето влияние, съ своето лично обаяние веднага създаде силно настроение въ тая посока. Толкова силно, че Матовъ, Татарчевъ и Сie, макаръ и да бѣха противъ, не можеха да се противятъ, а трѣбаше да съдействуватъ. И азъ не му одобрявахъ това, като предоставяхъ атентатитѣ за сетне, когато ще стане въстанието. Дѣлчевъ бѣше неудържимо увлѣченъ въ тоя путь, като смѣташе атентатитѣ за едно отъ срѣдствата на нашата програма. Главно бѣше се въодушевилъ за атентатъ противъ желѣзници и мостове. Подъ това влияние тогава заминаха нѣколко чети съ взривни вещества. Освенъ Дѣлчевата чета, друга замина въ Одринско, друга Савовата, друга съ Пушкирова въ Скопско. И станаха нѣколко опита, колкото да докажемъ, че не е по нашите способности тая работа. Грамадно бѣше количеството на внесения материалъ отъ бомби и динамитъ, а резултатитѣ нищожни. Указахме се просто неспособни.

Подиръ смъртъта на Дѣлчева и у мене се бѣше зародила мисъльта да замина вжтре, едно че се бѣхъ разочарувалъ тукъ, а друго и бѣхме говорили съ Дѣлчева. Матовъ и Татарчевъ ми отказаха подръжка, а сѫщо така и подкрепа да отида съ по-голѣма чета. Препоръчваха ми да отида самъ, съ друга нѣкоя чета, чужда. Докато така съ тѣхъ се разбиражме, азъ бидохъ интерниранъ отъ кабинета Даневъ—Сарафовъ. Тогава

тукъ унищожаваха комитетитѣ, интернираха Цончева въ Дръново, Станишева и Карайовева, а мене пъкъ въ Казанлъкъ. Нного се ядосахъ. Едвамъ съ триста молби следъ единъ-два месеца Матовъ и Татарчевъ ми проводиха до стотина лева. Стояхъ въ Казанлъкъ два месеца и нѣщо. Не бѣхъ вече въ течението на работитѣ, но бѣше ясно, че решение за въстание безвъзвратно е взето.

Когато се върнахъ отъ интернирането, понеже въпросътъ за въстанието бѣше вече свършенъ, отказахъ се тукъ отъ всичко и съ лични усилия се мжчехъ да си въоржжа чета и да замина вжтре. Тогава бѣха тукъ Яне и Чернопѣевъ, въорждаваха се. Малвѣше се, че ще се въстава. Ние не знаехме, какъ да се държимъ, всички бѣхме ни ракъ, ни риба. Подготовката на четата се продължи много. Най-сетне наредихъ една чета до 138 души.

Интерниранъ бѣхъ презъ февруари, а се върнахъ презъ априлъ месецъ. На 1 май изпратихъ Pere, той си замина съ кираджии.

XIX.

Гьорчо Петровъ потегля съ чета за Битолско. — Мжчинотии при преминаването границата. — Следъ голѣми усилия четата минава Вардара. — Настроението и подготовката за въстание у населението отсамъ Вардара.

Понеже се продължи подготовката и понеже се разгласи, че въстанието ще се прогласи на Илинденъ, нарочно отложихъ отиването си до деня на въстанието, за да снема и всѣка отговорност отъ себе си.

Вечеръта на Илинденъ потеглихъ отъ тукъ съ файтонъ до Кюстендилъ заедно съ запасния поручикъ Лука Ивановъ, който загина въ Воденско сетне, следъ въстанието. И четата си бѣхъ изпратилъ по-напредъ въ Кюстендилско. Помощникъ ми бѣше Лука Ивановъ, и за

случай на сражение на него най много разчитвахъ. Имаше въ четата и единъ запасенъ подпоручикъ, Георгиевъ; съ насъ бъше и черногорецъ Иово Ивановичъ, порядъченъ човѣкъ, чистосърденъ, будала-клепало, лекъ и простъ човѣкъ, който мисли, че много знае. На Андонъ Късчето, старъ нашъ войвода, предоставяхъ чисто войводската работа за пѫтуването. Имаше двама войводи дебрани — Тале (тукъ е) и другъ единъ (забравихъ му името, убиха го после). Повечето момчета бѣха тамкашни — отъ Дебъръ (до 25 души); отъ Демирхисарско, Охридско, Кичевско (до 40 души), нѣколко битолчанчета и повече прилепчанчета.

Целта ми бѣше да завлѣка съ себе си стари наши войводски сили и военни сили. Отъ представителството получихъ малко срѣдства; 100-тина наполеона получихъ отъ Прилепско; много отъ четниците сами се въоръжиха и внесоха.

Тукъ се разиграха комедии съ четата, която бѣше изпратена въ Кюстендилъ. Ужъ азъ и Луката ще отидемъ последни въ Кюстендилъ та още сѫщата вечеръ да минемъ презъ границата, за да не ни осѣятътъ въ Кюстендилъ. Тамъ намѣрихме нѣкои работи недотъкани, а не бѣха наредили хубаво канала, та 3—4 дена постояхме за да дотъкнимъ. Бѣхме близу до едно село, при полите на планината. Марко Секулички (кратовецъ, живѣе въ Кюстендилъ) се нагърби да ни преведе презъ границата и да уреди канала. Проектираше да заминемъ откѫде Паланечко, но презъ това време властите въ Кюстендилъ и въ София подушиха, че сме тамъ. Приятель отъ София дойде нарочно въ Кюстендилъ за да ми каже да бързамъ да мина презъ границата, защото турскиятъ комитетъ билъ далъ специалнаnota за моето заминаване съ точни указания, где сме въ Кюстендилъ и съставътъ на четата. Българското правителство отказвало това, но

турскиятъ консулъ, подкрепенъ отъ французкия консулъ, поискалъ бърза консулска анкета на мястото за да докажель истината. Ускорихме заминаването. Марко изпраща съобщение въ близко място задъ границата да пратятъ куриеръ и да го твърдятъ място. Куриеръ не дойде. Въ същото време дойде пограничниятъ офицеръ капитанъ Кузмановъ (отъ Крушово, цинцаринъ по произходение), и ми прочете две телеграми отъ своя пограниченъ генералъ Христовъ („Каналията“ — така го викатъ), въ които подробно му се указаваше мястото, где то съмъ, и числото на хората, и строго му се заповядваше подъ заплашване на лична отговорност да обезоржжи четата ми, като му се препоръчваше да поисква военна помощъ отъ Кюстендилъ, ако се смята слабъ съ своите войници да свърши тая работа. Въ Кюстендилъ бъха дошли някои офицери върховисти нарочно да следятъ диритъ ми та да спомогнатъ на военните власти да ме обезоржатъ, за да ме върнатъ и да ме омаскаратъ. Въ същото време Славчо Ковачевъ съ своя подпоручикъ Сотиръ Атанасовъ искаше да остана въ Щипско, понеже знаеше, че имамъ съ себе си доста материјалъ. И тъ бъха въ София и искаха да ги чакамъ, а като не се съгласихъ, бъха дошли въ Кюстендилъ да бъркатъ на заминаването ми.

Като дойде Кузмановъ, докато споримъ съ него, пратихме другъ куриеръ въ селото задъ границата да се види, що стана това. Узнахме, че отъ Паланка дошелъ аскеръ въ селото, събрали всичките селяни и ги задържалъ при себе си; прибрали всичкия добитъкъ и се настанилъ на лагеръ тъкмо на мястото при Дурачката ръка, презъ където Марко е смяталъ да ни преведе. Останахъ между два огъня. Кузмановъ не искаше да ми пакости, но тръбаше да стори нъщо. Азъ пъкъ не бъяхъ никакъ наклоненъ да отстъпя, но ме застра-

шаваше, че ще дойде войска отъ Кюстендилъ. Свиkahъ всичкитѣ момчета и поединично поискахъ мнението имъ, какво да правимъ въ случай, че ни нападне българска войска и поиска да ни обезоржи. Отъ всички само 20-тина момчета заявиха да се биемъ, а другите заявиха, че ще предадатъ оржието.

Кузмановъ ми предложи да му отстѫпя около 30 момчета да ги обезоржи, да ги изпрати въ Кюстендилъ (азъ да избера по-негоднитѣ, съ по-лошо оржие). Не се съгласихъ, ами го замолихъ да наредимъ нѣкакъ и той да не пострада и ние да заминемъ, като го заплашихъ, че ще се биемъ. Скроихме я най-подиръ, — той да докладва, че четата е заминала преди да се получи телеграмата, а докато заминемъ, да се криемъ строго, да не ни разбератъ въ Кюстендилъ. Още сѫщия денъ, като разбрахме за аскера, измѣстихме се по линията да влѣземъ по другъ пунктъ, по другъ каналъ съ куриери отъ Кюстендилъ. Докато да стигнемъ до другия пунктъ за Кратовско, момчетата се измориха. Всѣки носѣше до 25—30 кила товаръ. Нѣмаше конье още. Носѣхме динамитъ 130 кила, всѣко момче по 1 кило, около 200 бомби, електрически машини 8 (две европейски и 6 тукашна направа), адски машини (часовници) до 6 или 8 бѣха; патрони носѣхме въ изобилие. Много отъ четниците носѣха патрони за своитѣ тамъ (за братъ и пр.). Отъ пушките само 22 бѣха манлихери, а други бердани, мартини. Носѣхме брашно, два пжти препечено съ бѣбречна лой, на момче по $1\frac{1}{2}$ кило и пр.

Кузмановъ вървѣше съ насъ. Той бѣше наредилъ, войниците по границата да следятъ движението на турската войска. Спрѣхме се при границата въ единъ долъ (границата бѣше по билото). Добре, че се спрѣхме, отъ умора. На заранята Кузмановъ ни съобщи, че оттатъкъ имало засада и ние щѣли сме да попаднемъ право въ

засадата. Излъзе, че имало заповъдь въ Паланка 150 души войска да излъзе по границата, да усили кордона, да хване пунктоветъ, да ме начака и да ме разбие. Решихме съ Кузманова и Марко Секулички да вземемъ още по-налъво, да се изкачимъ до най-високия пунктъ при върха Руянъ (Руянъ, най-високиятъ пунктъ на Осоговската планина). Тамъ на тоя пунктъ само нощемъ вървяхме и се принудихме да стоимъ три цѣли дни, подъ границата въ Българско. Войниците ни съобщиха, че и тамъ придошла турска войска и че всѣка вечеръ туряли засади. На третата вечеръ се решихме по всѣки начинъ да минемъ, като взехме ужъ предпазителни мърки да минаваме отдѣление по отдѣление. Минахме благополучно безъ да ни забележатъ (?). Турска работа.

Дълъгъ бѣхъ твърдо решенъ отъ тука да премина Вардара и да сложа главата си, ако стане нужда, въ Битолско, гдето съмъ посъяль първото семе. Всички момчета желаха сѫщото, защото си бѣха отъ тамъ. До Вардара гледахъ, какъ да е да избѣгна сражение. Речено то желание караше четниците да търпятъ строгите заповѣди. Голѣма предпазливостъ и съобразителностъ ме спасиха. Пътътъ бѣше опасенъ, тежъкъ, и само азъ можахъ благополучно да избѣгна мъжнотоитъ.

Първиятъ бивакъ, който Марко Секулички (едно време харамия въ Кратовско) бѣше означилъ на куриера, бѣше Маркова скала. Той бѣше далъ маршрутъ на куриера до Щипско. Дълъ строго се придържахъ о този маршрутъ, който и селяните одобряваха, придържахъ се о тѣхния практически умъ. Като доближихме до бивака на 40 разкрака (кория), виждаме чадъри, войска (нощемъ). Ние продължихме пътя си до страната на Паланечката рѣка, Дурачка. Една дълбока пропасть — рѣката долу — стрѣмнината до $1\frac{1}{2}$ часть слизане

презъ гъсталакъ; много стръмно — съсиахме се. Тамъ бѣ първата почивка. Три височини наоколо, и на тритѣ имаше турски постове, които виждахме. За да не ни забележатъ, бѣхме принудени всѣки да седи цѣлия денъ задъ единъ пжтъ безъ да шавне. Много строги мѣрки вземахъ. Мжка за вода. Куриерътъ питаше, дали да спремъ или да ходимъ до първото място още три часа. Решихъ да останемъ тукъ. Късето бѣше противъ, защото въ тая кория можели да ни избиятъ. Тукъ изядохме препеченото брашно. Единъ часъ преди мръкване слѣзахме до рѣката и на мръкнало почнахме да се изкачваме по склона на Султан-тепе (висока планина, трѣва, лъзга се, а ние не бѣхме упражнени). Говорѣха ни, че по билото на Султан-тепе имало много постове, зесади. Тамъ е като втора граница, опасна. Минахме благополучно и още въ тѣмно пристигнахме въ мястността Емирица, до село Емирица, безъ да се обадимъ на нѣкой селянинъ. И тукъ се хранѣхме съ това, що имаше още всѣки съ себе си.

Приквечеръ на тоя денъ куриерътъ намѣри овчаръ отъ селцето и поиска сведения за кратовската чета Узна отъ него, че тя е въ планината надъ селото Ямишта. Вечеръта се упложихме за тамъ и срецихме кратовската чета съ войводата Атанасъ Бабата, дългогодишенъ работникъ, четникъ, скоро бѣше станалъ войвода, вербуванъ и изпратенъ отъ мене отъ тукъ. Идваше да ме вземе, да ме съпроважда. Тѣ бѣха твърдѣ живи хора, които срецихме, и азъ пръвъ пжть видѣхъ наша чета съ оржжие въ турска територия. Първото ми впечатление не бѣше хубаво. Азъ си въобразявахъ инакъ: села на близу, а то скрито, уединено място, хубаво, та азъ извикахъ: „А, това ли е комитълъкътъ, що го правите тукъ? Че азъ тукъ 25 години мога да стоя съ чета!“ За почивка стояхме два дена. Наехниха ни първъ

пътъ съ месо, но най-накрай неприятно бѣхъ изненаданъ, когато мѣстниятъ войвода ми намекна, че трѣбва да заплатимъ козитѣ; тѣ бѣха вземени отъ власитѣ — тамъ има влашки колиби. Тѣ за себе си взимали отъ тия власи, а за четитѣ, които минаватъ, искали имъ пари. Тамъ пръвъ пътъ се срещнахъ съ селяни отъ Ямишта, два-трима хора, които станали нелегални, ходятъ съ четата безъ оржжие, но сѫщевременно си работятъ и земята, въ кѫщи си живѣятъ, а като видятъ аскеръ, бѣгатъ въ четата. Направи ми впечатление, че тѣ сѫ безъ пушки, защото отъ България за скопския край сѫ препратени маса пушки. Като отидохме по-нататъкъ, видѣхъ, че оржжието се изгубило кой знае какъ, нѣмаше оржжие (аферитѣ, страхъ). Тука първъ пътъ вземахме и коне за да улеснимъ товара на четниците. Пътът ни бѣше за с. Луково (Кратовско). Практиката бѣше — на половинъ пътъ съ ямишки коне, ще ни пресрещнатъ луковски коне та да могатъ ония да се върнатъ въ Ямишта още презъ нощта. На следната вечеръ Атанасъ Бабата само съ 5—6 момчета отъ своята чета потегли съ насъ. Кюстендилските куриери не ги върнахме, защото Марко имъ бѣше поръчалъ чакъ до края на Кратовско да ни изнесатъ. Пътът води по страните на Злетовската рѣка, голъми каменяци. Слѣзохме въ рѣката, а после се възкачваме по каменисти мѣста за до с. Луково. Дечевъ, велешкиятъ войвода, на това място бѣше загиналъ. Мѣстото е голо и открито, а отъ среща по височините отъ 3—4 мяста позиции на аскеръ, отъ които съ бинокълъ може ясно да се види човѣкъ и да се познае даже. Понеже много закъсняхме по пътя и се опасявахъ до Луково да не ни дочака зора, и понеже мястото, голо, канаристо, отъ всѣкждѣ се вижда, решихъ се да се отбиемъ малко въ дѣсно, въ с. Койково, по-запазено мя-

сто, та измѣнихме маршрута. Тамъ първъ путь срещахъ повече селяни. Впечатлението ми бѣше, че тѣ сѫ много далече отъ положението за въстание. Агитацията, подготовката по тия села сѫ били съвършено слаби. Запитани за пушки, отговориха, че нѣматъ, — чакали отъ България. И тамъ си платихъ храната (хлѣбъ даваха безъ пари, хлѣбъ отъ просо, ечмикъ, царевица, ржжъ, размѣсенъ, боже пази). Отъ тамъ следната вечеръ презъ Луково се упѫтихме по-нататъкъ. Бивуакътъ ни бѣ предвиденъ въ Плавица планина, надъ самия градъ Кратово — подъ краката ни — въ една дупка. Преди 2—3 седмици въ Луково подпоручикъ Атанасовъ (съ Ковачевъ Славчо) билъ откритъ отъ аскера и билъ ангажиранъ въ рисковано сражение, отъ което четата се спасила по едно чудо. Въ София Атанасовъ бѣше ми казалъ, че Луковци го прѣдали, бѣше ми внушилъ да се пазя отъ селото, а самъ се заканваше да ги накаже, когато влѣзе вътре. Но трѣбваше да се мине тукъ — единственъ путь. Обаче излѣзе инакъ, азъ тамъ на мѣрихъ първия радушенъ приемъ. Много селяни съ жени, деца, моми излѣзоха подъ селото да посрещнатъ четата и всѣки донесълъ, кой какво можелъ, по обичай хлѣбъ, сирене, мѣтеница и пр. Тамъ ми обясниха селяните, че Атанасовъ непредпазливо денемъ се е движилъ около тѣхното село та сѫ го видѣли турските пѫдари, заканили се на селяните, че ще го предадатъ, и действително потеглили къмъ града. Селяните съобразили и по другъ путь изпреварили и отишли въ града и казали тѣ, а на Атанасова съобщили, че е откритъ да се махне отъ мястото. Но той не искалъ да знае. „Нека дойдатъ, ще се биемъ“ — казалъ той съ една псуvinя противъ турците. Но турците дошли. Разбрали работата. После вече нѣмаше случай за предателство. При сѫщото място сегне покойниятъ Дечевъ, велешки

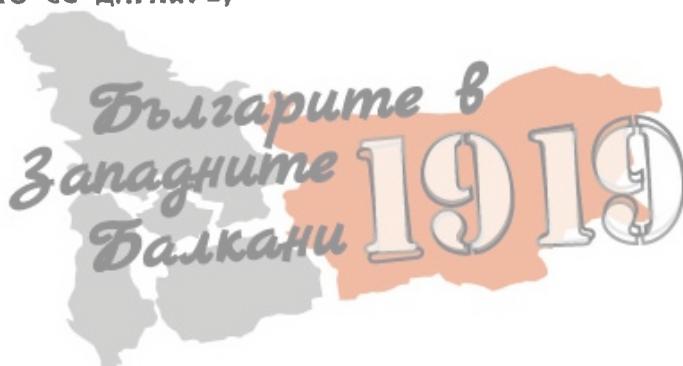

войвода, отъ несъобразителност се движилъ по голо мѣсто и го видѣли турцитѣ.

Въ Койково и въ Луково азъ добихъ сведения за движението на войсковитѣ патраулни отдѣления, които ежедневно отъ Кратово излизатъ и кръстосватъ. Азъ нагаждахъ пѫтуването така, че тѣ, като заминѣха, азъ продължавахъ пѫтя. Отъ Луково до Кратово пѫтътъ бѣше положително рискованъ. Трѣбваше да се мине Щипско презъ кратовския друмъ, който е много работенъ, а гдето сѫ възможни случаини срещи съ пѫтници. Презъ друма минахме „задгъзъмъ“, за да заблуждаватъ диритѣ отъ обувките (това четитѣ често правятъ). Отъ друма пѫтътъ води по голия склонъ на Плавица. Движимъ се между три турски поста — двата бѣха на 150 разкача, а ние минахме между двата поста тѣкмо на пѫтеката, която тѣ именно пазѣха, защото нѣмаше другъ пѫтъ. Напредъ върви преденъ патраулъ отъ трима-четириима, сепак момчета въ „редъ“ единъ по единъ, и сепак иде заденъ патраулъ. Промъкнахме се незабелязано. Взимахъ строги мѣрки да се пази голѣма тишина, това не всички чети сѫ пазили. Деня прекарахме на върха Плавица, въ единъ слабъ лещакъ, та трѣбваше повечето време да лежимъ, всѣки скритъ задъ нѣкоя леска, защото отъ долу е открыто и се виждаше, а на близу имаше и пѫтъ. Презъ деня никой не смѣеше съ по-високъ гласъ да говори, да се изкашлюва. Мжка имахме за вода, пекъ голѣмъ. Имахме нѣколко мѣхове съ насъ, напълнени презъ нощта, съ тѣхъ крепимъ душа.

26 юни.

Въ този районъ до Кратово (той е планинската част на кратовската околия) се е предвиждало, че ще биде планинскиятъ базисъ на въстаническиятъ чети, понеже се предвиждаше, че въ полето като се дигнатъ,

за 2—3 седмици ще ги изринатъ. Азъ видяхъ само туй, че сж дотолкова тукъ революционери, че знаятъ да приематъ и да препращатъ чети безъ рискъ даже за себе си. Това имъ бѣше революционерството. Въ тѣзи мѣста сж ставали доста сражения между чети и аскеръ, минавали сж много чети за скопския районъ, но следи не сж оставяли, минавали сж преходно само. Разбрахъ добре, че тукъ организация, подготовка нѣма, че всички чакатъ пушки отъ България. Отъ Кюстендилъ сж ги лъгали, че пушки ще получатъ, когато дойде време за въстание, но пушки не получиха никакъ. Нѣмаше тукъ сжцинско революционерство и мнението ми, че не е добре подготвено въстанието, особено тукъ се потвѣрди.

Пѣтъти ни отъ тукъ до Вардаръ повече избикаляше по хълмисти мѣста, защото на югъ отъ тамъ се простира св. Николското поле, а презъ него да вървишъ бѣше опасно, за това взехме северозападна посока по склоновете и минахме Гюянци и Сакулица (кратовска каза). Понеже бѣше време на вършидба, почти въ всичкитѣ села едновременно имаше и турци. Ние въ село не влизахме, а се спирахме все вънъ отъ селата, въ низки корийки (все сж голи мѣста), трудно прекарвахме. Трѣбаше да се криемъ задъ скали и дребни шубраци при силна горещина. Пѫтувахме все въ зиг-загъ, да се прикриваме отъ спахиите турци. Правѣхме отъ 3 до 5 часа пѣтъ вечерно време, но деноуването ни бѣше мжчно. При Гюришкия манастиръ при Гюрище (хълмъ) въ кратовска каза (на предѣла на Кратовско-Кумановско и на скопската каза) престояхме два дена. Влѣзохме въ манастира три дена следъ сражение на Пушкарова съ аскеръ. Чуваше се, че аскеръ ще дойде, а трѣбаше да влѣземъ вжtre, и затова арестувахме манастирскитѣ хора, докато бѣхме вжtre. Четата

на Пушкарова следъ сражението си презъ Кумановско и Паланечко избѣгва въ България. Пушкаровъ бѣше ми обещалъ да ми даде канатъ, а той далъ сражение. Ние бѣхме отъ три страни обиколени отъ аскеръ и очаквахме сражение на всѣка минута. Подъ насъ отъ северозападна страна на чуката гледахме какъ се укрепватъ турски войници. Не ни докараха коне всичките заради вършидба та стояхме два дена. Държахъ 7—8 души селяни залогъ за всѣки случай. Вардаръ бѣше близу — по права линия 8 часа. Ако бѣхме дали сражение, большинството отъ четата щѣше да се върне въ България. До Плавица нѣкои отъ четата азъ държахъ подъ стражка, за които се съмнявахъ, че ще се върнатъ за България. Отъ Гюрище най-после взехме путь край сръбоманското село Рудникъ, минахме покрай него скришно, дойдохме въ скопското село Брѣзово. По цѣлия путь презъ кратовска и кумановска каза останахъ съ впечатлението, че тукъ нѣма никаква организация и просто трѣбваше да си пробиваме путь презъ селата. Тѣ само не издаваха и всичката имъ задача бѣше да ни посрѣщатъ и изпращатъ. Всички очакваха отъ България. Амбицията ми бѣше още тукъ да мина Вардара въ Битолско, а като видѣхме, какво е тукъ, отсамъ Вардара, още повече щѣхъ да го считамъ за нещастие да ми се случеше тукъ да бжда откритъ. При с. Брѣзово се скрихме въ единъ лещакъ и едвамъ можахме да извикаме ржководителя. По путь срещнахме трима четници отъ скопската чета, Ращеновъ съ двама учители, излѣзли изъ Скопско и други. После турцитѣ бѣха хванали Ращенова и бѣха го довели въ Скопье. Скопските ни намѣриха та ни донесоха хлѣбъ отъ селото. Мислѣхме да минаваме Вардара при с. Козлье (Скопско), — тамъ Вардаръ е по-плитъкъ. Понеже Пушкаровъ преди неколко дена бѣше далъ сражение, аскерътъ бѣше.

образувалъ верига тамъ. Не оставаше пътъ освенъ да минемъ Вардара покрай Велесъ, защото всичките пунктове бѣха заловени подиръ опита на Пушкарова да дигне съ динамитъ единъ мостъ. Бѣхъ писалъ въ Велесъ да пригответъ за минаването ни презъ Вардара. Въ Брѣзово се решихме на личенъ рискъ да преминемъ Вардара при Велесъ безъ конье: четниците на ново се натовариха и съ усиленъ маршъ прехвърлихме Вардара. Отъ Брѣзово до Велесъ обикновенъ пътъ е 5 часа, а ние го взехме за 7 часа и още 3 часа ходихме до село Ореовецъ — въ корията надъ селото, — вече въ зори. Въ селото имаше спахии и бѣха ни видѣли. По пътя отъ Брѣзово до Вардаръ ни посрещнаха пратеници отъ едната партия въ Велесъ — Антонъ Димовъ, учителъ, — отъ по младите. Той ни окуражи да минемъ сѫщия пътъ, който и ние мислѣхме, — покрай самата станция. И по пътя до Вардаръ минавахме на две мѣста между войски.

Прегазихме Вардара благополучно. Мене Темелко ме пренесе и продължихме пътя презъ велешкия лозя по шосето между Оризари (турски села), минахме я Бабуна на мостътъ. Прѣко Бабуна имаше мѣстна четичка отъ 8 души, та съ нея въ Ореовичката кория се установихме. Цѣлата чета бѣше много весела, че сме вече въ нашия районъ. Азъ бѣхъ много доволенъ, че минахъ Вардара. Разпustнахме се, ядохме, пихме. Донесоха казани, готвихме. Първъ пътъ тамъ не ни вземаха пари, тукъ почувствувахъ, че сме въ организация. Излѣзоха отъ града 7—8 души въоружени да се срещнатъ съ насъ и ни изпратиха. Почувствувахме, че сме въ организационна територия. Но за това пъкъ бѣхъ разочаруванъ, че въ Велесъ намѣрихъ спокойна работа, а азъ си въобразявахъ, че кръвъ се лѣе. Обясняваха ми, че тамъ не може да става приказка за въстание. Докато

съ очаквали тамъ пушки отъ вси страни, останали най-сетне безъ оржжие. Прогласеното въстание въ Битолско бъше само знакъ да се организиратъ въ боево отношение, но тъ това не бъха го направили.

Тогава за първъ пътъ почувствувахъ грозотията на партизански разправии въ организацията. Бъхъ подканенъ отъ странитѣ да имъ уреждамъ партиитѣ. Понеже ние бъхме тръгнали за гдето кръвъ се лъе, решихъ да взема тъхната чета докато минемъ въ Прилепско та да ги върнемъ. И тамъ бъше таково положението, че не може да става и дума за организирано въстание. Планътъ ни бъше, щомъ минемъ Вардара, да се обадимъ съ нѣкой атентатъ та да ни се чуе името и въ Битолско и въ България. Организацията бъше изгубила нишкитѣ: и въ Велесъ не можахме да разберемъ, що става отвѣде въ Прилепско.

Забележихме голѣма разлика между населението отсамъ и оттатъкъ Вардара, въ общото му настроение, при все че за въстаническо брожение нито дума не можеше да става.

Отъ тамъ минахме село Краинци. Следъ 19 дена пътъ първъ пътъ влѣзохме денемъ въ село. И тамъ бъхме едновременно съ спахиитѣ — ние въ едната, тъ въ другата махала. Четата бъше още цѣла. Минахме и презъ Хвойница за Краинци. Бъше се разгласилъ служъ, че азъ ще мина съ голѣма чета. Отъ тамъ — въ село Владиловци, велешко село, неподатливо за организацията — неподатливи селяни. Задъ селото въ единъ храсталакъ стояхме цѣлъ день като мишки. Донесоха ни ядене вечеръта. Нарочно ни препоръчаха да се отбиемъ въ това село, за да го организираме за първъ пътъ.

Отъ Владиловци стигнахме въ с. Степанци, на предѣла на велешка и прилепска каза. Тамъ се спрѣхме надъ селото на една чука, съ кория, мѣстностъ добра и

за сражение. Извикахме отъ селото мѣстния селянинъ Темелко, мѣстенъ ржководитель, всецѣло преданъ на организацията, единъ отъ рѣдките типове, който и сега продължава да е преданъ.

Тамъ за първъ пътъ направихме почивка, бѣхме сигурни. На хранихме се хубаво. Имаше стада на близу. Следъ 20-дневно пѫтуване за първъ пътъ си хубаво отпочинахме, два дена. Тамъ се срещнахме съ прилепската чета на Петъръ Ацевъ, която бѣше потеглила да ни посрещне. Имахъ съ себе си много четници отъ западна Македония (Дебъръ, Кичевско, Демирхисарско). Тамъ се раздѣлиха всички отъ мене и презъ Азотъ потеглиха за роднитѣ си мѣста. Азъ останахъ съ около 45—46 души и се движехъ заедно съ прилепската чета.

Въ Степанци добихъ първите сведения за положението въ въстаналия край и разбрахъ, че работата не е тѣй възхитителна, както се мѣркаше въ въображението ми. Представлявахъ си, че линията между Прилепъ и Велесъ е границата, че на западъ е мъгла, кръвъ, война. Когато отъ Степанци потеглихъ, ми се видѣ прилепското поле ясно и тихо. Драго ми бѣше, че виждамъ родното си място, но отъ друга страна ми бѣше тежко поради разочарованието.

Отъ Степанци заминахме за село Орѣховецъ (Прилепско), надъ самия Прилепъ, — тамъ ни бѣше пътъ. Разположихме се въ село по квартири на части. Помрещнаха ни добре. Почувствувахме, че сме на гости. Въстановало население не намѣрихме въ Прилепско, но борческиятъ духъ бѣше доста събуденъ, имаше напреднало съзнание, безстрашие почти. Първъ пътъ сечувствувахъ въ своя срѣда. Тамъ първъ пътъ си видѣхъ и роднини. Дотичаха при мене, крака ми цѣлуватъ. Силно бѣше впечатлението. Тамъ се спрѣхме за повече време, тамъ добихме сведения за положе-

нието на въстанието. Хората още не бъха изгубили надежда, че ще може нѣщо да се направи. Азъ се хранѣхъ съ надежда, че ще може да се направи единъ опитъ да се събератъ младежи, по-активните сили въ града Прилепъ. Но съхъ много материали и мислѣхъ, че ще можемъ да направимъ нѣщо въ Прилепско.

XX

Слабости въ организацията въ Прилепско. — Голѣми жертви на четата на П. Яцева въ сражение съ турцитѣ при „Студенецъ“. — Останки отъ четата на Г. Петровъ се събиратъ съ разбита костурска чета на Л. Попъ Трайковъ и Иванъ Поповъ и на тиквешката чета на Геле.. — Осуетенъ планъ на Г. Петровъ да се разрушатъ желѣзницата отъ Леринъ до Воденъ. При село Чанища четитѣ, нападнати, отчаяно се сражаватъ и успяватъ да си пробиятъ путь. — **Ненадейна среща съ Б. Сарафовъ.**

28 юни.

Хората като ли се надѣваха на вънкашна опора. Тамъ се срещнахме и съ Пере въ селата; той бѣше тамъ съ чета — въ прилепската чета. Самъ Пере ми обрисува положението, че е несериозна цѣлата работа, и останахме тамъ, заедно ходихме, сновѣхме по селата. Просто безизходно положение и не знаехме, какво да правимъ. Тълкувахме си причинитѣ на това и ги намѣрихме у Дамета, у Лозанчева и пр. Момчетата се отчаяха. Опитахъ се чрезъ войводата Петъръ Яцевъ да съберемъ една горска сила, която да дигнемъ та да изглежда поне като на въстание. А то излѣзе, че околийската организация е просто разнебитена, не се знаеше, где и колко оржжие иматъ, не можеха да въоржжатъ 70 души. Въ града изпратихъ хора отъ моята чета, да сондиратъ, може ли да се произведе нѣкоя акция въ града, накарахъ съ тая цель и войводата Петъръ Яцевъ да влѣзе въ Прилепъ да нареди нѣкоя акция въ града.

Идваха по моя покана отъ града тамошни ржководители. Впечатлението ми бѣше, че и да би могло да се направи нѣщо въ града, тѣ за свое лично самосъхранение ще го парализуватъ. Ржководителството въ Прилепъ бѣше изпаднало въ рѣце повече отъ егоистични, бѣха граждани младежи. Викахъ всичкитѣ. Впечатлението ми бѣше, че въ града не се е работило на чисто революционна нога. Имало е елементъ въ града, запаленъ и готовъ за работа, но водителитѣ, граждани и нѣкои учители, сѫ излѣзли просто синове отъ малката буржуазия, шмекери, които почнали, щомъ дошло до въстание, да се измъкватъ по разни измислени причини. Нѣмало кой да поведе истинскитѣ работници. Нѣколко по-предани ржководители като Тале Христовъ съ нѣколко честни работници до 20—30 души напуснали града и излѣзли съ чета и се присъединяватъ къмъ прилепската чета на чело съ Петъръ Ацевъ. Наскоро следъ излизането аскерътъ близу до града ги напада, става сражение при Студенецъ. Четата е била до 87 души; аскерътъ само патрулъ отъ 35—36 души ги напада и ги избива. Четата е била на единъ върхъ, „Студенецъ“. Вместо да биятъ отъ върха, Петъръ Ацевъ предлага да отстъпятъ, войската взема тѣхната позиция, тѣ оставатъ на по-низка, избиватъ ги, новитѣ 30-тина души загивватъ, пръсватъ се, измиратъ мнозина отъ жега и гладъ. Това стресна гражданитѣ и никой не посмѣя да въстava. Ние съ четата останахме безцѣлно да сновемъ по селата. Сѫщото време се обадихъ на Дамета, че съмъ пристигналъ и да му чуя мнението за тамкашнитѣ работи. Отговоръ отъ него получихъ късно. До неговия отговоръ сведенията ми отъ Битоля вървяха къмъ пропадане, къмъ своя край. И Даме описваше положението безнадежно.

Стигнахъ въ Прилепско около 10. августъ — на 14—15 августъ най-късно на 20. августъ се обадихъ на Дамета, а бъше вече късно, септемврий, когато чрезъ Битоля ми дойде хаберъ отъ Dame. Бѣха вече разбити въ Демирхисаръ, въ Охридско имаше вече реакция и пр. Азъ продължавахъ съ четата заедно съ Пере и Петъръ Ацевъ да отиваме по селата. Предприемахме дребни работи — нападение на нѣкой чифликъ, нѣкоя кула — дребна, мизерна работа. Но тукъ агитирахме, че тамъ ще вършимъ всички работи, а тамъ никаква работа не вършехме. Четниците останаха безъ дрехи и цървули. Отъ Прилепъ не ни се достави нищо. А там-кашната чета не ни посрещна добре. Разочарование пълно. Нѣкои момчета буквално ходѣха боси. Страшно разочарувани, повечето пожелаха да ме оставятъ, да се върнатъ въ България. Съ тѣхъ бѣше Кьосето, войводата, съ $\frac{3}{4}$ отъ моята чета (около 25—26 души) и отъ прилепската (около 20 души). Останаха съ мене 14 момчета.

Азъ бѣхъ решенъ да оставя Битолско, но не искахъ да се връщамъ, бѣхъ се зарекълъ да не се връщамъ живъ въ София, отъ гдето тръгнахъ много огорченъ, осърбенъ поради туй, че ми измѣниха най-близкитѣ. И тамъ вжтре се разочарувахъ отъ много нѣща, намѣрихъ егоизъмъ. Около единъ месецъ се лутахме. По това време дойде отъ Костуръ една чета начело съ Лазаръ попъ Трайковъ и Иванъ Поповъ на чело съ 130 души. Тѣ бѣха разбити въ Костурско, като сѫ били въ източната половина на Костурско, подгонени, бѣха дошли презъ Леринско—Битолско—Морихово за да се запаятъ. Презъ Воденско, подгонени отъ гладъ, стигатъ въ Прилепско съ намѣрение за да отидатъ въ България. Грозно впечатление ми направиха, че всичкитѣ бѣха опърпани, голи, боси, като цигани, и на всѣкїде гонени

отъ войската, изгладнели бъха като вълци. Огъ 300—400 души, тръгнали отъ Костурско, бъха останали до 130 души, а другите на групи се отделяли и си отивали въ родните си места. Но спрямо прилепските четници предизвикаха възхищение у настъ. Сравнението беше, че бъха герои спрямо нашите баби. Ентузиязмът у тяхъ не беше убитъ. Съ тяхъ ходихме 10-тина дена, тъ съ разбити надежди и съ намърение за България, азъ съ разбита въра и съвършено отчаянъ отъ Битолско, но съвсемъ ненаклоненъ да се връщамъ назадъ въ България. Смѣтахъ, че азъ подействувахъ на Лазаръ попъ Трайковъ, намѣсто да идатъ въ България, да се върнемъ назадъ, не съ цель да се биемъ съ аскеръ, ами съ новъ планъ: моите материали, взривни вещества да ги употребимъ за работа, та тяхните съ моите хора да ги поведемъ и да разрушимъ линията отъ Леринъ до Воденъ. Наши четници заедно съ костурците се събраха около 130—140 души. Смѣтахме, че въ Мориовско, Битолско и Леринско ще съберемъ още чети, прибрали се, та ще станемъ до 400—500 души (имаше битолска чета до 150 души и леринска чета и пр.). Въ сѫщо време азъ и Попъ Трайковъ писахме писма на щаба, на Дамета, скришно даже отъ Перета и отъ прилепските чети. Излагахме своя проектъ на Дамета и го канихме той да се разпореди въ Костурско, щото костурските и леринските чети да потеглятъ едновременно съ насъ та да се срещнемъ кѫде линията между Воденъ и Леринъ около село Суровичъ и тамъ да дадемъ голъмо сражение, ние на лъво отъ линията съ 400—500 души, тъ на дъсно съ 500—600 души, за да ангажираме аскера, а въ туй време да отдѣлимъ атентаторски отряди, които да разрушаватъ линията до самия Воденъ. Сѫщото време се разпоредихъ съ писмо въ Гевгелийско, Ениджевардарско и Воденско, като имъ съобщавахъ своя планъ,

подканяхъ тамъ Савата и др. да предприематъ и тѣ подобни акции. Имаха и тѣ взрывни материали. Тѣ получили писмoto и бѣха се изсмѣли. Забележително е, че въ сѫщото време, тѣкмо тогава бѣше дошло въ ума на Дамета и Бориса — резултатъ на разочарование отъ четнишката способность да се биятъ — да прибѣгнатъ къмъ терористични действия, та и тѣ писали намъ сѫщото. Решили Борисъ да отиде презъ Битолско-Леринско и Костурско та да свършимъ тая работа тамъ. Докато той да потегли, нови обстоятелства за тѣхъ се явили и въ името на щаба взематъ решение, навсѣкжде да разформирватъ четитѣ, да прибератъ четнишкото оръжие въ складове и да препоръчатъ на четниците да се предадатъ вече на властитѣ. Отъ Битоля консулитѣ сѫ обещавали амнистия Зима идѣше, хората отчаяни предъ суровата зима. Четитѣ на групи-групи се отдѣляха и намаляваха четниците.

Ние съ казаната цель потеглихме отъ Прилепско, като се раздѣлихме отъ прилепската чета, което бѣше много неприятно. Упѫтихме се за целта презъ Морихово. Въ село Годяково (мориховска околия) срещнахме се съ тиквешката чета на селския войвода Геле, отъ когото узнахме, че и въ Тиквешко положението не е било за въстание. Геле бѣше дошелъ отъ тамъ на прикритие, силно гоненъ отъ Тиквешко. Въ синора на село Дунье пренощувахме безъ помощта на мѣстната организация. Презъ село Чанища (все въ Мориховско) мислѣхме да се упѫтимъ презъ мориховската гора и презъ нея къмъ целта — Суровичъ. Ала тамъ селянитѣ бѣха предали четата и бѣхме принудени да дадемъ сражение. Костурската чета на идване въ Прилепско минала презъ това село и по екзекутивенъ начинъ бѣше взела десетина глави добитъкъ безъ да плати. Това следъ време бѣше дошло до знанието на турските власти

преди да стигнемъ ние нѣколко дена та нѣколко селяни сж били бити, заплашени, станалъ голѣмъ обиръ на селото, турцитѣ заграбили чорапи, антерии, хранителни припаси, всичко обрали турцитѣ-голаци. Ние отиваме въ селото безъ предварително известие почти като чужда чета, макаръ и да имаше 7—8 момчета отъ прилепската чета. Селяните бѣха сплашени, че пакъ ще си пострадатъ. Лазаръ Попъ Трайковъ завзе една чука, единъ часъ до селото, а азъ съ б момчета влѣзахъ въ селото да наредя за провизия, да взема куриери, да съобща на мориовската чета и пр. Като влѣзохъ въ селото едвамъ съ сила можахъ да изтръгна отъ кѫщи селския войвода, който дойде при нась и ни заяви, че не ни приема. Събра селяните да решаватъ, що да правятъ. Уговорихме се да не стоимъ въ селото по тѣхно желание, като ни обещаха да пратятъ сутринята нѣколко овци и хлѣбъ за храна. Мислѣхме да потеглимъ за Суровичъ. Сутринята рано турски войници, скрити до тогава, нападнаха нашата застава на чуката, гдето бѣхме 20 до 23 души. Тамъ бѣше Йово Ивановичъ, началникъ на заставата. Той бѣше взелъ хубави мѣрки, би се тамъ и тамъ изгуби окото си. Селяните вечеръта, просто за да спасятъ селото, отъ страхъ предъ турцитѣ решаватъ да ни предадатъ на турцитѣ. Вече имаше четници отъ прилепската чета предали се. Селяните взематъ това решение, пращатъ до аскера известие и аскерътъ тихомъ презъ нощта се промъква. Ако не бѣше заставата, ние бѣхме съсипани. Още рано войската ни нападна. За сражението ви е разправялъ Поповъ. Бѣхме съвсемъ изненадани. Ако не бѣше заставата, ако не бѣха силни момчетата въ заставата и ако не бѣха разпоредбитѣ на Йово, не щѣхме да можемъ се спаси. Турцитѣ първомъ се спуснаха противъ заставата, отъ гдето ни се даде знакъ съ кърпи, че сме нападнати.

Ние, докато приберемъ багажа — моите материали на товарихме на 7—8 мъски и ги повлъкохме нагоре, — сражението се бъше завързало. Материялите се измъкнаха нагоре. Имаше една друга чука на единъ часъ разстояние. Искахме да заловимъ тази чука. Имахме 20 манлихерки и 14 маузерки, другите бъха гръцки пушки. Материялите отдоха съ отдълението, което отиде да заеме тая чука. Циле Кономладски, войвода, бързъ, съ 20 момчета изпревари войската и почти на юрущ зае чуката. Трета чука имаше да се заеме и две момчета успѣха да я взематъ, но за кратко време. Сражението потрая цѣлия денъ. Атаките на турцитѣ до пладне бъха силни и всичките ги отбихме. Въ това време отъ вси страни се сгъсти войска, не по-малко отъ 4—5 хиляди души. До пладне нашите момчета добре се държаха. Поповъ лудешки се държеше. После пладне турцитѣ като че ли се отчаяха отъ първия си планъ на юрущ да ни взематъ. Скроили новъ планъ, и дветѣ чуки да ги обградятъ и съ една продължителна генерална атака да се нахвърлятъ най-сетне на щикъ срещу настъ. Отъ 7 часа по турски до късно атаката бъше непрекъсната — честа стрелба, куршумитѣ около ушите ни свирѣха. До мръкване турцитѣ успѣха да се доближатъ до чуката безъ да смѣятъ да взематъ позициите ни, съ надежда, че следния денъ ще да се нахвърлятъ на щикъ. На следния денъ щѣха да дойдатъ и топове. На мръкване вземахме си сбогомъ съ единъ новъ взрывъ, съ едно кило динамитъ и съ общо ура — па после тихо и незабелязано отстъпихме, — прегазихме рѣка Цѣрна и на срещния брѣгъ се скрихме въ едно търло, где лежахме цѣлъ денъ. Кърлежки щѣха да ни изядатъ. Бъхме смазани, съсипани, гладни, следъ като 10 часа бъхме пижували презъ нощта, а 64 часа не бъхме яли. И патроните ни се бъха свършили. Бъхме въ ужасно положение. Мѣстото ни бъше неудобно, а по-удобно

вече не можахме да застигнемъ. Лежахме на слънце. Съ насъ имахме 7—8 ранени, между които Лазаръ Попъ Трайковъ и Ивановичъ (въ окото). Убити оставихме на чуката четирима и по-преди двама. Щастие бѣше, че аскерътъ не ни последва. После разбрахме отъ селянитѣ, че аскерътъ обискиралъ чуките, че два дена събирали убити и ранени. Тежко раненитѣ ги изпратили въ болницата, убитите погребали въ ниви, а трѣбва да сѫ били, по сведенияя отъ селянитѣ, прѣко 200 души. Позицията много ни помогна. Турцитѣ въ атаките много се излагаха.

Вечеръта намѣрихме пждаръ отъ едно съседно село, Грумища, и притиснати отъ гладъ му се довѣрихме да го изпратимъ въ селото да ни донесе хлѣбъ. Не се върна. Той отишель въ селото, забралъ ржководителя и срещналъ другата чета на Циле и обадилъ, где сме ние, та се срещнахме съ тая чета, застигнахме Мориовската планина и тамъ се срещнахме съ тиквешката чета на Толе-паша. Престояхме единъ день, нахранихме се и потеглихме за една мѣстностъ, Лжката, и отъ тамъ за село Будимирци да се срещнемъ съ битолските и леринските чети, които трѣбаше да заберемъ съ насъ. Въ една кула надъ селото Будимирци се срещнахме съ околните войводи (битолски, лерински, прилепски). Узнахме, че отъ битолските чети въ Мориовско останали само малки останки — до 30—40 души (отъ 180 души); другите се прѣснали. Четите вече бѣха изгубени и главниятъ имъ войвода Тодоръ Златковъ бѣше избѣгалъ въ Битоля. Сѫщата участъ бѣше и съ леринските чети въ Мориовско та отъ всичките чети уцѣлѣлите се отказаха да ни последватъ. Тѣ били прави, защото около Суровичъ имало до 14 хиляди войска по линията. Щѣхме да бѫдемъ всички просто като кучета претрепани, понеже мѣстата сѫ голи. Успѣхме да вземемъ съ себе си

само единъ отъ войводите. Същата вечер се получи сведение, че въ околните села дохажда аскеръ та ние същата вечер се упътихме къмъ върха на Нидже пла-нина за прикритие и за пребъгване оттатъкъ. Съвършено неочеквано, за голъма наша изненада, същата ве-черъ и на същото място съ 14—15 души пристига и Сарафовъ, който е бъгалъ откъде Костурско. Сарафовъ ми съобщи за решението на щаба да се разформи-ратъ четите, защото въстанието пропада, четите се разпадатъ та да спасимъ поне оржието. И за амни-стия имало надежда.

Не одобрихъ само разформирането на четите.

XXI.

Разформирането на четите и лошите отъ това морални последствия. — Г. Петровъ, останалъ самичъкъ, се присъе-днява къмъ четата на Толе-паша. — Петровъ се укрива въ Битоля. — Отъ тукъ Петровъ, горчиво разочаруванъ, се прибира въ Прилепъ и следъ това се укрива въ Велесъ. — Два партизански лагера у дейците въ Велесъ: Петровъ се намъсва за да ги примири. — Новодошла чета въ Ве-лесъ. — Среща съ Тодоръ Лазаровъ. — Петровъ, отъ вси страни пренебрегнатъ и дълбоко обиденъ, решава да се завърне въ България.

29 юни.

Това разформиране по заповѣдь, по решение на началството, което е водило четите на борба, ми се видѣ неморално. Бихъ стояълъ до край, но самъ не бихъ ги съветвалъ да си идатъ по домовете, особено когато началствующите лица си бѣха решили да идатъ въ България. Това нѣщо доведе до страшенъ мораленъ крахъ, населението се смѣташе изиграно. Трѣбваше и Борисъ и всички да останатъ вжтре, да теглятъ. Само азъ, Даме и Пере останахме въ страната. Пере остана само съ двама по горите въ Прилепско, Даме се крие-

ше като вълкъ по пещери въ Демирхисарско. Останахъ самъ, следъ като всички водители напуснаха страната и отидаха въ България. Тъ, които съветваха населението да се предава, сами не се предадоха, ами избѣгаха въ странство. Всичките ржководни сили тръбваше да останатъ и да страдатъ съ населението. Повечето отъ селяните войводи останаха въ страната, а всичките по-интелигентни избѣгаха. Страшна агитация развиха селските войводи противъ интелигенцията. Толе-паша ходѣше отъ село на село: „Ето ти ги даскалите, докато ги хранѣхме тукъ, докато имаше да се пѫчатъ“ и пр. и пр.. Простите войводи станаха господари на положението. Въ всѣка околия имаше по 5—6 четички, четникъ съ 2—3 души, прогласилъ се за войвода. Тъ се изродиха въ самозвани банди, удариха го по селата на своеволия. Апостолъ войвода се задържа, не стана отцепникъ, но за това и той си въобрази: „Биринджията чета е моята“, е казвалъ. Грозно стана. Всичко туй дискредитира организацията. Въ Охридско, следъ като водителите заминаха въ България, щъше да се яви грозна анархия, ако не бѣше покойниятъ Узуновъ крепилъ малко положението. Също въ Костурско, следъ като Чакаларовъ и другарите му избѣгаха, остана околията въ ржцетъ на прости хора, селски войводи. Изобщо въ цѣлия въстаналъ край отъ по на лице хора останахме само азъ, Пере, Даме, Павелъ Христовъ, Петъръ Ацевъ, Мих. Узуновъ, Георги Сугаревъ и Дяконъ Евстатий. Съ Дамета като другаръ остана и Лозанчевъ. Всички други ржководни сили, по-интелигентни войводи градски и др., до 150 души, дойдоха тукъ.

Следъ като Борисъ съобщи на момчетата, че е решено да се разформираватъ четите, костурци веднага се оттеглиха заедно съ Попова и Циле Кономладски (убиха го на четвъртия денъ, следъ като се раздѣли отъ настъ),

а азъ и Борисъ останахме още два дена (съ мене бѣха 13—14 момчета, а съ Бориса 12—13) гладни, изложени на снѣга и мокри, а бѣхме на върха на Нидже планина, до 2000 метра височина. Стояхме тамъ докато да видимъ движението на турските войски. После слѣзохме доле пакъ въ Морихово, въ селата Грумища и Будимирци. Слѣзахме да се срещнемъ съ мориховските войводи Анте и Толе-паша. Борисъ бѣше на пътъ за България. Наредихме му канала. Последнитѣ, останали съ мене момчета на чело съ Лука Ивановъ, Ивановичъ, Георги Ивановъ предоставяха сѫдбата си на мене, — питаха ме, а съветваха ме да се върна въ България. Азъ имъ заявихъ, че нѣма да се върня, а за тѣхъ не можехъ да взема отговорностъ, — чуди хора. За себе си казахъ, че азъ за себе си лесно ще се погрижа, имамъ познати. И така заминаха тѣ съ Бориса. Сѫщо тъй и отъ мястната прилепска чета нѣколцина се присъединиха къмъ Борисовата чета за България. Азъ останахъ при Толе-паша съ 20-тина негови момчета. Както всичкитѣ други така и тая чета вървѣше вече къмъ разлагането си: момчетата напускаха четата единъ по единъ и двама по двама и се предаваха на властите. Само 8 момчета не можеха да се предадатъ, защото имаха кръвни престъпления, но готови бѣха при първа пушка да избѣгатъ. Още сѫщата вечеръ, когато потегли Борисъ, Мориховската планина биде обискирана отъ нѣколко хиляди турска войска въ верига, на грамадно пространство, та всѣки храстъ се разглежда. Следъ нѣколко дена обискираха и селата. Голѣмъ напливъ отъ войска, изпратена да следва Бориса, защото четниците се предаваха и дори съ нѣкои си служеше войската да открива четите. Четата вече мжчно се криеше. По селата вече почнаха да ни внушаватъ да не влизаме въ селата, защото не можели да гарантиратъ за насъ; нѣкои селяни се съмняваха.

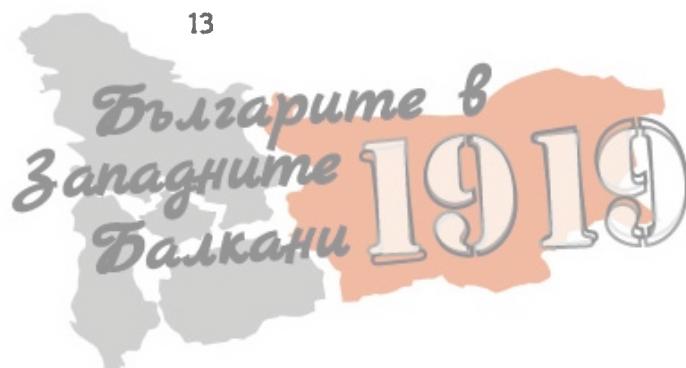

Толе-паша, съвсемъ замисленъ 4—5 дена, взе да ме съветва да си замина, защото не можелъ да се крие добре, когато съмъ съ него, а не искалъ да загина въ неговата чета та затова да ида въ градъ. Писахъ въ Битоля да наредятъ да мога да замина въ града и да уредятъ тамъ квартира. Отговориха ми, че положеноето било рисковано, да почакамъ малко. Безъ да чакамъ, единъ пазаренъ денъ слѣзохъ въ село Градешница, довѣрилъ се на двама тамъ, хвърлихъ си комитските дрехи. Оставилъ имъ въ замѣна дрехите си, револверъ, кама, бинокълъ и пушка, всичко. Толе-паша седне ги облѣкълъ моите дрехи и всичко взель. На другото лѣто Толе-паша го убиха въ тия дрехи, седне ги продали на бит-пазарь въ Битоля и, струва ми се, нѣкои приятели ги купили и ги пазятъ. Съ новите си дрехи и две магарета, натоварени съ дѣски, известенъ само на двама отъ селяните, заедно съ пазарджиките изтресохъ се въ Битоля. По пѫтя на три мѣста минахме презъ аскеръ, който ни гонѣше. Селяните, които знаеха, треперѣха; азъ пазѣхъ присѫтствие на духа. Въ Битоля си влѣзохъ, изъ чаршията си ходихъ. Селските прийоми и езикътъ добре ме маскираха. Отидохъ въ приятелска кѫща, у баба Фания Хаджи Велкова, въ гръцката махала. Тя ми е позната още като бѣхъ учитель въ Битоля, бѣхъ приятелъ съ сина ѝ. Тя ме обичаше и не можеше да ми откаже, макаръ че силно се боеше. Седѣхъ около единъ месецъ вѫтре въ стаите, безъ да излѣза нѣкѫдѣ и безъ да ме види нѣкой. Аце Доревъ бѣше касиеръ на комитета въ града та ми пращаше по малко пари. Фания готовѣше. Само нему и на Павелъ Христовъ се обадихъ. Павелъ Христовъ бѣше нелегаленъ, а Аце Доревъ си бѣше книжаръ. Най-силно се разочарувахъ тамъ, моите понятия за братство, приятелство и солидарностъ получиха най-сilenъ ударъ. Нашите другари се показваха

обладани отъ силенъ, тѣсногрждъ егоизъмъ. Докато стояхъ въ Битоля, на разположение на комитета се вика, и имъ дадохъ да разбератъ, че искамъ да се установя въ Битоля, тѣ, Павелъ Христовъ, Лозанчевъ, дори и съ знанието на Дамета, систематически странѣха, не ме държаха въ течение на работитѣ и даваха ми да разбера, че могатъ и безъ мене. Поканихъ Пав. Христовъ и Лозанчевъ, стари приятели, да дойдатъ да се видимъ, но не приеха да дойдатъ при мене. Най-сетне почти на трапено отидохъ въ кжщата, гдето Лозанчевъ се криеше (7—8 години не бѣхме се видѣли). Впечатлението отъ срещата бѣше, че имъ е досадно моето стоеще тамъ (да не би да имъ вземемъ положението на шефове?). Влѣзохъ въ преписка съ Dame и го канѣхъ да дойде да се срещнемъ и да поразмислимъ върху положението и мѣркитѣ. Той не се съгласи да дойде (страхъ го било), а после ми съобщи, че заминава въ Прилепско да се срещне съ Перета (искаше да каже: „ако искашъ ела ти тукъ“). Аце Доревъ тогава ми съобщава, че не могатъ да гарантиратъ за моето стоеще въ Битоля и ме съветва да съмъ отидѣлъ въ Прилепско, ужъ за по-сигурно. Азъ бѣхъ решенъ да остана за винаги въ Битоля, макаръ и въпрѣки туй. За да ме заставятъ, прекъснаха ми храната, прекъснаха среци. Доревъ често пращаше брата си да ми напомня да съмъ си заминѣлъ. Виждаше се, че това е било въ споразумение съ Дамета. Моята идея бѣше, ние трима — азъ, Пере и Dame да се пръснемъ на три мѣста (азъ да остана въ Битоля като новъ, Dame — въ Солунско — Пере въ Скопско). Това, види се, не се харесало на Dame, кой знае какъ си го изтѣлкувалъ та скроилъ да ме махне.

Огорченъ силно, напуснахъ Битоля и си заминахъ за Прилепъ. Не се съгласихъ съ Дамета да тръгна заедно съ него по селски каналъ, ами въ цивилни дрехи

съ файтонь заминахъ за Прилепъ, влѣзохъ въ града, гдѣ пакъ се криехъ по частни, приятелски кжщи. Тогава Пере съ двама четници се движеше по селата и не се решаваше да влѣзе въ града като не вѣрваше на гражданитѣ. Азъ не се решавахъ да ида въ село при него и Дамета (тѣ бѣха се срещнали), защото не вѣрвахъ на селянитѣ. Най-сетне се срещнахме въ село Селце ($\frac{1}{2}$ часъ отъ града). Пръвъ пжть се срещнахъ съ Дамета подиръ 4—5 години. Той не можа да ме познае (отидохъ съ прилепска антерия, съ кюркъ, бѣше зимата). Тамъ останахме два дена, прекарани въ резмѣняване на мисли. Само се разправяхме. Азъ му изказахъ своето огорчение заради отношенията на Пав. Христовъ и др. въ Битоля спрямо мене, а Dame мълчи. Разбрахъ, че и Dame е съгласенъ, че и той е противъ туй да ида въ Битоля. Пере и Dame отидоха въ Битоля, азъ останахъ въ Прилепъ, като видѣхъ, че не имъ е приятно да ида тамъ. Пере бѣше съ мене, той ми казваше, че Dame хитрува и ме спираше да му говоря. Срещата излѣзе безсмислена. Азъ се видѣхъ отбѣгванъ като конкурентъ. Тамъ въ Битоля за пръвъ пжть, безъ даже да ме сондиратъ, Пав. Христовъ, Лозанчевъ, Пере и Dame решили да прогласятъ, че сѫществува окрежниятъ битолски комитетъ и да почнатъ да функциониратъ като окрежженъ комитетъ.

30 юни 1908.

Пръвъ пжть тамъ решаватъ окрежниятъ комитетъ въ името на организацията да се разпореди до битолскитѣ войводи да обърнатъ гъркоманскитѣ села въ български като отпоръ на проявенитѣ тенденции на гръцкитѣ владици и консули да използватъ катастрофата въ полза на гръцката пропаганда. Мотивътъ на окрежното бѣше да се предприеме контра-действие за да

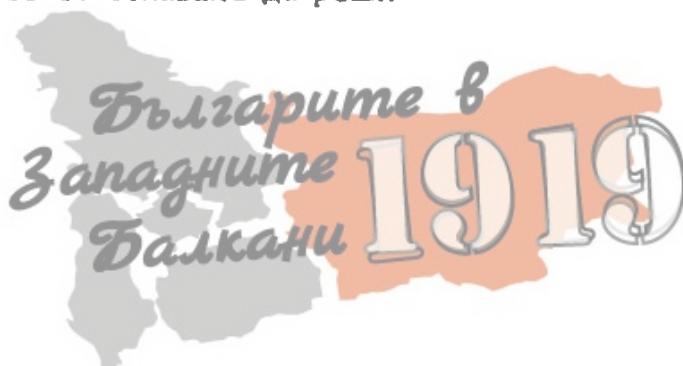
се парализува ужъ, а въ същностъ то бъше вече упадъкъ на революционната дейност и наклонностъ, безсъзнателна може би, у Дамета да бъде приятенъ на официалния български свѣтъ. Едно отъ писмата въ тоя смисъл попадна въ ръцетъ на властите, стана достояние на консулите и общо известно та служеше като силно оръжие въ ръцетъ на гърците противъ „лицемърието“ на организацията. Почнаха гърците още по-систематично противодействие, а туй роди усиления гръцки четнишки курсъ, послу жи като оправдание на четнишката пропаганда.

Пере се върна въ Прилепъ и отъ него научихъ тия работи. Пере е националистъ по гледище. Но егоизма на Дамета лично да държи положението той го схваща и го осъждаше, не искаше само да му се противопостави.

Останахъ въ Прилепъ месецъ и половина да чакамъ нѣкакво разяснение на положението та да си опредѣля бѫдеща линия на поведение. Прилепъ въ това време и околята се терзаеха отъ два враждебни лагера на ръководителните сили въ града, а че отъ тамъ и въ селата, които далечъ не даваха надежда, куражъ, да се заеме човѣкъ даже съ мѣстна революционна работа въ града. Защото ислегаленъ бидейки, не можеше да излѣзешъ открыто да работишъ мимо тѣхъ, а само ако се замѣсишъ въ партийна борба. Борѣха се Тренковъ и Ацевъ вече на мѣстна почва. Решихъ се да напустна битолския окръгъ и да замина за солунския окръгъ. Опитахъ се да си пробия каналъ презъ Тиквешъ, единственъ тогава путь за Солунско. Просто отъ страхъ и отъ несъстоятелностъ тиквешките ръководители отказаха ми съдействието си да ми наредятъ каналъ. Тогава се решихъ да опитамъ почвата въ Скопско. По частенъ путь наредихъ съ каналъ и заминахъ за Велесъ (въ началото на март), предрешенъ въ ве-

лешки селски дрехи, съ кираджии, влъзохъ си открито въ Велесь на конь, презъ казармите, безъ да знамъ положението въ Велесь. Същиятъ учитель, който ме пропраща, когато минавахъ отъ България, Анте Димовъ, учитель (велешанецъ), съже същия се бъхъ споразумѣлъ. Той ми прати велешки дрехи, къжи чакшири и плетена фула. Язвата на партизанството въ Велесь я намѣрихъ въ по-страшни размѣри, отколкото въ Прилепъ. Два самозвани комитета на чело съ хора, които претендираха по традиция да бѫдатъ началници на комитета, водѣха открита, чисто партийна агитация въ града и селата за да завладѣятъ положението. Въ едната група бъха по-консервативни елементи на чело съ Дерменджиевъ (търговецъ), Бано Кушевъ (директоръ на училищата), Дяконъ Давчо Наковъ (сега архиерейски намѣстникъ въ Куманово), Илия Кирковъ (търговецъ). Отъ другата партия по-вечето бъха млади учителчета на чело съ моя приятель Анте Димовъ. Борбата се водѣше, кой има право да ръководи организацията, и бъха я докарали до тамъ, че на публични събрания, на митингъ въ училищния дворъ рѣзко се разправяли, а по улиците сбивания и заканвания съ револвери отъ младите отъ двата лагера бъха чести. На едините и на другите бъха надеждите на нѣкоя чета отъ България, която да ги подкрепи за да съсипятъ противниците си. Едни противъ други интригуваха въ София, Солунъ и Скопье, кой да скомпромитира противниците си, да добие официално потвърждение на своята партия отъ окръжния комитетъ въ Скопье или отъ номиналния централенъ (самозванъ, състоящъ се отъ попъ Коцевъ). Основната ми идея, че не трѣбва ни единъ отъ насъ да остане вънка имено бъше зарадъ туй, че единъ да остане съ пари и други срѣдства лесно може да образува вжтре партия. Скопскиятъ окръженъ комитетъ бъше се отказалъ да реши

този въпросъ, защото го бъше призналъ за неразрешимъ. Попъ Коцевъ (комуто Dame бъше призналъ да се разпорежда) отъ Солунъ съ всичката си лекость на темперамента далъ правото на по-консервативните елементи и съ това бъше пререшилъ въпроса. Другитѣ станаха Борисови хора — партия на Сарафовъ и му останаха най-вѣрни до денъ днешенъ. Тѣ не познаваха даже Бориса. Сарафовъ минаваше като представителъ на противниците на самозвания централенъ комитетъ и на Матовци и Татарчевци тукъ. И дветѣ страни се обърнаха къмъ мене за съдействие. Случайно попадналъ въ едната партия, криятъ ме само при свои приятели, а другитѣ ме следятъ, где съмъ. Стояхъ около 20 дена па пожелахъ да ида и при другитѣ и седѣхъ и тамъ, по тѣхни кжщи. Не искахъ да мина за партизанинъ. Еднитѣ ме предупредяваха отначало, че другитѣ ме подушили и че можели да ме предадатъ. Поискахъ разрешение отъ скопския комитетъ и отъ Попъ Коцевъ въ Солунъ да ми дадатъ правото, да ми позволяятъ, като се намирамъ като зрителъ въ Велесъ, да наредя нѣщо тукъ. Отъ Скопье се дегажираха отъ въпроса, а отъ Солунъ нито ми отговориха. По частенъ путь разбрахъ, че намѣсата въ тамкашните имъ работи тѣ смятатъ като нарушение на свои права. Попъ Арсовъ бъше въ Солунъ, но бъше оттегленъ отъ работа, не се бѣркаше. Не можехъ да не се намѣся, като се нѣмѣрихъ въ такава срѣда. Събрахъ и дветѣ страни, защото по-годнитѣ отъ старитѣ работници отъ дветѣ групи влизаха въ дветѣ партии, а покрай тѣхъ имаше и шмекери. Съ тѣхно съгласие опредѣлихъ времененъ комитетъ отъ трима души отъ дветѣ партии — Анте Димовъ, Бано Кушевъ (касиеръ — Анте Димовъ; Кушевъ — ржководството на селската организация, а третиятъ, не помня кой бъше, — ржководство

Овтарите в
Западните
Балкани 1919

на дружинитѣ въ града). Начело предвидѣхъ Андрей Георги Христовъ (сега въ Станимака учителъ), току що бѣше дошелъ въ Велесъ да живѣе, единъ видъ интерниранъ, бившъ учителъ въ Крушово (бѣше изгубилъ право да живѣе въ Битолско). Него го турихъ на чело на комитета (той бѣше свѣршилъ висшето училище въ София) съ право да се брои господарь на положението и да прѣчи на всичко, що носи партиенъ характеръ. Бѣхъ имъ написалъ и правилникъ за уредбата на мѣстния комитетъ въ града и околията и за разпределение на работата между заинтересованитѣ лица, за да се избѣгнатъ поводи за стѣлковения и недоразумения. Тая наредба всичкитѣ приеха, но, както подире излѣзе, партизанството не се изкорѣни.

Скоро пристигна Стефанъ Димитровъ, интелигентъ момъкъ, съ чета отъ София, предназначена за Велешко и изпратена отъ Матова и Татарчева. Срещаха го заедно съ мене хора и отъ двата лагера при село Орѣховецъ. Дойде съ 12—14 души, четата бѣха му я разбили предъ Радовишко. Дадохме му преписъ отъ съгласителното, обяснихме му всичко, възложихъ му да гледа съ Андрей Георги Христовъ да унищожи партизанството, което бѣше почнало да прониква и по селата. Викахъ отъ Щипъ Тодоръ Лазаровъ за да се освѣтля върху работитѣ въ тѣхния край. Освенъ за Щипъ за другитѣ околии нѣмаше нищо наследчително въ неговитѣ освѣтления. Опитахъ се да замина за Скопье съ кираджии, за да си опитамъ щастието тамъ, и бѣхъ наредилъ даже кираджии да заминавамъ. Учителъ Стояновъ (тамкашенъ първоначаленъ учителъ, тетовецъ), и учителкитѣ Кънефчева и Славка Чакърова, единственитѣ останали по-свѣтни сили въ Скопье, предизвестени, че ще дохождамъ, побѣрзаха категорично да ми запретятъ да идвамъ, че то било явно рисковано за мене, понеже по-

лицейските мърки били много строги. Дойдоха въ Велесъ и тритъ на съвещание (бъха ми познати отъ тука). Нищо утешително. Положението не само въ Скопье, но и на ржководството въ Скопско напълно бъше разклатено та не ми дадоха надежда, че ще мога да се установя въ Скопье. На край взехъ решение да си замина за България, и съ съдействие на приятели отъ Велесъ редяхме вече канала за да замина презъ Сърбия, като по-лесно за мене. Бъше наредено всичко. Разочаруванъ бъхъ най-много отъ ржководителството. Такъвъ егоизъмъ, такъвъ педантизъмъ! Особено бъше обидно за мене, който бъхъ отишель за да работя, че не ме приематъ за туй, защото всъки се бои, че му вземашъ мястото.

XXII

Недоволство у останалитѣ въ Битолско дейци отъ централизаторския планове на Груева. — Петровъ заминава въ Прилепско на организационенъ окръженъ конгресъ. — Конгресътъ става подвиженъ, мъстейки се отъ село на село. — Проектъ за децентрализация въ организационната уредба. — Груевъ се противи и предлага свой проектъ. И двата проекта се приематъ за проучване отъ другите окръзи. — Петровъ въ Воденско и въ Ениджевардарско. — Реформаторски идеи у Петрова противъ традиционните похвати въ В. О. — Петровъ по селата въ Прилепско. — Отъ никъде не срещналъ съчувствие, Петровъ заминава въ Струмишко.

Презъ това време въ Битолско между останалитѣ тамъ сили се бъше появило силно недоволство отъ Дамевата тенденция да въстанови старото положение, като централизът работата така въ свои ръце, че да си кара по старому, всичко облечено въ мистериозность. И мимо Дамета, други — Узуновъ, Сугаревъ и още нѣкои взели инициативата да свикатъ останалитѣ на събрание, въ което да се опредѣли, какво поведение да държи въ бѫдеще организацията,—единъ видъ противъ

Дамевото желание да централизува. Даме не можа да разбере, че вече не сме свете евангелие. Тая инициатива Пере я бъше одобрилъ и подкрепилъ. Даме, като съмъталъ, че си уздравилъ положението на върховенъ водител въ Битоля, заминалъ за Солунско. Обиколилъ Воденско, Гевгелийско та презъ Тиквешъ пакъ се върна въ Прилепско, гдето се срещнахме. Между туй, докато Даме обикалялъ, онова събрание се нагласявало, а когато се върна, събранието стана. Въ Велесъ получихъ две писма по внушение отъ Перета (чини ми се отъ Пъшкова), че желанието на другите сили е да присъствувамъ и азъ въ събранието, та ме викаха да се върна назадъ, като отхвърляха всяка отговорност отъ себе си за станалата обида спрямо мене. Азъ два пъти имъ отказахъ. Третата, настоятелна покана приехъ и се отказахъ отъ плана да замина за България. Чини ми се бъше на 18 априлъ, отъ Велесъ въ цивилни дрехи излъзохъ при новодошлата чета въ с. Оръховецъ и после презъ село Хвойница (гдето наредихме партийните работи) минахъ въ с. Краинци, гдето се срещнахъ съ тиквешкия войвода Юруковъ, който бъше дошелъ тамъ на почивка. Отъ тамъ намърихъ едни четнишки дрехи, въоржихъ се съ пушка и съ тиквешката чета потеглихъ за Прилепско. Презъ с. Попадия влъзохме въ Прилепско при с. Топлица, гдето се предполагаше да ни чака прилепската чета (Ацевъ), но четата я нѣмаше, а тиквешката чета се върна назадъ. Азъ останахъ самъ, въ четнишки дрехи, та съ единъ нѣвъорожженъ селянинъ тръгнахъ да търся прилепската чета. Презъ Трояци и Плетваръ застигнахъ Ацева въ с. Оръховецъ (Прилепско, родното село на Ацевъ). Указа се, че делегатите отъ разните околии още не сѫ дошли и че датата на конгреса се отложила за неопределено време.

Около 10—15 дена обиколихме съ Ацева селата въ Прилепско да съживяваме и уреждаме организацията. Уреждахме селските работи на старо основание (организация, съдебни работи). После въ Плетваръ пристигнаха по-големата част делегати само отъ Битолско и заминахме за село Бъловодица, где се почнаха редовните разисквания. Два дена чакахме Дамета. Присъствувахме: азъ, Пере, Dame, Петър Ацевъ, Сугаревъ (отъ Демирхисарско), Узуновъ (Охридско), Стѣфанъ Димитровъ (войводата отъ Велесъ); отъ Тиквешъ поканихме легални сили както и отъ Велесъ, но не дойдоха. Юруковъ бѣше проводилъ отъ Тиквешъ Пеши войвода, свой другаръ. Отъ Прилепъ бѣха Тренковъ Юordanъ (противникъ на П. Ацевъ) и Георги Пѣшковъ. Отъ София бѣше пристигналъ съ чета наново Георги попъ Христовъ, бивши членъ въ окръжното управление въ Битоля, лерински войвода въ време на въстанието. Павелъ Христовъ и Лозанчевъ не искали да дойдатъ, защото съ съмѣтали, че това събрание е противъ тѣхъ, а нѣмали съгласието на Дамета. Самиятъ Dame съвсемъ неохотно посрещува събранието. Въ първи срещи даже се отказваше да вземе участие въ разискванията, понеже безъ него съгласие билъ свиканъ конгресътъ. Това му бѣше мотивътъ, а въ сѫщностъ конгресътъ му бѣше неприятенъ. Съ усилие го убедихме да се откаже отъ тая обида на окръжния комитетъ. Dame най-подире отстъпчи и се състоя така наречениятъ Прилепски конгресъ. Продължиха се разискванията около 15 дена. Конгреса го направихме подвиженъ, движехме се като чета по селата. Почнахме съ Бъловодица — после въ Дрѣнъ, Смолани, Царевикъ, Топлица, Трояци, Плетваръ, Орѣховецъ, Кръстецъ и свършихме въ планината Борула. Въ заседанието въ Борула ни пратиха отъ Битоля вилаетския вестникъ въ Солунъ, въ който се казваше, че ржково-

дителните сили на вилаета се събрали във с. Бъловодица за да размислятъ за поведението си въ бъдеще. Решениета, които съзтемали, скоро ще можели да се съобщатъ. Значи бъше се разчуло, властите съзнали, но не вземали строги мърки. Бъше изпроводена малка потеря, но ние хитро я избъгахме. На конгреса говорихъ противъ централизацията и пр. Председатель нъмаше, имаше характеръ на другарско събрание. Реши се, разменилъ мисли да се оформятъ и да се направятъ достояние на цълата организация за подготовката на единъ общъ конгресъ.

Пеце Тошевъ бъше опредѣлилъ нѣколко точки по въпросите на деня въ организацията; главно върху тая основа се въртѣха разискванията и то само за битолския окръгъ. Решенията ни щѣха да бѫдатъ за битолския окръгъ, а на другите ще ги препратимъ само за свѣдение. Изработи се цѣлъ правилникъ по уредбата на организацията, който го напечата Борисъ (той имаше пари, азъ му дадохъ копието). Радикалната промѣна бъше, че мистериозната централизация се отхвърляше като се почне отъ Ц. К. та до селата, а вмѣсто нея — широка децентрализация. Сложенъ механизъмъ въ висшиятъ ржководни учреждения се предвидѣ, за да могатъ всички по-видни сили на организацията да взематъ участие въ дѣлата на организацията. Това отговаряше на настроението: никой вече не искаше да чуе за старата централизация. Даме се противѣше, но почти никой отъ по-видните не го подържаше. Оформихме и Дамевото мнение като втори проектъ. Заедно съ Дамета изработихме и неговия проектъ (печатани съ отъ Бориса и двата проекта). И вториятъ проектъ, Дамевиятъ, не бъше въ основата си друго освенъ първия проектъ само въ по-умѣрената форма. Даме много отстѫпи, нъмаше какво да прави; старата наредба бъше из-

губила всъки авторитетъ. Но Даме вътрешино си остана съ потайната мисъль да парализира всичко при първа възможностъ. Предоставено бъше нему, той да се погрижи сетне въ Битоля отъ името на окръжния комитетъ да разпрати въ преписъ решенията въ околните и по другите окръзи. Даме искаше да се зачете комитетътъ, та отъ негово име да излъзе. Отстъпихме му. Силна препирня имаше съ Пере по националния въпросъ, и понеже не се разбрахме, оставихме го висещъ. Пере искаше безъ колебание да се даде националенъ колоритъ на организацията; Даме шикалкавъше; азъ бяхъ противъ — по тактически съображения: знаехъ, че ако на нашите хора отворишъ вратата на национализма, че тамъ всички ще се натикатъ, че ще си създадемъ една язва и ще захвърлимъ революционната идея, както и стана. Това бъше настроението, —ослабналъ революционенъ духъ, това чакаха асълж. Но Пере не се разубеди, а особено защото сръбската и гръцка пропаганда действуваха. Азъ искахъ да бъда по-далновиденъ и подържахъ, че ако се увлъчимъ въ тая борба, не ще можемъ да издържимъ, слаби бяхме, изтощени. А ако се прибъгнемъ до сръдства отъ правителствени източници, тогава вече революционната идея пропада. Така напр. не одобрявахъ решението да се преобръщатъ гъркоманските села и пр. Изобщо подържахъ, че организацията може да се подържа сама за себе си и сама чрезъ себе си, като се придържа, докато не стане сила, само въ рамките на чисто революционната борба.

Отъ тамъ азъ се решихъ да си замина въ Воденско при Лука Ивановъ, мой добъръ приятель, който нас скоро бъше дошелъ отъ България съ чета (Матовъ го бъше пратилъ), за да видя положението въ Солунско, да си опитамъ щастието и тамъ. Матовци — Татарчевци пъкъ по свое усмотрение отъ тукъ въпреки на-

шиятъ решеная тамъ бѣха предрешили бѫдещата система на организационната дейност: въ всѣка околия да има околийски началникъ, нелегаленъ войвода, на когото да се подчинятъ градскитѣ и селскитѣ легални ржководители въ околиците. Съгласно съ товаа решение бѣха почнали да изпращатъ такива началници въ отдѣлните околии: Стефанъ Димитровъ въ Велешко, Лука Ивановъ въ Воденско, Андонъ Кьосето въ Гевгелийско, Георги Христовъ въ Леринско бѣха изпратени съгласно съ това решение за такива началници. Въ Мориховско се раздѣлихме вече: Dame си замина за Битоля, Пере за Прилепъ, а пѣкъ азъ останахъ тамъ съ П. Ацевъ нѣколко дена докато да наредимъ заминаването ми за Воденско. Подиръ нѣкой день съ П. Ацевъ презъ Морихово прѣко Нидже пла-нина съ 8 момчета се отзовахме въ с. Пожарско, въ Мегленията. П. Ацевъ съ четата се върна назадъ, а азъ самъ саменичъкъ останахъ въ селото да чакамъ Лука съ четата. Указа се, че Луката заминаль чакъ въ Нѣ-гушко да преследва разбойници та трѣбаше да го чакамъ въ Пожарско и въ с. Саракиново цѣли 10 дена. Самъ ходя по селото, по кръчми, аскеръ минава, рискъ голѣмъ. Най-сетне се срещнахме съ Луката. Следъ размѣнения на мисли съ Луката решихме да подложимъ на разискване прилепскитѣ проекти или въ по-голѣмо събрание отъ окрѣга, или поне въ частни събрания по околии въ мое присѫтствие, за да мога да имъ дамъ по-широки освѣтления върху основнитѣ нововъведения. Понеже не ми бѣше възможно да стоя въ Воденъ по-ради взетитѣ мѣрки на властитѣ противъ Лука, поканихъ градскитѣ ржководители да дойдатъ да се срещнемъ въ Саракиново, за да се съветваме, какво може да се направи за околийско или общо събрание. Повече отъ страхъ не имъ се идваше да се видимъ, а пѣкъ за конгресъ мълчаливо отказаха, понеже бѣха отишли два-

ма отъ тяхъ въ Солунъ при попъ Коцевъ, а той ги посъветвалъ да откажатъ.

Отъ Воденско съ Луката се прехвърлихме въ Ениджевардарско при Апостоль. Въ Воденско дойдоха мнозина граждани да се видимъ, особено младежки. Въ срещата съ Лука Ивановъ отъ него разбрахъ, че въ Воденъ има много жива и способна за активна работа младежъ, но ржководните сили съ запазили архаизмите още отъ първите години на организацията — традиции. Отъ изпитванията си личеше, че е твърде възможна съвместна работа отъ еснафа между двата лагера — екзархисти и гъркомани. Но корифеите не съ допускали, по стара вражда, мисъль за съвместна работа. Партийните ежби и тамъ бъха силни и неразрешими. Преди мене влизали въ града и Dame единъ път и Лука Ивановъ два пъти, но нищо не успяли да изгладятъ. Между младите четници на Лука имаше силно настроение да влезатъ въ града и да избиятъ ржководителите та да започнатъ наново организирането на града. Градските младежи, които се срещнаха съ насъ, охотно посрещнаха тази мисъль. Впечатлението отъ това фактическо положение въ Воденъ беше, че стари ржководни сили и дейци, отпаднали духомъ, безъ въра и ентузиазъмъ, завлечени въ партизанство по агитации, които съ тези си качества и съ своята страхливост съ спъвали и преди въстанието, спъваха и следъ него развой на организацията и засилването на революционния духъ въ градовете, като използваха положението на тайнственото началство и правото му никой нищо да не работи безъ негова заповедъ, макаръ че никаква заповедъ няма. Избъгваха всяка дейност въ градовете, а всичко се възлага на четата (по-удобно), а между туй личеше и тукъ, както и другаде, широкъ кръгъ отъ много активни сили между еснафите и младежката, които търсятъ просторъ за ра-

бота, а не го намиратъ споредъ тогавашния строй. Друго нѣщо, което още по-силно ме удари въ очи и което бѣха забелязали въ Битолско, Прилепско и Велешко, то бѣше озлоблението на селянитѣ противъ гражданитѣ, защото въ градоветѣ нищо не вършатъ, а отъ селата всичко искатъ, защото не само селянитѣ трѣбва да издѣржатъ четата, но още имъ се искатъ пари за града, а главно че презъ време на въстанието гражданитѣ се изхитриха да го избѣгнатъ, а оставиха цѣлия товаръ върху селата. Подъ тия впечатления въ с. Саракиново написахъ правилничето за градскитѣ и селскитѣ организации и за взаимнитѣ имъ отношения (печатано заедно съ проектитѣ). Матовъ — Груевъ бѣха силно противъ, но потайно. Даме не изпрати отъ Битоля въ Воденско никакви проекти, — бѣше ги забравилъ.

Заминахъ за Енидже-вардарско при Апостола. Тамъ стояхме 15—20 дена съ Лука Ивановъ, чакахме известие отъ Гевгелийско — отъ Андонъ Кьосето. Бѣхъ изпратилъ писмо и до попъ Коцевъ въ Солунъ за да се разпореди, ако е възможно, да стане конгресътъ въ мое присѫствие и да изпрати отъ проектитѣ, ако ги е получилъ отъ Дамета. Попъ Коцевъ не отговори, — никой не се обади. Проектирахъ азъ да замина за Гевгелия при Андонъ Кьосето, да се запозная съ Гевгелийско и отъ тамъ да си опредѣля по нататашния маршрутъ. Презъ това време получихме известие, че Христо Чернопѣевъ отъ Кукушко прехвърлилъ Вардара и се установилъ въ Енидже-вардарския гъоль съ четата си. Понеже той не можеше да дойде при насъ по селата — очаквалъ нѣкаква поржчка за дрехи, — съ едно отдѣление отъ Апостоловата чета отидохъ при него въ гъола, гдето прекарахме 4—5 дена ужасенъ животъ (облаци комари — спи се завить съ платно). Чернопѣевъ, вижда се, бѣше миналъ презъ Кукушко да преурежда окolia-

та, и отъ тамъ съ същата цель, види се, се бъше прехвърлилъ въ Солунско, въ Енидже-вардарско съ намѣрение да ходи и въ Гевгелийско. И двамата дойдохме до убеждение, че трудътъ ни ще бѫде напразенъ, поне за скоро време, защото не намѣрихме тамъ никаква опорна точка освенъ Лука Ивановъ, който бъше въ тоя край новъ. Този край ми направи впечатлението, че въ организационно отношение е останалъ въ първия фазисъ на организацията, — спрѣно било да се развива. Ошо едно разочаруване отъ измамата на върховистите за въстание въ тоя край 1902 (бъха измамили 5—6 села) и отъ несполучливото държане на ржководнитѣ войводски сили презъ въстанието 1903 година. Цѣла класа отъ около 100—120 души мѣстни стари четници, възпитаници на прости войводи, бъха подиръ въстанието господари на положението, а легалнитѣ организации въ градовете бъха умрѣли.

При туй положение безнадежно ми се видѣ безъ внушителна сила да се заемаме съ бързото реорганизиране на организацията въ тия околии. Направихме опитъ заедно съ Чернопѣева да слѣземъ въ Солунъ, въ града, на съвещание съ Попъ Коцевъ, Попъ Арсовъ и други, останали тамъ сили. Собствено Чернопѣевъ бъше скроилъ това за себе си и бъше вече наредилъ да замине въ селски дрехи съ пазарджикитѣ, а азъ се присъединихъ да ида и азъ съ него. Но въ това време по нѣкакви слухове, че отъ България дошли въ Солунъ атентатори, полицията бъше взела изключителни мѣрки, и Попъ Арсовъ и Попъ Коцевъ бидоха интернирани въ роднитѣ си мѣста заедно съ други нѣколцина та нѣмаше вече смисълъ да идемъ въ Солунъ. Като обиколихме заедно съ Апостола и съ Лука Ивановъ по нѣколко полски села отъ енидже-вардарската и отъ солунската околия, прехвърлихме съ лодка Вардара за да

си заминемъ за Струмишко, гдето очакваха Чернопѣева за окрѣженъ конгресъ на струмишкия окрѣгъ. По инициатива на струмишкитѣ водители бѣха се разпратили покани не само въ Струмишко но и въ Солунско да направятъ общъ конгресъ въ опредѣленъ срокъ. Струмишкитѣ водители трѣбваше да разпратятъ поканитѣ, а Чернопѣевъ бѣше тръгналъ да агитира за делегати, да понареди околиитѣ и пр.

Когато заминахме за Струмица, срокътъ на конгреса наближаваше. То бѣ презъ лѣтото 1904 год. (августъ ?).

